

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE – LİBYA İLİŞKİLERİ (1951 – 2011)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aylin ÜSTÜN

BURSA – 2020

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE – LİBYA İLİŞKİLERİ (1951 – 2011)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aylin ÜSTÜN

Danışman:

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

BURSA – 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 701642014 numaralı Aylin ÜSTÜN'ün hazırladığı "Türkiye – Libya İlişkileri (1951 – 2011)" adlı yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı 14/02/2020 günü 10.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... başarılı ..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna ..... oybirliği ..... (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Behçet Kemal
YEŞİLBURSA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Ferit ÇAKMAK
Noter Eylül Ünlü

Üye

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Akademik Unvanı, Adı-Soyadı
Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/01/2020

Tez Başlığı / Konusu: "Türkiye - Libya İlişkileri (1951-2011)"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin, 14/01/2020 tarihinde şahsım tarafından *TURNITIN* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15.01.2020

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Aylin ÜSTÜN

Öğrenci No: 701642014

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Y. Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye – Libya İlişkileri (1951 – 2011)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Aylin ÜSTÜN

14.02.2020

Adı Soyadı : Aylin ÜSTÜN
Öğrenci No : 701642014
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Programı : Yüksek Lisans Programı
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Aylin ÜSTÜN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: vii+188
Mezuniyet Tarihi	: ..../..../ 2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

TÜRKİYE – LIBYA İLİŞKİLERİ (1951 – 2011)

Trablusgarp'ın 1551 yılından 1911 yılına kadar Osmanlı hakimiyeti altında bulunduğu süreç, Türkiye ve Libya'nın ortak tarihini oluşturmaktadır. 1911 yılından sonra Libya'da batılı devletlerin işgal dönemlerinin başlaması üzerine, Libya Türk toprağı olmaktan çıktı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına müteakip, Anadolu coğrafyasında 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Libya'nın işgal dönemi ise 1951 yılında BM desteğiyle bağımsızlığını ilan etmesi üzerine sona erdi ve Libya'da Krallık dönemi başladı. İki ülkenin birbirlerinden bağımsız hüviyetlerine kavuşmaları üzerine, ortak geçmişlerinin verdiği yakınlıkla birlikte 1951 yılında aralarında diplomatik ilişkiler kuruldu. 1969 yılında ihtilal yaparak Libya yönetimini ele geçiren Muammer El Kaddafi, Türkiye – Libya İlişkilerinin en önemli aktörü oldu. Bu çalışmada Kral İdris ile başlayıp Kaddafi ile devam eden 60 yıllık siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkiler mukayese edilerek incelendi. Çalışma süresince Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinin detaylı bir şekilde incelenmesiyle birlikte iki ülkenin ilişkileri üzerine açıklığa kavuşmamış çok sayıda bilgi ve belgeden faydalanıldı. Ayrıca arşiv belgelerinin yanı sıra gazete taramaları yapılarak Türk kamuoyunda yer alan haberler doğrultusunda çalışma konusu içerisinde eksik kalan noktalar giderildi. Son olarak konuyu ihtiva eden çok sayıda araştırma eserinden çapraz okumalar yapılarak faydalanıldı.

Anahtar sözcükler: Türkiye, Libya, Kaddafi, Türkiye – Libya İlişkileri, 1951, 2011, 1951 – 2011.

ABSTRACT

Name and Surname : Aylin ÜSTÜN
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History Department
Branch : History of Turkish Republic
Degree Awarded : Master
Page Number : vii+188
Degree Date : .... / .... / 2020
Supervisor : Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

TURCO – LIBYAN RELATIONS (1951 – 2011)

Tripoli has been under Ottoman rule from 1551 until 1911, that is the constitute the common history of Turkey and Libya. After 1911, the occupation periods of western states began to Libya and Libya ceased to be Turkish land. Following the collapse of the Ottoman Empire, the Republic of Turkey was founded in 1923 in Anatolia. Libya's occupation period ended in 1951 when it declared its independence with the support of the UN and the Kingdom period began in Libya. Upon the independence of the two countries, diplomatic relations were established between them in 1951 with the affinity of their common background. By coup in 1969, took over the Libyan government by Muammar al-Gaddafi, he was the most important actor of Turkey-Libya relations. In this study 60-years political, economic and social relations were examined and compared that starts with King Idris and continuous Gaddafi. During the study, the documents of the Department of state archives and archives of Republic were examined in detail and a large number of unclear information and documents on the relations of the two countries were utilized. In addition to the archive documents, newspapers were carried out and the missing points in the study subject were fixed in line with the news in Turkish public press. Finally, benefit from a large number of research works involving the subject were by cross read.

Keywords: Turkey, Libya, Gaddafi, Turkey-Libya Relations, 1951, 2011, 1951-2011.

ÖNSÖZ

Tarihsel süreç içerisinde dünya sahnesinde çeşitli devletler kurulmasıyla birlikte, bu devletler arasında meydana gelen savaşlar, olaylar, olgular sonucunda birçoğu tarihe karışmıştır. Bazı devletler yeniden kurularak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Dünya üzerinde 13. yy'dan 20. yy'a kadar varlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika, Doğu Avrupa ve Güneybatı Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada sınırlarını genişletmiştir. Osmanlı'nın Kuzey Afrika topraklarına yayılmaya başladığı yıllarda, Trablusgarp'ın Akdeniz'de ki stratejik önemi Osmanlı'nın oldukça ilgisini çekmiştir. 16. yy'da Osmanlı topraklarına katılan bölgede, bu dönemden itibaren Türk yönetici ve idarecilerinin hakimiyeti sürmüştür. Anadolu'dan gelen askerlerle bölgenin Arap varlığı üzerinde Türk etkileri yaratılmıştır. Netice itibarıyla 20. yy'da Osmanlı Devleti yıkılmasından önce Trablusgarp'ın kaybedilmesi, Türk milleti için son derece üzücü bir hadisedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İtalyanlar tarafından "Libya" ismi ile anılan bölge, 1951 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Birbirleriyle yakın tarihe kadar aynı devletin üyesi olan iki milletin kurdukları yeni devletler olan Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışma, dünya tarihindeki konumları ele alınarak geçmişlerinin detaylı bir şekilde irdelenmesiyle birlikte devletlerinin yapıları, yönetim şekilleri incelenerek ikili ilişkilerinin en iyi şekilde anlaşılması hedeflenmiştir. Araştırma süresince arşiv belgeleri, gazeteler ve araştırma eserlerinden faydalanılmıştır.

Tez çalışmam süresince, benden bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen, çalışmamın her safhasında büyük bir anlayışla yol göstererek, desteğini her zaman için hissettiren, değerli hocam Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA'ya en içten dileklerle teşekkür ederim. Daha sonrasında, beni ben yapan, her zaman arkamda olduklarını bildiğim canım annem ve babam, Reyhan – Ali ÜSTÜN'e ömrüm boyunca vefakâr kalmayı bir borç bilirim. Ayrıca akademi hayalleri kurmaya başladığım ilk andan itibaren en büyük destekçim olan, bu yolda ilgisini ve desteğini daima hissettiren biricik abim Anıl ÜSTÜN'e ve lisans eğitimini birlikte aldığım, yüksek lisans hayalini birlikte kurduğum, kıymetli dostlarım Gamze ÇELİK ve Kübra SARISOY'a manevi destekleriyle her zaman yanımda oldukları için teşekkürlerimi sunarım.

Aylin ÜSTÜN

BURSA-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇ	6
(1551–1951)	6
1.1. Osmanlı Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri (1551–1911).....	6
1.2. Türkiye, Libya ve Büyük Devletler (1911 – 1951).....	34
İKİNCİ BÖLÜM.....	62
KRAL İDRİS DÖNEMİ TÜRKİYE – LIBYA İLİŞKİLERİ	62
(1951 – 1969)	62
2.1. Demokrat Parti Dönemi Türkiye – Libya İlişkileri (1951 – 1960).....	62
2.2. 1960 Darbesi Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri (1960 – 1969).....	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103
KADDAFİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE – LIBYA İLİŞKİLERİ.....	103
(1969 – 2011)	103
3.1. 1969 – 1980 Türkiye – Libya İlişkileri	103
3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri	128
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri (1991 – 2002)	148
3.4. 2002 – 2011 Dönemi Türkiye – Libya İlişkileri	160
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA	174
EKLER.....	184

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
b.	Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
S.	Sayı
çev.	Çeviren
ed.	Editör
No	Numara
vd.	Ve Diğerleri
BCA	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
AB	Avrupa Birliği
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
AP	Adalet Parti
MSP	Milli Selamet Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
RP	Refah Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti
FP	Fazilet Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi

GİRİŞ

Tez Konusunun Belirlenme Süreci

2016 yılında Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde hazırladığım lisans bitirme tezimin konusunun “Trablusgarp Savaşı” olması üzerine, konu ile ilgili okumalar yaparken bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde ki geçmiş tarihi ile ilgili ciddi bir bilgi birikimim oldu. Trablusgarp Savaşı'nın ardından bölgede Osmanlı hakimiyetinin son bulmasıyla birlikte Trablusgarp'ta meydana gelen değişim, dönüşüm, devlet olma süreci ve devlet olduktan sonra tarihsel süreç içerisinde kuvvetli bağlar kurdukları Türklerle ilişkilerinin nasıl bir gelişim gösterdiği benim için bir merak konusu oldu. Ayrıca yaptığım okumalar neticesinde Kıbrıs Barış Harekâtı süresince, Türkiye'nin büyük devletler tarafından dış politikada yalnız bırakıldığı bir dönemde, Kaddafi'nin Türkiye'ye yapmış olduğu askeri yardımlar dikkatimi çekti. Osmanlı hakimiyetinden sonra iki ülke arasında kurulan bu yakınlık tezimin çıkış noktasını oluşturdu. Literatürde konu üzerine gerçekleştirdiğim taramalar neticesinde konunun daha önce çalışılmadığını tespit ettim. Konu başlığını belirledikten sonra yaptığım ön araştırmalar neticesinde çalışmamın tarihsel sınırlandırmasını konu bütünlüğünü bozmayacak şekilde ve kayda değer bir çalışma olması amacıyla, Libya'nın 1951 yılında bağımsızlığını kazandığı dönemden itibaren 1969 yılında Libya'da ihtilal yaparak yönetimi ele geçiren Kaddafi'nin 2011 yılında gerçekleşen ölümüne kadar olan iktidar dönemi tez konusunun tarihsel sınırlarını oluşturdu.

Tezin Amacı ve Temel Soruları

Hazırladığım çalışma ile birlikte günümüzde Türkiye ve Libya ilişkilerinin daha iyi bir şekilde anlamlandırılması amaçlanmıştır. Tezin temel soruları ise; ilk olarak, “Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ve Libya'da bağımsız krallığın kurulması ile birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler nasıl gelişmiştir?” şeklindedir. İkinci soru ise; “Türkiye'de gerçekleşen 1960 darbesi ve Libya'da ki 1969 ihtilali sonrası Türkiye ve Libya ilişkileri nasıl bir gelişim göstermiştir?”, üçüncü olarak “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı süresince ve harekâtın ardından Türkiye – Libya ilişkileri nasıl şekillenmiştir?” sorusunun üzerinde durulmuştur. Dördüncü soru ise “Türkiye'de meydana gelen 1971 muhtırası ve 1980 darbesi sonrası Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler nasıl bir gelişim göstermiştir?” şeklindedir. Bir diğer soru da “1991 yılında Soğuk Savaş döneminin sona

ermesiyle birlikte değişen dünya düzeni içerisinde Türkiye ve Libya ilişkileri nasıl bir gelişim göstermiştir?” şeklindedir. Son olarak “2000’li yıllar boyunca ve Kaddafi iktidarı sona ererken Türkiye – Libya ilişkileri nasıl bir seyir içerisinde yer almıştır?” gibi temel soru ve cevapları üzerinde durulmuştur.

Araştırma Sorularının Cevaplanması Adına Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Araştırma da ilk olarak arşiv belgelerinin taranması yoluna gidilmiştir. Trablusgarp Savaşı ile ilgili belgelerden faydalanmak üzere ATASE arşivinin hazırlanmış olduğu, savaş belgelerini muhteva eden ATASE yayını incelenerek, bu dönemde Türklerle birlikte Libya halkının bölgede verdikleri mücadeleler, ulaşılan bilgiler neticesinde açıklığa kavuşturulmuştur. Daha sonra ise Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri detaylı bir şekilde taranarak araştırma konusunun sorularının büyük bir çoğunluğunun aydınlatılması sağlanmıştır. Bu süreçte iki ülke ilişkileri adına önemli belgelere ulaşılabilmesi için Dışişleri Bakanlığı arşivine başvurulduysa da arşivin araştırmacıya kapalı olması sebebiyle, arşiv belgeleri incelenememiştir. Çalışma sürecinin son döneminde Dışişleri Bakanlığı’nın arşiv belgelerini web üzerinden araştırmacıya sunması üzerine arşiv belgeleri taranmış olup, tasnif süreci devam ettiği için ilişkilerin içeriğini barındıran herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ulaşılan arşiv belgeleri, konu başlıklarına göre ve çalışmanın bölümlerine göre tasnif edilerek fişlenmişlerdir.

Belgelerin düzenlenmesinin ardından detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Tez çalışmasının konu kapsamındaki her bir soruyu ve başlığı ihtiva eden çok sayıda araştırma eserine ulaşılmıştır. Tüm araştırma eserleri detaylı bir şekilde taranarak tasnif edilmiştir. Tasnif edilen eserler, çapraz okumalar yapılarak mukayese usulü değerlendirilmiş ve en doğru bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir.

Ulaşılan arşiv belgelerini ve araştırma eserlerini desteklemek amacıyla gazete taramaları yapılmıştır. Konu başlıklarına uygun ve çalışmaya fayda sağlayacağına inanılan haberler bir araya getirilerek düzenlemiştir. Ayrıca 1980 yılı sonrasında arşiv belgelerinin araştırmacıya kapalı olması sebebiyle 1980-2011 yılları arasındaki ilişkilerin önemli bir kısmı gazete taramalarıyla açıklığa kavuşturulmuştur.

Son olarak çalışma süresince, araştırma konusu bağlamında kilit bir noktada bulunan eski Libya Başbakanı Sadullah Koloğlu'nun oğlu değerli Araştırmacı, Akademisyen ve Yazar Orhan Koloğlu ile bir röportaj gerçekleştirilerek sözlü tarih yöntemine başvurulmuştur. Gerçekleştirilen röportaj neticesinde Orhan Koloğlu'nun iki ülke ilişkileri adına bilgilerinden, hatıralarından ve görüşlerinden faydalanılarak araştırma sorusunda eksik kalan noktalar giderilmiştir.

Tez Çalışmasının Bölüm İçerikleri

Çalışmanın birinci bölümünde bugünkü adıyla Libya, eski adıyla Trablusgarp'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği dönem ile başlanmış olup ilişkiler temel noktasından başlatılmıştır. Sırasıyla Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilerek 1911 yılında Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi, 1911'den II. Dünya Savaşı dönemine kadar süren İtalyan Kolonisi dönemi ve II. Dünya Savaşı sürecinde İngiliz, Alman işgalleri döneminden bahsedilmiştir. Savaş sonunda ise bölgenin İngiliz işgali altında kaldığı dönem ve nihayetinde 1951 yılında Libya'nın bağımsızlığını kazanması ile birlikte birinci bölüm sonlandırılmıştır. Birinci bölümün ihtiva ettiği konular neticesinde çalışmanın ana konusu olan ikinci ve üçüncü bölümün bilinen bir geçmiş üzerine okunması ve anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1951 yılından başlayarak Libya'da iktidarın değiştiği 1969 yılına kadar olan süreç anlatılmaktadır. Bu tarihler arasında Türkiye ve Libya'nın birbirleriyle olan ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına, iki ülkenin yönetim sistemleri, birbirleriyle temas halinde bulunacak olan hükümetleri ve iki ülke içerisinde meydana gelen tüm siyasi olayları, ekonomik durumları ve yürüttükleri dış politikaları detaylı bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Tüm bunların belirli bir kronolojik sırayla anlatılmasının ardından iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkileri ele alınmıştır. Böylece aynı dönemler içerisinde iki devletin her açıdan ele alınması bağlayıcı bir unsur olarak görülüp ilişkileri anlamlandırmak daha kolay olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; 1969 yılında Libya'da devrim hükümetinin lideri Kaddafi'nin ülkenin başına geçmesinden itibaren kurduğu diktatörlüğün kendi halkı tarafından yıkıldığı 2011 yılına kadar olan ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde de ikinci bölümünde oluşturulan düzene uyularak hem Türkiye'de hem de

Libya’da meydana gelen iç politika, dış politika ve ekonomi konuları detaylıca ele alınmış olup bu durumlar neticesinde iki ülkenin ilişkileri okuyuculara sunulmuştur.

Çalışmanın Literatürdeki Yeri

Tez çalışmasının önemini ve literatürde hangi boşluğu doldurduğunu daha iyi bir şekilde anlamlandırmak için çalışmada faydalanılan araştırma kaynaklarını inceleyerek değerlendirmekte fayda vardır. Öncelikle çalışma süresince en çok fayda görülen kaynaklardan birisi Türkiye’nin Libya Büyükelçiliği görevinde bulunmuş olan Celal Tevfik Karasapan’ın, “*Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*”¹ isimli eseridir. Karasapan’ın eseri, tez çalışmasının birinci bölümünde olduğu üzere Trablusgarp’ın Osmanlı hakimiyetine girdiği dönem ile başlamaktadır. Fakat eserin içerdiği konular 1960 yılında son bulmaktadır. Yani Kral İdris iktidarının yalnızca 9 yıllık dönemini içermektedir.

1970’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’de, Libya’yı konu edinen çalışmalarda ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise muhtemel bir şekilde Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası kurulan iyi ilişkiler ve iki ülke arasında yapılan dostluk, ticaret anlaşmalarıdır. 1970’li yıllarda yayınlanan eserlere örnek olarak; Ergun Göze, “*Dirilen Çöl Libya*”, Ali Mustafa El Mırsati, “*Libya ve Türkiye Arasındaki Sosyal Bağlar*”², Faiz Türkkkan, “*Tarih Boyunca Türk – Libya Dostluğu*”³, Faiz Türkkkan vd., “*Türkiye – Libya El Ele*”⁴, Kenan Akın, “*Yeni Libya ve Cemahiriye*”⁵, Nevzat Yalçıntaş vd. “*Türk – Libya İlişkileri*”⁶ gibi eserlerden bahsedebiliriz. Bu kaynaklar da genel olarak yayımlandıkları yıla kadar olan olayları içermektedirler. Dolayısıyla Kaddafi iktidarının yaklaşık olarak 10 yıllık bölümünü içermektedirler. Ayrıca bu dönemde iki ülke ilişkilerin seyri olumlu bir yönde ilerlediği için yayınların içeriği de genel olarak bu şekildedir.

---

¹ Celal Tevfik Karasapan, *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

² Ali Mustafa El Mırsati, *Libya ve Türkiye Arasındaki Sosyal Bağlar*, çev. Vecdi Gedik, Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.

³ Faiz Türkkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, Ankara: Bilim Matbaası, 1972.

⁴ Faiz Türkkkan vd., *Libya – Türkiye El Ele*, İstanbul: Çözüm Yayınları, 1975.

⁵ Kenan Akın, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, İstanbul: Er – Tu Matbaası, 1978.

⁶ Nevzat Yalçıntaş vd., *Türk – Libya İlişkileri*, İstanbul: Türk Libya Dostluk Derneği, 1980.

1980 yılı sonrası yayınlanan çalışmalara örnek olarak ise Mansur Ömer El-Kihya, “*Libya’nın Kaddafi’si*”⁷, Saskia Van Genugten, “*Libya in Western Foreign Policies*”⁸ Ronald Bruce St. John, “*Libya From Colony to Revolution*”⁹’ı verebiliriz. Bu kaynaklarda 2000’li yılları içermektedirler. Ancak genel olarak Libya tarihini üzerine yapılmış çalışmalardır.

Çalışmanın tam olarak konu başlığını içeren ve konu kapsamını 2000’li yıllara kadar getiren tek kaynak Ahmet Kavas’ın “*Türkiye-Libya İlişkileri*”¹⁰ isimli 10 sayfadan oluşan makalesidir. Kavas’ın makalesi genel hatlarıyla ilişkileri ele alarak konuyu 2000’li yıllara kadar getirmektedir. Fakat yine de Kaddafi iktidarının sonu çalışma içerisinde yer almamaktadır. Araştırma süresince Kavas’ın makalesi çalışmanın yol göstericisi niteliğinde görülerek içeriğinden faydalanılmıştır.

Netice itibarıyla çalışma süresince yapılan literatür taramaları sonucunda faydalanılan kaynaklar incelendiğinde çalışmanın konu bütünlüğüne sahip, kapsamlı ve detaylı bir şekilde hazırlanan güncel bir kaynağın bulunmaması sebebiyle tez çalışmasının literatürde önemli bir boşluğu doldurduğuna inanılmaktadır.

Çalışmada ki Sınırlılıklar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerinin 1980 yılı sonrasını içeren belgeleri araştırmacıya açılırsa ve ATASE arşivinde yer alan Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili belgeler arasında Kaddafi yardımlarına dair belgelere ulaşılabilirse çalışmanın seyrini değiştirecek yeni bilgilere ulaşılabilir. En önemlisi ise Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan belgelerin araştırmacılara açılmasıyla birlikte yeni bilgiler açığa çıkabilir ve araştırmanın seyri ve gelişimi yeni bilgiler ışığında değişebilir.

---

⁷ Mansur Ömer El-Kihya, *Libya’nın Kaddafi’si*, çev. Saadet Yıldız İnal, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011.

⁸ Saskia Van Genugten, *Libya in Western Foreign Policies*, 1911 – 2011, London: Palgrave Macmillan Publisher, 2016.

⁹ Ronald Bruce St. John, *Libya From Colony to Revolution*, England: Oneworld Publisher, 2012.

¹⁰ Ahmet Kavas, “Türkiye – Libya İlişkileri”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (2011).

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇ (1551–1951)

1.1. Osmanlı Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri (1551–1911)

Kuzey Afrika toprakları XVI. yy'da Osmanlı idaresi altına girmeden önce XIV. yy'da küçük Müslüman hükümetlerinin idaresi altındaydı. XV. yy'ın başlarında ise Kuzey Afrika topraklarında hüküm süren devletler değişmeye başladı ve Müslüman devletlerin yerini Hristiyan devletler aldı.

XIV. yy'ın sonlarında Cezayir'in Tlemsan bölgesinde Beni-Zeyyan devleti, Fas'ta Beni-Merin devleti, Tunus ve Trablus da Beni-Hafs devletinin hâkimiyeti bulunuyordu.¹¹

Bu dönemde Kuzey Afrika sahillerinin karşısında yer alan İspanya'da Kral Ferdinand'ın hükümdarlığı sürmekteydi. İspanyollar etraflarını saran Kuzey Afrika sahillerindeki ve Endülüs'te ki Müslüman devletlerin hakimiyetlerinden rahatsızlık duyuyorlardı. Bu bölgelere sürekli olarak baskınlar düzenleyerek ele geçirmeye çalışıyorlardı. Kuzey Afrika'da ki Müslümanlardan rahatsızlık duymaları buraları elde etmek için tek sebepleri değildi. Bu bölgelerde ki ticaret yollarına da hâkim olmak gibi bir istekleri de vardı. Amaçlarına ulaşabilmek için ilk olarak Endülüs'teki Müslümanları İspanya'dan çıkararak 1492 yılında bütün İspanya'ya hâkim olmuşlardı. Böylece Avrupalı korsanların Kuzey Afrika sahillerine ve limanlarına düzenledikleri baskınlarda artış göstermeye başlamıştı. Kuzey Afrika'da ki bu küçük hükümetlerin, saldırılara uzun süre dayanamayacağı aşıkardı.¹²

Müslümanları İspanya'da ki yurtlarından eden Hristiyanlar Kuzey Afrika kıyılarında ilk olarak Tanca¹³ ve Septe¹⁴ gibi bölgeleri ele geçirerek buralara yerleşmişlerdi. 1501 yılında da Cezayir'in kıyı bölgesi olan Mersel-Kebir bölgesine baskınlar düzenlemişler fakat burayı ele geçirememişlerdi. Ancak Mersel-Kebir'den

---

¹¹ Osman Öndeş, *Kardeş Libya*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1975, s. 172.

¹² El Mırsati, a.g.e., s. 9.

¹³ Cebelitarık Boğazı'nın son bulduğu ve ardından Atlas Okyanusu'nun başladığı nokta da Spartel Burnu'nun yaklaşık olarak 10 km doğusunda yer alan stratejik bir bölge. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Tanca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, (2010), s. 560.

¹⁴ Endülüs yarımadasının karşısında yer alan etrafı surlar ile kaplı stratejik bir batı şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Septe (Ceuta) Kontu Julianus ve Endülüs'ün Fethinde Müslümanlara Yardımlarıyla ilgili Tartışmalar", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 16 (2003), s. 30.

vazgeçmeyerek 1505 yılında Amiral Don Diego Fernandes'in Kumandanlığında tekrar bir saldırı düzenlemişler ve Mersel-Kebir'i bu defa hakimiyetleri altına almayı başaramışlardı. 1509 yılında ise Cezayir'in kıyı bölgesi olan Oran Limanı'na göz koymuşlardı. Kardinal Ximenes kumandasında bir donanma ile sefer düzenleyerek burayı ele geçirdiler. Kuzey Afrika kıyılarında adım adım ilerleyen Hristiyanlar 1509 yılında Tunus kıyılarındaki Buji bölgesini de ele geçirmişlerdi.¹⁵

1510 yılında ise İspanya Kralı V. Ferdinand'ın Trablus'un üzerine Don Pedro Navarro komutasında bir donanma göndermesiyle birlikte gerçekleştirilen deniz seferi neticesinde Trablus, Hafsi hakimiyetinden İspanyol hakimiyetine geçmiş oldu.¹⁶

Trablus halkı yapılan bu saldırı karşısında çok ciddi bir direnç göstererek kale ve koruganlarını son ana dek savundular. Ancak Navarro'nun donanmasına Malta'dan ve Akdeniz'de ki Hristiyan güçlerden gelen yardımlarla birlikte Halkın büyük bir çoğunluğu kılıçtan geçirilerek katledildi. Katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Trablus yakınlarında ki Tacura şehrine sığındılar ve direnişlerine bu bölgede devam ettiler.¹⁷

Trablus'un da elden çıkmasıyla birlikte bölgede ki Müslüman halk İspanyol hakimiyetine karşı o bölgede korsanlık faaliyetinde bulunan Türk denizcilerinden yardım talebinde bulunmuşlardı. İlk olarak Cezayir hâkimi Abdurrahman, 1512-1513 yılları arasında Cerbe Adası'nı¹⁸ kendisine üs edinen Oruç Bey'den yardım istemiş ve böylelikle Cezayir kıyılarına Türk denizcilerinin yerleşmesi başlamıştı. Cezayir kıyılarından sonra Oruç Bey ve kardeşi Hızır Reis Tunus'a giderek orada ki Golet limanını kendilerine üs edinmişler ve buralardan elde edecekleri ganimetlerin beşte birini Tunus hükümdarına vermek üzere Tunus kıyılarının güvenliğini taahhüt etmişlerdi.¹⁹

Oruç Bey ve Hızır Reis 1509 yılında İspanyol hakimiyetine geçen Oran'ı ve Tenes ile Tlemsen bölgelerini 1516 ve 1517 yıllarında İspanyollardan geri alarak resmen Cezayir'in hâkimi konumuna gelmişlerdi. Oruç Bey'in Cezayir hakimliği başladıktan hemen sonra ilk işi bölgede İspanyollarla iş birliği yapan Cezayir Şeyhi Selim Eutemi'yi

---

¹⁵ Karasapan, a.g.e., s. 96.

¹⁶ Ahmet Kavas, "Libya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, (2003), s. 179.

¹⁷ El Mirsati, a.g.e., s. 9.

¹⁸ Tunus'un doğusunda yer alan Gabes Körfezi'nin ana karasından 2 km kadar uzaklıkta bulunan ada. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Cerbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993), s. 391.

¹⁹ Karasapan, a.g.e., s. 96.

tasfiye etmek olmuştur. Şeyhin görevinden alınması üzerine onun oğullarını iş birliği yapmaya ikna etmek amacıyla gönderilen İspanyol donanması da yenilgiye uğratılmıştı. Yaşanan bu gelişmeler Oruç Bey'in artık koşulsuz şartsız Cezayir Sultanı olarak kabul görmesine yol açmıştı. Ancak 1518 yılında gerçekleşen İspanyol karşı saldırısında kendisi şehit oldu. Oruç Bey'in şehadeti üzerine kardeşi Hızır Reis, Cezayir'in yeni hâkimi oldu. Hızır Reis Osmanlı Sultanı'na bağlılığını göstermek adına İstanbul'a dört gemi dolusu armağanlar ve esirler yolladı. Bunun karşılığında İstanbul'dan Hızır Reis'e Cezayir Beylerbeyliği yetkisi ile Anadolu'dan istediği kadar asker toplama yetkisi verildiğini belirten bir berat geldi. Askeri olarak ta; birkaç top ve gemi ile birlikte iki bin yeniçeri gönderildi. Böylelikle Cezayir tam bir Osmanlı toprağı oldu. Hızır Bey'den sonra da kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir Beylerbeyliği görevine geldi. 1519 yılında Cezayir'in Osmanlı eyaleti olmasıyla birlikte Garp Ocakları'nın birincisi kurulmuş oldu.²⁰

XVI. yy'da sınırlarını genişletmeye tüm hızıyla devam eden Osmanlı Devleti 1521 yılında Rodos'u ele geçirdi. Adada yaşayan Saint Jean Şövalyeleri'ni buradan çıkardı. Kendisini Hristiyanlığın koruyucusu olarak gören İspanya Kralı bu duruma kayıtsız kalmayarak yurtsuz kalan Saint Jean Şövalyeleri'ni, Malta Adası'na ve Trablus'a yerleştirdi.²¹

Saint Jean Şövalyeleri Trablus'a yerleştikten sonra buradaki yerli Müslüman halka çeşitli zulüm ve katliamlar yapmaya başladı. Bu duruma daha fazla dayanamayan bölge halkının ileri gelenleri çare aramak amacıyla Tacura 'da bir araya gelerek bir toplantı düzenlediler. Toplantının sonunda Osmanlı Padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemek amacıyla İstanbul'a bir heyet gönderme kararına vardılar.²²

Trabluslular toplantı sonunda aldıkları kararı ivedilikle uygulayarak 1521 yılında Osmanlı Payitahtı 'na varmışlardı. Heyeti ilk karşılayan, Arapça bildiği için bu göreve tayin edilen Divanı Hümayun Enderun Ağalarından Hadım Murad Ağa olmuştur. Hadım Murad Ağa heyeti dinledikten sonra, Trablusluların topraklarının Hristiyan tebaadan

---

²⁰ Orhan Koloğlu, *Türk – Arap İlişkileri Tarihi*, 2.b., İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017, s. 81.

²¹ Öndeş, a.g.e., s. 176.

²² Türkkân vd., a.g.e., s. 23.

kurtarılmasını istediklerini ve Osmanlı hakimiyetine girmeye hazır olduklarını padişaha ilettiler.²³

Netice itibarıyla Hadım Murad Ağa'nın emrine verilmek üzere bir donanma hazırlandı ve Hadım Murad Ağa emrindeki askerleriyle birlikte Trablus'un yakınında ki Tacura bölgesine gönderildi. Trablus'un fethine kadar geçecek olan otuz sene boyunca burada fetih hazırlıkları yaptı.²⁴

Murad Ağa burada yalnızca fetih hazırlıkları yapmakla kalmadı bölgenin imarı için de faydalı işlerde bulunarak kendi adı ile anılan medrese ve cami yaptırdı. Ayrıca içme suyu için temiz su kuyuları açılmasına vesile oldu.²⁵

Murad Ağa'nın bölgedeki çalışmaları devam ederken Trablus'un fethini hızlandıracak bazı sebepler oluşmaya başlamıştı. Osmanlı Sultanı I. Süleyman, Akdeniz sahillerindeki hacıların hakimiyetinden ve batıdan Mekke'ye hacı götüren gemilere yapılan saldırılardan artık iyice rahatsızlık duymaya başlamıştı.²⁶

Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman, Cihan Hükümdarı olma gayesinin ışığında Balkanlardan Orta Avrupa'ya doğru ilerlemesini garanti altına alabilmesi için Akdeniz'de sarsılmaz bir hakimiyet sağlaması gerektiğinin farkındaydı. Dolayısıyla Akdeniz sahillerindeki hacı kuvvetlerini tehlike olmaktan çıkarmalı ve Akdeniz'i Türk Denizi haline getirmeliydi.²⁷

Tüm bu sebepler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Trablus'a sefer düzenleme kararına vardı. Turgut Reis²⁸ 1551 yılında Divan-ı hümayun tarafından İstanbul'a

---

²³ Karasapan, a.g.e., s. 107.

²⁴ Kavas, "Türkiye – Libya İlişkileri", s. 47.

²⁵ Karasapan, a.g.e., s. 108.

²⁶ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911 – 1912 Türk – İtalyan İlişkileri*, 2.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 1.

²⁷ Koloğlu, a.g.e., s. 80.

²⁸ Turgut Reis; Menteşe sancağına bağlı Seravalos köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum yılı 1487 olarak tahmin edilmektedir. Babası çiftçilikle uğraşmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren Denizciliğe ilgi duyması sebebiyle Leventlere katılarak Levent kaptanlığına kadar yükselmiştir. Turgut Reis Levent olduğu dönemlerde Orta ve Batı Akdeniz bölgelerinde faaliyet gösterirken korsanlığın yayılmaya başlamasıyla birlikte Barbaros kardeşler ile birlikte birçok cihat hareketine katılmıştır. 1538 Preveze Deniz Savaşı ve sonrasında Batı Akdeniz'de gerçekleştirdiği çeşitli başarılar neticesinde Trablusgarp'a düzenlenecek olan sefer ile görevlendirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, "Turgut Reis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, (2012), s. 417-418.

çağırıldı. Burada kendisine doksanar adet toplamda yüz seksen kadar harp ve nakliye gemisi verildi.²⁹

Emrine verilen gemiler ve 12.500 kişiden oluşan donanma ile Turgut Reis Trablus'a doğru hareket etti. İlk olarak Cerbe Adası'nın etrafını sardıktan sonra Trablus kalesine yöneldi. Uzun süren mücadele neticesinde düşmanı bertaraf ederek Trablus kalesini zapt etti ve sonrasında tüm şehri düşmandan temizledi. (Ağustos 1551).³⁰

Ancak Trablus'un fethinde, Turgut Reis'in yanında İstanbul'dan gönderilen Kaptan-ı derya Sinan Murad Ağa ve birlikleri ile Murad Ağa'nın karadan sağladığı desteği unutmamakta fayda vardır.³¹ Trablus'un fethiyle birlikte Kuzey Afrika'da Cezayir'in ardından ikinci Garp Ocağı kurulmuş oldu.

Trablusgarp'ın Cezayir'e bağlanmayarak ikinci Garp Ocağı sayılmasının asıl sebebi ise Cezayir Beylerbeyliği 'nin giderek gücünü arttırmasından çekinilmesiydi. Bu sebeple Trablusgarp eyalet olarak kabul edildi.³² Tunus'un güneyinde yer alan Kafsa, Kavrevan, Manastır, Mehdiye, Süs gibi bazı şehirler de Trablusgarp bölgesinin sınırlarına dahil edildi.³³

Trablusgarp'ın ilk Beylerbeyliği görevine, otuz yıl boyunca bu bölgede konuşlanarak bölgenin Osmanlı hakimiyeti altına alınması için elinden geleni en iyi şekilde yapan Murad Ağa tayin edildi. Valiliği süresince de görevini layıkıyla yerine getiren Murad Ağa Trablusgarp'ın güneyinde yer alan Fizan'ı ve Fizan ile Tibesti Dağları arasında yer alan tüm vahaları kendi topraklarına ilhak etti. Ayrıca Trablusgarp halkının refahı ve güvenliği için çalışarak bunun için bazı kanunlar da çıkardı.³⁴

Murat Ağa Avrupalı korsanlara karşı tedbiri elden bırakmamak adına kıyılarda ki silahlı kuvvetlerin savunma gücünü düzenledi. Kale gibi savunma bölgelerinin onarımına özen gösterdi. İslamiyet'in bölgede tekrar canlanmasının nişanesi olarak 1552'de kendi

---

²⁹ Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 81.

³⁰ Akın, a.g.e., s. 37.

³¹ Koloğlu, a.g.e., s. 83.

³² Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, S. 1 (2012), s. 233.

³³ Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 17 (2015), s.170.

³⁴ N. Ahmet Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, İstanbul: Büyük Kitaplık, 1972, s. 273-274.

adına Tacura 'da bir cami yaptırdı. Trablusgarp'ta açtığı kütüphane, fen okulu ve medrese ile bilime verdiği önemi de göstermiş oldu.³⁵

Trablusgarp'ın fethine ve gelişimine büyük katkılar sağlayan Murad Ağa'nın valiliği maalesef ki kısa sürdü. 1553 yılında yaşamını yitirdi. Sevilip sayıldığı ve uğruna büyük mücadeleler verdiği Trablusgarp'ta kalarak Tacura 'da ki kendi ismini taşıyan camide toprağa verildi.³⁶

Murad Ağa'dan sonra Trablusgarp'a, Beylerbeyi olarak tayin edilen kişi buranın fethinde çok büyük başarıları bulunan Turgut Reis (1553) idi. Turgut Reis görevine başlar başlamaz ilk olarak Trablusgarp limanını yenileyerek bölgedeki tarım ve ormancılık faaliyetlerine özel bir ilgi gösterdi.³⁷

Turgut Reis idari alanlarda da o günün şartları için oldukça yenilikçi düzenlemeler yapmıştı. Donanma gücünü arttırmak için çalışmalarını önemle sürdürdü. Akdeniz'de ki korsan saldırılarına karşı kıyılarda güvenliği sağlamak amacıyla çok fazla sayıda kale inşa ettirdi. Ayrıca donanma birliklerini seçerken liyakate çok önem verdi. Yeniçerilerin maaşlarında iyileştirme yaptı. Kuzey Afrika sahillerinde bitmek tükenmek bilmeyen Hristiyan saldırılarına karşı komşu bölgelere takviye kuvvetlerle birlikte yardıma gitmekten çekinmedi. Bölge halkıyla çok iyi ilişkiler kurarak burada huzur ve sükûn ortamının oluşmasını sağladı. Saint Jean şövalyelerinin Trablus'u işgal ettikleri dönemde yaptırdıkları kalenin kalıntılarının üzerine bir cami yaptırdı. Bu cami Turgut Reis'in kendi adını taşıyordu ve kendisinin yaptırmış olduğu en gösterişli yapıydı. Turgut Reis'in camisinde şura meclisi toplantıları da yapılır burada önem arz eden konular konuşularak kararlaştırılırdı. Turgut Reis bölgeye camiler haricinde birçok hamam da yaptırdı. Yaptırdığı hamamlar arasında en dikkat çekeniyse yine kendi ismiyle anılan caminin yanındaki Turgut Reis Hamamı'dır. Osmanlı İmparatorluğu'na gerek Beylerbeyliği yaptığı dönemlerde gerekse fetihler sırasında büyük hizmetler etti. Turgut Reis yine Osmanlı İmparatorluğu için hizmet ettiği bir sırada Malta'da savaşırken şehit düştü.

---

³⁵ Hamdi Ertuna, *1911-1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Ankara; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1984, s. 35.

³⁶ El Mırsati, a.g.e., s. 13.

³⁷ Türkkkan, a.g.e., s. 21.

Turgut Reis'in naaşı çok sevdiği Trablus'a getirilerek adını taşıyan camide toprağa verildi.³⁸

Turgut Reis'in Trablusgarp'ta askeri olarak gücünü arttırma çabası, civardaki Hristiyan saldırılarına karşın yardıma gitmesi bize gösteriyor ki Garp Ocakları burada ki İmparatorluk hakimiyeti ile birlikte İslam alemini de koruma görevini üstlenmişti.³⁹ Bu sebeple bölgede güvenliği sürekli hale getirmek amacıyla her yıl Anadolu'dan tamamen Türk olan takviye birlikler getiriliyordu. Bu birliklerin işlevlerini aksatmadan sürdürebilmeleri için daha önce Osmanlı'da hiç karşılaşmadığımız üç sınıflı bir toplumsal yapı sistemi oluşturulmuştu. İlk olarak Dayı olarak isimlendirilen kişilerin başlarında bulunduğu Leventlerden oluşan Ocak geliyordu. Ocaktan hiç kimsenin bölge halkıyla teması söz konusu değildi. Leventlerin ceza aldıkları durumlarda bile cezaları (idam veya falaka) halktan gizli olarak gerçekleştirilir, ocağın hataları büyük bir ihtimam ile halktan gizlenirdi. İkinci olarak Türk kökenli askerlerin yerli Arap kadınlarıyla evlenmelerinden olan "Kuloğlu" olarak isimlendirilen çocuklarıydı. Aslında Anadolu'dan gelen bu askerlerin yerli kadınlarla evlenmeleri yasaktı fakat tamamen engellenebilmesi de mümkün değildi. Onlara yalnızca belli başlı bazı görevler verilmişti. Bu görevler; bölgede yolların güvenliğini sağlamak ve vergi toplamaktı. Ancak tek ayrıcalıkları vergi ödemekle yükümlü olmamalarıydı. Zaman içerisinde bu durum da bazı değişiklikler yaşamıştı. Sayıları gittikçe artan Kuloğullarının içlerinden bazıları Ocak'a hâkim olacaktı. Ancak genel olarak baktığımızda istisnai durumlar haricinde Kuloğullarına tanınan haklar bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin son bulmasına kadar hiçbir değişiklik göstermeyecekti. Son olarak ise bölge halkı olan Araplar, Ocak'ın belirlemiş olduğu her türlü kurala uymak zorundaydılar. Bunun sebebi ise Arapların kendi aralarında gruplara ayrılmış olmalarıydı. Onları bir arada tutabilmek adına kuralların sorunsuz olarak uygulanmasına son derece özen gösterildi. Ancak mezhepsel farklılıklar gösteren bu gruplara hiçbir şekilde baskı uygulanmadı ve ibadet noktasında her türlü esneklik sağlandı.⁴⁰ Zaten Sünni olan Osmanlı İmparatorluğu toprakları içerisinde yaşayan Gayrimüslim tebaası da dahil dini olarak baskıcı politikalar uygulanmadığını bilmekteyiz.

---

³⁸ Ertuna, a.g.e., s. 35-36.

³⁹ Nurettin Ceviz, "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 3, S. 27 (2011), s. 82.

⁴⁰ Koloğlu, a.g.e., s. 87.

Osmanlı'nın Trablusgarp'taki 361 yıllık hakimiyeti dört ayrı döneme ayrılmaktaydı. Murat Ağa ve Turgut Reis ile başlayan ilk valiler dönemi 1603 yılına kadar sürdü.⁴¹ Turgut Reis'in ardından Trablusgarp'a Yahya Paşa atandıysa da valiliği yalnızca iki yıl sürdü ve kendisi görevi başındayken 1567 yılında yaşamını yitirdi. Hemen ardından göreve Mustafa Paşa başladı. Tunus'un fethinde Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa'ya yardımlarda bulundu. Mustafa Paşa'da kendisinden önce görevlendirilen Trablusgarp valileri gibi görevi başındayken 1574 yılında yaşamını yitirdi.⁴²

Mustafa Paşa'nın ardından görevlendirilen Mehmet Paşa'nın valiliğinde Tacura bölgesinde isyan çıktı fakat bu isyanın bastırılabilmesi ancak iyi bir denizci olan Kılıç Ali Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşti. Bu isyan ile birlikte bölge halkından bazı kesimlerin Hristiyanlarla devlet aleyhine gizli anlaşmalar yapmaya çalıştıkları ortaya çıkmıştı. Bu isyanların gün yüzüne çıkmaya başlamalarının sebebi ise bölgenin Murat Ağa ve Turgut Reis'in ardından işin ehli kişiler tarafından yönetilmemesiydi. İstanbul hilafetin merkezi olduktan sonra kendi içerisinde daha farklı meseleler ile ilgilenmek zorunda kaldı. Garp Ocaklarının merkeze uzak olması da buraya gösterilen ehemmiyetin azalmasına sebep oldu. Atanan valiler özensiz seçiliyordu. Yeterli sayıda asker gönderilmiyordu ve görevde olan askerlerin maaşları ödenmiyordu. Garp Ocakları bu dönemde kendi kaderlerine ve idarelerine bırakılmıştı. Turgut Reis döneminde ekonomik olarak bir iyileşme söz konusu olduysa da kötü yönetimler neticesinde ekonomi yeniden kötüleşmeye başlamıştı. Valiler sırtını halka dayayarak vergileri gittikçe ağırlaştırdılar Yeniçeriler de maaşları ödenmediği için sık sık kazan kaldırarak geçimlerini halkın sırtından sağlamaya başladılar. Nitekim birbirinden memnuniyetsizlik duyan üç grup oluştu. Vali, Yeniçeriler ve Bölge halkı. Bu memnuniyetsizliğin sonucunda Yeniçeriler 1584'te Vali Ramazan Paşa'yı katlettiler.⁴³

Yaşanan bu olaylar sonucunda beylerbeyiler ve ocak liderleri dayılar arasında ki güç dengesi değişmeye başladı. Artık yönetimde söz sahibi olan ve meydana gelen iç karışıklıkları bastırmakta etkili olan kuvvet dayılardı. Dayıların hükmü o kadar artmıştı

---

⁴¹ Kavas, "Türkiye Libya İlişkileri", s. 47.

⁴² Mehmed Nuri, Mahmud Naci, *Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012, s. 136.

⁴³ Karasapan, a.g.e., s. 111.

ki İngiltere, İspanya ve Fransa gibi büyük devletler bölgedeki ticari gemilerin korunması için beylerbeyi yerine dayılar ile anlaşma yapıyorlardı.⁴⁴

Dayıların burada güçlenerek otoriteyi ellerine almasıyla birlikte Trablusgarp'ta 1712 yılına kadar sürecek yeni bir dönem başladı. "Dayılar dönemi" olarak isimlendirilen bu süreç yeniçerilerin seçtikleri ilk dayı olan Sefer Ağa ile başlamıştı. Ancak Sefer Ağa'nın tutum ve tavırlarından rahatsızlık duyan bölge halkı ve onu kendisine rakip gören bazı Yeniçeri Ağaları tarafından İstanbul'a şikâyet edildi. Bunun üzerine buradaki sorunu çözmekle görevlendirilen Kaptan-ı Derya Halil Paşa Trablus'a gelerek Sefer Ağa'yı katletti. Sefer Ağa'nın yerine İstanbul'dan bir vali atanması beklenirken bunun yaşanmaması şaşkınlık uyandırdı. Sefer Ağa'nın yerine yine Yeniçeri Ağa'larından bir dayı seçildi.⁴⁵

Dayılar dönemi boyunca Trablusgarp'ta etkin bir yönetim sağlayabilen yalnızca üç yeniçeri ağası olmuştu. Onlar da Sakızlı Mehmed Paşa, Osman Paşa ve Mehmed Paşa'ydı.⁴⁶

Sakızlı Mehmet Paşa, tam anlamıyla otoriteyi eline almıştı ve vergileri halktan adaletli bir şekilde topladı. Bölgede düzen ve güvenliği sağlamak için yerli halktan oluşan atlı birlikler oluşturmuştu. Uyguladığı sistem ile başarıya ulaşarak Trablusgarp'ta ki karışıklığa son verdi. Bu durum İstanbul'un da dikkatini çekmiş olacak ki kendisine Paşalık rütbesiyle Beylerbeyliği görevi verildi. Sakızlı Mehmed Paşa 1630 yılında hastalanarak vefat etti. Naaşı Turgut Reis'in türbesinde toprağa verildi. Trablusgarp Ocağı valiliğine Sakızlı Mehmed Dayı'dan sonra gelen Osman Ağa, İstanbul hükümeti tarafından da kabul görülerek kendisine Paşalık rütbesi ve Beylerbeyliği verildi. Osman Paşa, Sakızlı Mehmed Ağa'dan da daha adil bir şekilde vergileri düzenleyerek hafifletti. Ayrıca Trablusgarp tersanesinde yaptırdığı gemilerle deniz seferlerine katılmaya başladı. Osman Paşa'nın idaresinde 1636 yılına kadar bölgede hiçbir sorun yaşanmamış, yaşananlarda kısa sürede çözüme kavuşturulmuştu. 1636 yılından sonra Osman Paşa'nın idaresinde bazı değişiklikler yaşanmaya başlamış ve vergiler yine ağırlaştırılmıştı. Korsanlık ile elde edilen mallar tüccara çok yüksek fiyatlardan satılmaya başlamıştı.

---

⁴⁴ Ceviz, a.g.m., s. 82.

⁴⁵ Karasapan, a.g.e., s. 115.

⁴⁶ Mehmed Nuri, Mahmud Naci, a.g.e., s. 138.

Gayri resmi yollardan mal ve arazi alım satımları yaygınlaşmıştı. Osman Paşa'nın sergilediği bu tutum yeniçeriye ve halkı rahatsız etmeye başladı. Son olarak Osman Paşa'nın 1671 yılında gerçekleştirdiği deniz seferinden elde ettiği ganimetlerden askere düşen payı vermemesi üzerine Yeniçeri Ocağı ayaklanmış ve ne yapacağını bilemeyen Osman Ağa 1672 yılında kendi hayatına son vermişti.⁴⁷

Osman Paşa'dan çok sonra Trablusgarp valiliğine Mehmed Paşa geldi. Mehmed Paşa'da, Osman Paşa'nın görev süresinin ilk yıllarında olduğu gibi tersaneye önem verip burayı faaliyete geçirerek yeni gemiler yaptırmıştı. Ayrıca Trablusgarp kalesini onartarak Surlar içerisinde bir camii ve birde Türk ismiyle anılacak bir çarşı yaptırdı. Kendisinden önce görevde bulunan valilerin İspanyollara tanıdığı imtiyazları kaldırtmıştı. Bunun üzerine İspanyollar Trablusgarp önlerine donanmalarını yollamışlar ancak Mehmed Paşa'nın aldığı önlemler neticesinde hiçbir faaliyette bulunamadan geri dönmüşlerdi. Ancak işin ucunu bırakma niyetinde olmayan İspanyollar daha fazla sayıda donanma kuvvetleriyle tekrar Trablusgarp önüne gelmişlerdi. Mehmed Paşa bu defa İspanyollara tanıdığı eski imtiyazları tekrardan tanımak zorunda kaldı. Mehmed Paşa'nın görevi de 1689 yılında son buldu.⁴⁸

XVII. yy. boyunca Trablusgarp idaresini ellerinde bulunduran dayılar döneminde deniz akıncılığına ve korsanlığa devam edildi. Ancak Akdeniz'in ticaret merkezi olma vasfı Atlas Okyanusu'na geçmesiyle birlikte Garp Ocakları'nda ciddi ekonomik bunalımlar meydana geldi. Bu ekonomik sıkıntılar karşısında Garp Ocakları, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kendi kaderlerine terk edildiler. Dayılar, Osmanlı'nın merkezi hükümetinden tamamen kopmasalar da bölgeyi daha başlarına buyruk bir şekilde idare etmişlerdi.⁴⁹

Dayılar döneminden sonra Trablusgarp'ta Karamanlı ailesinin dönemi başlayacaktı. Ancak Karamanlılar devrine geçmeden evvel o dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu kısaca gözden geçirmekte fayda vardır.

Osmanlı ile Avusturya arasında 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalanmıştı. Anlaşma sonucunda Osmanlı Macaristan ve Erdel'i kaybetmişti. Osmanlı'nın imzaladığı

---

⁴⁷ Karasapan, a.g.e., s. 115-117.

⁴⁸ A.g.e., s. 119.

⁴⁹ Orhan Koloğlu, "Libya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, (2003), s. 179.

bu antlaşma ile ilk toprak kaybı gerçekleşerek Osmanlı'nın "Gerileme Dönemi" başlamıştı. Karlofça'dan sonra eski gücü daha da azalan Osmanlı, 1719 yılında Pasarofça Antlaşması'nı da imzalamak zorunda kalmıştı. Sarayda yönetici kadro bozulmaya başlamış, birbiri ardına gelen sultanlar ya deli ya da kültürsüz, iradesiz insanlardı.⁵⁰ Hal böyle olunca Osmanlı'nın ana karasından binlerce kilometre uzaklıkta yer alan garp ocaklarında ki hakimiyeti daha da zayıflayacaktı. Nitekim yeniçeri ağalarından vali olarak seçilen Karamanlı Ahmed Bey Trablusgarp'ta ki yönetim sistemini kendi isteğine göre yeniden düzenleyecekti.

Karamanlı Ahmed Bey 1711 yılında dayı olduğunda, Osmanlı'nın Trablusgarp'a beylerbeyi tayin etme sistemini reddetmişti. Dayılığın da Osmanlı sultanlarında olduğu gibi babadan oğula geçmesi gerektiğini söyleyerek bu sistemi Trablusgarp'ta uygulamaya koymuştu. Böylece Trablusgarp'ta resmen Karamanlı hanedanı dönemi başlamıştı. Karamanlı Ahmed Paşa Trablusgarp'ta kendi idaresini kurmuş olsa da Osmanlı'nın yardım talebi olduğunda donanmasıyla birlikte itiraz etmeden gidiyordu. Ancak iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız davranıyordu.⁵¹

Karamanlı Ahmed Paşa, Fransa ve İngiltere gibi yabancı devletler ile olan ilişkilerine dikkat ederek arasını iyi tutmaya özen gösterdi ve ticari dostluk anlaşmaları yaptı. Osmanlı padişahına bir mektup göndererek bölge sakinlerinin kendisinin yönetiminden memnun olduğunu bildirdi. Trablusgarp'ın idaresinin kendisinde kalmaya devam etmesini talep etti. Nihayet Osmanlı Padişahı 1733 yılında onun isteği doğrultusunda bir ferman bastırdı. Trablusgarp'ın idaresinde bulunduğu süre boyunca bir cami ve medrese yaptırdı. Ayrıca şehrin surlarını da tamir ettirdi. Karamanlı hanedanının ilk paşası Ahmed Ağa 1745 yılında yaşamını yitirdi.⁵²

Ahmed Paşa'dan sonra benimsenen yeni uygulamaya göre yerine oğlu Mehmed Paşa göreve geldi. Ayrıca göreve gelmesinden sonra Osmanlı'dan kendisi için paşalık fermanı geldi. Mehmed Paşa kendisinden önce Trablusgarp Valiliği yapan birçok Paşa gibi denizciliğe ve korsanlığa önem verdi. Trablus açıklarında gezinen gemileri ve onların bağlı oldukları devletleri haraca bağlamaktan çekinmedi. Mehmed Paşa Karamanlı

---

⁵⁰ Karasapan, a.g.e., s. 122.

⁵¹ Koloğlu, "Libya", s. 179-180.

⁵² Robert Mantran, "Karamanlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (2001), s. 451.

hanedanının iç ve dış işlerinde bağımsız hareket ettiğini kanıtlarcasına yabancı devletler ile özellikle İngiltere'yle anlaşmalar yaptı ve alacağı haraçlar karşılığında Cezayir veya Tunus'un işgal edilmesi durumunda müdahalede bulunmayacağını garanti etti. Mehmed Paşa 1753'te ki ölümüne kadar tam sekiz yıl boyunca Trablusgarp'ın idaresinde bulundu.⁵³

Gelenek olduğu üzere Mehmed Paşa'dan sonra yerine oğlu Ali Paşa geçti (1754). Ali Paşa göreve başladıktan sonra ilk olarak Münşiye ve sahil bölgelerinde meydana gelen kargaşalarla uğraştı. Görev süresinin ilk yılları yaşanan bu kargaşaları ortadan kaldırmaya çalışmakla geçti. 1758 yılından sonra ise bölgede genel olarak huzur ve sükûn ortamı hâkim oldu.⁵⁴

Ali Paşa'da denizcilik faaliyetlerine ve korsanlığa önem verdi. Ancak yabancı devletler ile yaptığı anlaşmalar neticesinde bu faaliyetlerden sağlanan gelirler kısıtlanmıştı. Ekonomik olarak bunalımlı bir döneme girildi. Yeniçerilerin maaşları ödenmedi ve bu durum neticesinde Yeniçeriler ayaklandılar.⁵⁵

Ali Paşa'nın oğullarından Hasan, 1790 yılında öldürüldü. Diğer oğlu Ahmed bölgenin idaresini ele geçirdiyse de kardeşi Yusuf'un bölgedeki Araplar tarafından desteklenmesiyle Trablusgarp'ın idaresine tam olarak vakıf olamadı. Trablusgarp'ın ileri gelenleri durumun daha fazla karmaşık bir hal almasını engellemek adına Osmanlı Padişah'ından yeni bir vali görevlendirmesini talep ettiler. Ancak Trablusgarp'ı hakimiyeti altına almakta son derece kararlı olan Yusuf, 1793 yılında burayı kuşatarak kendisini vali olarak ilan ettirdi. Buna rağmen bölgedeki kargaşa son bulmadı. Cezayir'den gelen Ali Bulgur Bey, kendisinin Trablusgarp valiliğine atandığını dile getirerek Trablusgarp'ı işgale kalkıştı. Bu durum karşısında güvenliklerini tehlikede gören Karamanlı ailesi üyeleri, Tunus paşalarından Hammûde Paşa'nın koruması altına girdiler. Trablusgarp'ı işgale kalkışan Ali Bulgur birlikleriyle Cerbe adasına saldırdı. Tunus Paşası korumasında olan Karamanlı ailesi de Ali Bulgur karşısında paşanın desteğini almaya devam ediyordu. Karşılaşmalar neticesinde Ali Bulgur 1795 yılında mağlup olarak Mısır'a sığındı. Karamanlı Ali Paşa valilik görevini yalnızca oğlu

---

⁵³ Karasapan, a.g.e., s. 125.

⁵⁴ Mantran, a.g.m., s. 451.

⁵⁵ Karasapan, a.g.e., s. 125.

Ahmet'in kendisinin yerine geçmesi karşılığında bırakacağını bildirmişti. Ancak diğer oğlu Yusuf Trablusgarp'ı ele geçirerek kendisini vali olarak ilan ettirdi. Sonuç olarak Ahmed Malta'ya kaçma mecburiyetinde kaldı ve 1797 yılında III. Selim'in fermanıyla birlikte Yusuf kesin bir şekilde Trablusgarp valiliği görevine başladı.⁵⁶

Yusuf Paşa'da kendinden önce göreve gelen paşalar gibi denizciliğe ve korsanları korumaya önem verdi. Napolyon'un Mısır seferi sırasında Osmanlı'nın ve İngilizler'in tüm uyarılarına rağmen Fransa ile olan ilişkisini kesmedi. Yusuf Paşa büyük devletler ile olan münasebetlerinde bazen fazla cesur tavırlar sergiliyordu. Öyle ki; 1800 yılında Amerika'dan talep ettiği vergi oranını birden arttırması neticesinde Amerika'yı karşısına aldı. Bu duruma karşılık olarak Amerikalılar Ahmed Bey'i bölgeye vali yapmak istedilerse de İngilizlerin Yusuf Paşa'yı desteklemesiyle birlikte Amerikalıların isteği gerçekleşmedi. 1805 yılına gelindiğinde de Trablusgarp ile Amerika arasında yeni bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. 1810 ve 1813 yılları arasında da Gadâmis ve Fizan, Trablusgarp topraklarına dahil edildi. Osmanlı Devleti'nden gelen emir ile Yusuf Paşa, 1823-1826'da Mora Savaşları'na yardıma gitti. 1832 yılında sahil bölgelerinde ve Münşiye 'de yaşayanlar ağırlaştırılan vergiler neticesinde ayaklanarak Trablusgarp'ın etrafını sardılar. Yusuf Paşa'nın oğlu Mehmed'i vali olarak gösterdiler. Ancak Yusuf Paşa, İngilizlerin desteğini alan oğlu Mehmed 'in valiliğini kabul etmedi. 1832 yılında Bingazi⁵⁷ ve Fransızların desteğini alan oğlu Ali'nin vali olması şartıyla görevinden çekileceğini bildirdi.⁵⁸

Osmanlı Devleti Ali Paşa'nın vali olarak ilan edilmesi için Divan-ı Hümayun 'un Kapıcı Başı görevinde bulunan Şakir Ağa'yı Trablusgarp'a gönderdi. Şakir Ağa, Trablusgarp'ta Ali Paşa'nın valiliği için toplar attırdı. Mehmed'i destekleyen Trablusgarp'ın ileri gelenleri ile de görüşerek onlara Ali Paşa'nın valiliğini tanımaları gerektiği konusunda telkinlerde bulundu. Ancak bölge sakinleri hiçbir şekilde artık Karamanlı hanedanının idaresini benimsemeyeceklerini söylediler. Şakir Paşa İstanbul'a döndüğünde durumu Osmanlı Padişah'ına bildirdi. İstanbul Hükümeti başına buyruk

---

⁵⁶ Mantran, a.g.m., s. 452.

⁵⁷ Bingazi; Libya'nın ikinci en büyük ve kalabalık merkezi şehridir. Libya'nın doğu kıyıların en büyük limanı olma özelliğini taşımaktadır. Büyük Sirte Körfezi'nin doğu sahilinde kıyı ovasının en geniş olduğu bölgede kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sırrı Erinç, "Bingazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (1992), s. 181.

⁵⁸ Mantran, a.g.m., s. 452.

hareket eden Karamanlı Hanedanına karşı harekât vaktinin geldiği kararına vararak gereken hazırlıklara başladı. Osmanlı Donanması 1834 yılında Trablus kıyılarına yanaştı. Böylece Dayılar Devri'nden sonra Trablusgarp'ta, Karamanlı Dönemi 'de sona erdi.⁵⁹

Trablusgarp'ın yeniden Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte İngilizler ve Fransızlar bu hakimiyeti yalnızca Karamanlı Hanedanı'nın onlardan aldıkları borçları Osmanlı idaresinin üstlenmesi ile tanıyacaklarını bildirdiler. Osmanlı devleti bu durum karşısında Libya'da ekonomiyi iyileştirmek adına kervan yollarının kullanımını arttırma çabasına girdi.⁶⁰

Karamanlı Valiler Dönemi'nde genel olarak; İlk Karamanlı beyi olan Ahmed Ağa döneminde Trablusgarp'ta ki ekonomik durum gayet iyi durumdaydı. Trablusgarp Akdeniz'de ticaretin merkezi olarak görülüyordu. Ancak 1760'lı yıllarda yayılmaya başlayan veba hastalığı ile birlikte gelen kıtlık, ticaretin de gerilemesine sebebiyet vermişti. Karamanlılar XVIII. yy boyunca idareyi tek elden dirayetli bir şekilde sağlamışlardı.⁶¹

Karamanlı Paşalar ve Dayılar döneminin Trablusgarp'a kattığı en önemli unsurlardan birisi ise; Anadolu'dan gelen Türk Askerleri ile bölgenin yerli kadınları ile evliliklerinden dünyaya gelen çocuklarıydı. Kuloğlu adı verilen ve damarlarında Türk kanı dolaşan melez bir topluluk meydana gelmişti. Ayrıca bu iki dönemin sonunda insanı hayret içinde bırakan bir diğer durum ise Trablusgarp halkının 1551 yılında kendi isteğiyle Osmanlı hakimiyetine girmesi ile aradan geçen 280 küsur yıl sonra Osmanlı'nın bu topraklara gereken özeni ve önemi göstermemesine rağmen yine de Osmanlı hakimiyetine girmeyi kendilerinin talep etmeleriydi.⁶²

1834 yılında Sultan II. Mahmud 'un emri ile Trablusgarp'a düzenlenen harekât üzerine burada Osmanlı'ya bağlı İkinci Valiler Dönemi başladı. II. Mahmud o yıllar içerisinde Osmanlı'ya ait olan Kuzey Afrika topraklarındaki Fransız ilerleyişinden son derece rahatsızdı. Trablusgarp'ın da işgale uğrayarak kaybedilmesinden çekinen Osmanlı Sultanı, birtakım önlemler alma niyetine girdi. II. Mahmud, Ferik Mustafa Necip Paşa'nın emrine 22 parçalık bir Donanma-yı Hümayun ve 6.000 kadar asker vererek onları

---

⁵⁹ Karasapan, a.g.e. s. 139-141.

⁶⁰ Koloğlu, "Libya", s. 180.

⁶¹ Mantran, a.g.m., s. 452.

⁶² Karasapan, a.g.e., s. 141.

Trablus'a yolladı. Burada kısa bir süre içerisinde asayiş ve Osmanlı otoritesi sağlandı (1835).⁶³

1839 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti artık Trablusgarp'ı fethettiği, Kanuni Dönemi'ndeki gibi güçlü bir devlet değildi. İçişlerinde ve dışişlerinde zor dönemler geçirmekteydi. Devlet yanlış yürütülen politikalar veya başa gelen dirayetsiz padişahlar ve paşaların kötü yönetimi neticesinde Batı dünyasının korkulu rüyası olmaktan ziyade batı güdümünde hareket etmeye başlamak zorunda kalacak kadar gücünü yitirmişti. Öyle ki; bunun ilk yazılı ispatı da Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştu. Tanzimat Fermanı'yla birlikte Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yaşayan Gayrimüslim tebaaya çeşitli ayrıcalıklar tanındı.

Osmanlı'nın gelmiş olduğu bu noktada, Trablusgarp'ta ki hüküm şeklide eskiye nazaran daha farklı oldu. Trablusgarp'a vali olarak atanan Mahmud Nedim Paşa, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklere uygun olarak eyaleti sancak, kaza ve nahiyelere ayırdı. Bunun yanı sıra her bir merkezde bölge meselelerini tartışmak üzere İdare Meclisleri kurulmasını emretti. Ayrıca kazalarda nüfus kayıtları başladı. Dolayısıyla vergiler ile birlikte Öşür Vergisi 'de belirlendi.⁶⁴

1864 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde Vilayet kanunu kabul edildi. Bu kanun ile birlikte diğer eyaletler gibi Trablusgarp'ta eyaletten vilayete dönüştürüldü. Bingazi'de Trablusgarp'a bağlı olmak üzere 5 sancaktan oluşan idari bir birlik kuruldu.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde ki yenilikler Trablusgarp'ta da uygulama alanı bulmuştu. Fakat Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın getirdiği düzenlemelerin Batılı Devletler tarafından yeterli görülmemesi üzerine 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edildi. Osmanlı Devleti'nde artık tamamen Batılı Devletler 'in istekleri ile hareket edilmeye başlanmıştı. Ülkedeki bu durum yetişmekte olan vatansever genç aydınların tepkisini çekmekteydi. Ülkenin iyi idare edilemediğine inanan Batı'nın "Jön Türkler" olarak isimlendirdikleri Genç Türk Hareketi'nin etkisi ile Osmanlı Padişahı olan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat getirilmişti. Ancak V. Murat'ın akıl sağlığının yerinde olmadığı kanaatine varılınca II. Abdülhamit, tahta geçtiğinde meşrutiyeti ilan etmesi koşuluyla

---

⁶³ Ahmet Kavas, *Osmanlı – Afrika İlişkileri*, 3.b., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015, s. 469.

⁶⁴ Kavas, a.g.e., s. 469.

⁶⁵ Karasapan, a.g.e., s. 147.

Genç Türkler 'in desteğini alarak Osmanlı Padişahı oldu. Netice itibarıyla Osmanlı tahtına oturduğu ilk yıl 23 Aralık 1876'da Kanun-u Esasî' yi ve Meşrutiyeti ilan etti. İlan edilen bu yasaya göre yürütme organının başında yine padişah yer alacaktı. Sadrazamlarını, bakanlarını, Osmanlı Padişahı kendisi belirleyecekti. Ülkedeki dirlik ve düzeni sağlayabilmek adına belirlenecek kanunların konuşulması maksadıyla iki meclisin kurulması yönünde bir karar alınmıştı. Kurulan bu meclislere Meclis-i Umumi dendi. Bu parlamentonun ilk etapta adı Heyet-i Mebusan oldu. Ayrıca bu meclislerin üzerinde denetim organı olarak işleyecek olan Meclis-i Ayân adında bir meclis daha oluşturuldu. Bu meclisin üyeleri tamamen padişah tarafından ve ömür boyu görevlendirilmek üzere seçildi. 20 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda, 26 Meclis-i Ayan üyesi ile 115 Meclis-i Mebusan üyesi (69 Müslüman 46 Gayrimüslim) bir araya gelmişti.⁶⁶

Osmanlı yönetim sisteminde böyle değişimler yaşanırken Osmanlı vilayeti olan Trablusgarp'tan, kurulan bu meclislere üyeler gönderilerek hem Osmanlı yönetiminde küçükte olsa söz sahibi olabilme gücü bulunmuştu hem de Trablusgarp'ın, Osmanlı'ya olan tabiiyeti bir kez daha ortaya konmuştu. Öyle ki, Kuzey Afrika topraklarında 400 küsur yıl boyunca hüküm süren Osmanlı Devleti'nin ilk meclislerine bu topraklardan üye gönderebilen yalnızca Trablusgarp'tı. Burayı mecliste temsil eden Şeyh Mustafa Ağa el-Hamedanî Efendi ve Süleyman Kapudân Efendi olmuştu. Görevleri I. Meşrutiyet dönemi ilk meclis süresince yani 1877 yılı Mart ayından Haziran ayına kadar 3 ay süreyle devam etti. İkinci Meclis-i Mebusan döneminde ise Şeyh Mustafa Ağa el-Hamedanî Efendi görevinde kalırken Süleyman Kapudân Efendi yerine Hacı Ahmed Galip Bey görevi devralmıştı. Onların görevleri ise yine 1877 yılı Aralık ayından 1878 yılı Şubat ayına kadar sürdü.⁶⁷

Osmanlı'da meydana gelen bu değişimlerin yanı sıra 1864'te Trablusgarp'ın vilayet olduğundan ve Bingazi'nin de buraya bağlandığından bahsetmiştik. Ancak 1879 yılında Bingazi doğrudan İstanbul'a bağlanarak müstakil bir vilayet olmuş oldu.⁶⁸ Bu bölgeler vilayet olduktan sonra önceden cami ve çarşı olarak yapılan imar çalışmaları bu dönemden sonra idari ve sosyal hizmetler alanında şekil aldı. Süvari Kışlaları, Topçu

---

⁶⁶ Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 12.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, s. 9-10.

⁶⁷ Kavas, a.g.e., s. 474.

⁶⁸ Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, (2012), s. 290.

Kışlaları gibi ihtiyaç duyulan tesisler yapıldı. 1860'lı yıllarda matbaa kuruldu. İlerleyen yıllarda da vilayetin ilk gazetesi olan “Trablusgarp” isimli Türkçe-Arapça hazırlanan gazete yayın tarihindeki yerini aldı. 1877 yılında Trablusgarp'ta 15 tane erkek, 1 tanede kız ilkokulu vardı. Askeri – sivil olmak üzere 1'er tane de Rüşdiye bulunmaktaydı. 1899 yılında ise Fünun Mektebi ve Sanayi Mektebi kuruldu.⁶⁹ Bu dönemde Trablusgarp'a sosyal açıdan bu tarz yatırımlar yapıp bölgede gelişmeler yaşanırken Osmanlı içişleri ve dışişleri bir türlü karışıklıklardan kurtulamıyordu.

İlk olarak 1878 yılında Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı'nın yenilgiye uğramasıyla birlikte Garp ocaklarından Tunus'un 1881 yılında Fransa tarafından işgal edilmesi sonrasında ise 1882 yılında en önemli Kuzey Afrika topraklarından birisi olan Mısır'ın, İngiltere tarafından işgal edilmesi Osmanlı Devleti'ni ciddi bir buhrana sürükledi. Afrika'da ki topraklarının gittikçe tehlikeye düştüğünü gören Osmanlı devleti bu toprakları korumak amacıyla birtakım önlemler aldı. Bu önlemler; ilk olarak bölge halkının bir savaş olması durumunda buna hazır olmalarını sağlamak amacıyla silah depolama konusuydu. Bu düşünce neticesinde Trablus sahilinden bölge yakınlarındaki Sellûm' e kadar silahlar depo edildi. Ayrıca bölgedeki Kuloğulları oluşumundan ve göçebe olan aşiretlerden Hamidiye Alayları oluşturularak bölge yerlilerinin askerliğe alışıp benimseyebilmesi amaçlandı. Fakat II. Abdülhamit yine de ileriye düşünerek tedbiri elden bırakmadı. Silahların halka verilmemesini ve depolarda kontrol altında tutulmalarını emretti. Bu tedbirler haricinde II. Abdülhamit bölgede, İslam üzerine kurulu bir dayanışma politikası izleme yoluna gitti. Bu politikayı uygulayabilmek adına da ilk olarak Medeniyye Tarikatı'nın önde gelen isimlerinden Şeyh Zafir'i, İstanbul'a davet ederek burada kendisiyle özel bir şekilde ilgilenilmesini istedi. Böylelikle aradaki bağların kuvvetlenmesini hedefledi.⁷⁰

Ayrıca izlenen bir diğer politika olarak, ilerleyen zamanlarda Osmanlı'ya olan desteğini göstermekten çekinmeyecek olan Senusî tarikatı ile kurulmaya çalışılan yakınlıktan da bahsetmek gerekir. Kuruluşu Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı tekrar kendisine bağladığı dönemlere denk gelmektedir. Senusî Tarikatı 1837 yılında, Hz. Hasan sülalesinden olan Seyyid Muhammed bin Ali es-Senusî tarafından Mekke civarında

---

⁶⁹ Koloğlu, “Libya”, s. 180.

⁷⁰ A.g.m., s. 181.

kurulmuştur. Ebu Kubays Dağ'ında yer alan ilk Senusî Zaviyesinde faaliyetlerine başlamıştır. Kurulduğu yıllarda Hicaz bölgesinde hızlı bir yayılım gösterdi. Bu durum elbette ki Osmanlı hükümetinin dikkatini çekti ve şüphe uyandırdı. Dikkat çekmek istemeyen Muhammed Senusî kendisine merkez olarak Sirenayka bölgesini seçti. 1841 yılında müritleri ile birlikte önce Bingazi'ye sonrasında ise 1843 yılında Berka⁷¹ bölgesinde yer alan Cebel-i Ahdar'da ki el -Beyda'da Senusî'liğin ilk ana zaviyesi olan El-Beyda Zaviyesini kurdu. Bölgedeki hareketlilik Osmanlı memurlarının dikkatini çekince kendisi ve tarikatının daha güvende olacağını düşündüğü, Mısır Hidivi veya Osmanlı hâkimiyetinin olmadığı, Cağbub⁷² bölgesine geçerek 1856 yılında burada ikinci zaviyesini kurdu ve tarikatını buradan Afrika içlerine kadar yaydı. Bu tarihten itibaren Senusî hareketi hızla yayılmaya devam etti ve en sonunda Trablus, Cezayir, Tunus, Mısır, Sudan, Senegal ve Gambiya'da da zaviyeler kuruldu. Üye sayısı o günün nüfus oranı düşünüldüğünde 5-6 milyon gibi çok yüksek rakamlara ulaştı. Senusî Hareketi'nin merkezi uzun bir süre Cağbub olarak kaldı. Senusî'liğin kuruluşundan Muhammed Senusî'nin ölümüne kadar olan sürede Senusî tarikatı Pagan kabileler arasında bile yayılarak Çad Gölü'nden Akdeniz'e kadar olan bölgede kendisine hakimiyet alanı buldu. Fas sınırından Mısır'ın Sudan bölgesine kadar olan alanda yaklaşık 20 milyona varan bir nüfus edindi.⁷³

Senusî Hareketi'nin bu kadar kısa sürede kendisine bu kadar çok mürit bulmasının sebeplerine de değinmek gerekir. Senusî' liğe göre; Hz. Muhammed dönemindeki İslami hayata dönülmesi gerektiğine ve İslam'ın özüne uygun olarak insanların eğitime, talim ve terbiyeye önem vermeleri gerektiğine inanılıyordu. Ayrıca dinde sadelik öngörülüyor ve hurafelerden kesinlikle uzak durulması gerektiğini belirtiyorlardı. Ayrıca ibadetlerde de kolaylıklar sağlıyorlardı. Namazların sadece farzlarını kılmak, günde yalnızca bir defa abdest alarak diğer vakitlerde teyemmüm etmek ve Kur'an-ı Kerim okunurken veya ezan okunurken müzik ve ahenge çok önem vermek gerekmediğine inanıyorlardı. Bu gibi

---

⁷¹ Cebel-i Ahdar dağlarından başlayarak, Akdeniz'e doğru dik yamaçlarla uzanan yarımada şeklinde bir bölgedir. Batı bölgesinde ise Büyük Sirte Körfezi yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Berka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, (1992), s. 504.

⁷² Cağbub; Nil ve Siva vadilerinden, Fizan ve Trablusgarp'a uzanan yol üzerinde yer alan bir vaha bölgesidir. Bölgenin yer aldığı konum, Batı Afrika'yı Sudan'a bağlayan yol üzerinde ki vaha olarak ta ifade edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Cağbub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993), s. 13.

⁷³ Tufan Turan, Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusîlik, Türk- Senusî ve Türkiye Libya İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 19, (2011), s. 192-193.

esnekliklerden dolayı veyahut insanlar üzerindeki mantiki ya da vicdani etkisiyle net bir şekilde bilemiyoruz fakat çok kısa bir sürede çok güçlü bir yayılma söz konusu olmuştu. Ayrıca Osmanlılar'ın ilk başta çekindikleri gibi siyasi bir amaçta taşımıyorlardı. Senusîlerin amacı yalnızca Sünni Tarikatların kendi içlerinde birleşimini sağlamaktı. Hristiyan işgallerine karşı da direniş göstererek bağımsızlığı hedefliyorlardı. Bu hedefleri doğrultusunda Libya çölleri ile birlikte Trablus'ta, Cezayir, Fizan, Senegal, Gambiya, Somali ve Sudan'da cephanelikler, mescitler, okullar ve hastane olarak kullanılmak maksadıyla zaviyeler açtılar. Senusîler kendilerini saf İslam'ın temsilcisi, kurtarıcısı olarak gördükleri için Fransızların Kuzey Afrika topraklarına göz dikmelerinden son derece rahatsızlık duyuyorlardı. Bu toprakları İslam'ın etkisinden mahrum etmemek adına çok ciddi mücadeleler vermişlerdi.⁷⁴

Netice itibarıyla, daha önceleri II. Abdülhamit'in bölge üzerinde birtakım tedbirler almaya çalıştığından bahsetmiştik. Abdülhamit'in tedbirleri ile birlikte Osmanlı Devleti bölgedeki Fransız, İngiliz ve daha sonra yaşanacak olan İtalyan saldırılarına karşı İslam'ın birleştirici gücünü kullanarak bölge halkının ve Senusîlerin desteğini yanına almıştı. Ayrıca Sultan Abdülhamit haricinde Sultan Abdülaziz'de bir ferman ile Senusî Zaviyeleri 'ne haklar tanımıştı. Berka'dan, Çad ile Biladüssûdan'a⁷⁵ giden kervan yollarını kontrolü altına almıştı. Netice itibarıyla Osmanlı sultanlarının sergiledikleri akıllıca tutumlar sayesinde Senusî'liğin sadece dini bir hareket olmayıp ayrıca fiziki bir güç olarak da Osmanlı'nın yanında olabileceğini kanıtlamıştı.⁷⁶

1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edildikten kısa bir süre sonra başlayan 77-78 Osmanlı Rus harbi sırasında mecliste savaşın gidişatı ile ilgili padişahı itham altında bırakan tartışmaların çıkmasıyla birlikte denetimden uzak kalmak isteyen II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclisi süresiz olarak tatil ilan etmişti.⁷⁷

II. Abdülhamid, Meclisin kapanmasıyla birlikte ordu içerisindeki liberal subayları ve sivil aydınları toplu halde sürgüne yolladı. Aydınların büyük bir çoğunluğu Trablus'a bazıları da Fizan'a gönderildi. Harbiyeli ve tıbbiyeli Jön Türkler daha sonra sürgün

---

⁷⁴ Turan, Turan, a.g.m., s. 191-194.

⁷⁵ Biladüssûdan; Çad gölünün kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde bulunan şehir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, "Kânim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (2001), s. 308.

⁷⁶ Koloğlu, "Libya", s. 180.

⁷⁷ Yalçın vd., a.g.e., s.10.

edildikleri yerlerde öğretmen, doktor, belediye memurluğu gibi çeşitli işlerde görev alarak bölge halkıyla iyiden iyiye kaynaştılar. Bu kaynaşma ileride Osmanlı Devleti bölgeyi terk etmek zorunda kaldığında işgalcilere direnen bölge halkı arasında çok büyük bir etkiye sahip olacaktı.⁷⁸

II. Abdülhamit'in iktidarı boyunca bölgeye atanarak görevlendirilen valilerin her biri Abdülhamit'in merkezi idareyi güçlendirmeyi hedefleyen politikalarına uygun hareket etmişlerdi. Bu dönem boyunca görev yapan 12 vali arasından en başarılı olan Ahmet Rasim Paşa'nın valilik dönemi idi.⁷⁹

Ahmet Rasim Paşa'nın valiliği süresince Bab-el Bahir'de askeri Rüşdiye açıldı. Bumilyana bölgesinden ilk defa Trablusgarp'a borularla içme suyu taşındı. Çeşmeler yaptırıldı. İpekçiliğin korunması ve gelişmesi için dut ağaçları dikildi. Halk ziraate teşvik edildi. Bölgede ilk defa batılı tarzda posta teşkilatlanması ve telgraf hatlarının çekilmesi gerçekleşti. Ahmet Rasim Paşa dönemi 1896 yılına kadar sürdü.⁸⁰

1878 yılında Meşrutiyet'in kaldırılmasından sonra yurtdışına kaçan aydınlar dışında, yurt içinde kalıp Abdülhamit'e karşı faaliyetlerine devam eden ve Meşrutiyeti tekrar yürürlüğe koymak isteyen aydınlar da vardı. Bu istekleri doğrultusunda çeşitli gizli cemiyetler kurdular. Yürüttüğü faaliyetler ile en başarılı olan İttihad ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan Abdülhamid'in II. Meşrutiyeti ilan etmesini sağladı ve Anayasa tekrar yürürlüğe girdi. Bu dönem boyunca ülkede İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dışında yeni siyasal partiler kurulmuş ve ülkede gerçekten meşruti idare boy göstermeye başlamıştı.⁸¹

Kurulan II. Meşrutiyet Meclisleri 'ne ise I. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Trablusgarp'tan temsilciler gönderildi. Hatta bu defa temsilci sayısı 12'ye yükselmişti. Görevlendirilen temsilciler; Mahmud Naci Bey (Balkış) "1. Ve 2. devre Trablusgarp", Süleyman el-Bârûnî Efendi "1-2. devre Cebel-i Garbî", Ömer Mansur Kâhya Paşa "1-2. devre Bingazi", Sadık Bey "1-2. Devre Trablusgarp", Yusuf Şetvan Bey "1-2. devre

---

⁷⁸ Koloğlu, "Libya", s. 4.

⁷⁹ Hamiyet Sezer, "II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri: Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.20, (2002), s. 166.

⁸⁰ Karasapan, a.g.e., s.158.

⁸¹ Yalçın vd., a.g.e., s. 10.

Bingazi”, Abdülkadir Cami Bey (Baykurt) “1-2. devre Fizan”, Ferhat Efendi “1-2. devre Trablusgarp”, Abdülkadir Bey “2. devre Bingazi”, Feyzullah Zübeyir Bey (Cebeli Garbî), Mehmed Muhtar Bey “2. devre Trablusgarp”, Yusuf Bey “2. devre Homs” ve Mustafa b. Gaddâre bey “1. devre Homs” idi.⁸²

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Trablusgarp’ta vali olarak bulunan Recep Paşa Harbiye Nazırı olarak görevlendirilerek, İstanbul’a geri döndü. Recep Paşa’dan sonra bölgeye Bekir Sami Bey, vali olarak atandıysa da göreve başlamasına Karamanlı Ailesi tarafından engel olundu. Bekir Sami Bey’in yerine bu defa da İbrahim Paşa bölgeye vali olarak atandı. Ancak o da Trablusgarp’ta yaşanan İtalyan entrikalarının artması neticesinde durumu iletmek üzere İstanbul’a geri döndü. Netice itibarıyla valisiz, kumandansız kalan Trablusgarp halkı, İtalyan baskılarını iyice hissetmeye başlamıştı.⁸³

Burada İtalyan baskıları ve entrikaları dediğimiz husus asıl olarak; Osmanlılar ve İtalyanların, Trablusgarp üzerindeki hakimiyet mücadelesidir. Bu mevzuya öncesi dahil olmak üzere tüm detaylarıyla birlikte değinmekte fayda vardır. Öncelikle o dönemde İtalya’nın mevcut durumundan bahsetmek gerekirse eğer; İtalya 1861 yılında Milli Birliği’ni ancak sağlamış bir devletti. Yeni bir oluşum içerisinde olan bu devlet, diğer Avrupalı devletlere nazaran daha az sayıda sömürgeye sahip bir ülkeydi. İlk olarak 1880 yılından itibaren Somali ve Eritre’yi sömürgesi haline getirmişti. Fakat bu bölgelerden istediği gibi bir ekonomik gelir elde edemiyordu. 1896 yılında İtalya’nın mevcut hükümeti bu defa sömürge olarak kendilerine Etiyopya bölgesini seçmişti. Ancak durum istedikleri şekilde gelişmedi ve İtalyan birlikleri burada yenildiler. Alınan bu yenilginin ardından ve 1898-1900 yılları arasında gerçekleşen büyük krizden sonra kendilerini ancak topladılar. Aynı emperyalist gayelerini sürdürmeye devam ettiler. Fakat Etiyopya’da aldıkları mağlubiyet sonrasında bu işin yalnızca askeri faaliyetlerle gerçekleşmeyeceğini tecrübe edindiler.⁸⁴

Bu noktada İtalya’da diğer Avrupalı devletlerin yaptığı gibi gözünü çökmekte olan Osmanlı Devleti’nin topraklarına dikmişti. Fransa’nın Tunus’u, İngiltere’nin de Mısır’ı sömürgesi yapması üzerine İtalya’da Osmanlı’nın elinde kalan son Kuzey Afrika

---

⁸² Kavas, a.g.e., s.474.

⁸³ Ergun Göze, *Dirilen Çöl Libya*, İstanbul: Fatih Yayınevi,1975, s. 20.

⁸⁴ Mehmet Ersan, Nuri Karakaş, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 37-38.

topraklarına, Trablusgarp ve Bingazi'ye göz koymuştu. İtalya kendisinin güneyinde yer alan ve ileride stratejik bir öneme sahip olacağına inandığı Trablusgarp'ı emperyalist gayeleri haricinde Avrupa diplomasisinde söz sahibi olabilmek üzere sömürgesi haline getirmesi gerektiğine de inanıyordu. Bunun içinde yukarıda bahsettiğimiz gibi yalnızca askeri faaliyetlerle değil çeşitli politikalarla birlikte bir uğraşında bulunmuştu. Trablusgarp'a sahip olmak için ilk olarak büyük Avrupa devletleri ile gizli anlaşmalar imzalamıştı. Bu anlaşmaların ilki 1887 yılında İngiltere ile gerçekleşmişti. Bu anlaşmaya göre Mısır söz konusu olduğunda İtalya İngiltere'ye yardımını esirgemeyecekti. İngiltere'de karşılık olarak İtalya'nın Trablus ve Bingazi'de ki faaliyetlerini destekleyecekti. Bir süre sonra bu anlaşmaya Avusturya'da dahil olmuştu. Yapılan bu üçlü anlaşma 1892 yılına kadar sürmüştü. Bu üçlü anlaşma haricinde İtalya ayrıca Avusturya ile birebir olarak anlaşmaya varmıştı. Taraflar Balkanlar'da ve Adriyatik ile Ege kıyılarında statükoyu korumayı taahhüt etmişlerdi. Eğer ki statükonun bozulacağı durumlar olursa iki tarafında menfaatleri gözetilerek yeni kararlar alınacaktı. İtalya'nın birebir anlaşmaya vardığı bir diğer devlet ise Abdülhamid'in yanında yer almayı uygun gördüğü Almanya'ydı. İtalya ve Almanya arasında yapılan anlaşmada yine "statükonun korunması" maddesi ilk alınan kararlar arasındaydı. Yalnızca Mısır bu statüko durumunun dışında tutulacaktı. Eğer ki Fransa, Trablusgarp'a veya Fas'a karşı bir saldırı düzenlerse ve İtalya bu sebepten dolayı Fransa'ya savaş ilan ederse Almanya, İtalya'nın yanında savaşa girerek yardım edeceğini taahhüt etmişti. Böylelikle İtalya, İngiltere, Avusturya ve Almanya'yı Trablusgarp konusunda kendi yanına çekmeyi resmen başarmıştı.⁸⁵

İlk olarak 1892 yılına kadar geçerliliği devam edecek olan Üçlü İttifak süresi dolmadan bir yıl önce 1891 yılında tarafların ortak kararınca 6 yıl olmak üzere süresi uzatıldı. Ayrıca ek olarak yeni bir karar daha alındı. Bu karara göre; Almanya ile İtalya, Trablusgarp ve Tunus'ta statükonun korunmasına çalışacaktı. Bunun mümkün olmadığı görülen durumlar olursa da Almanya İtalya'nın her türlü kararını destekleyecekti. 1900 yılına geldiğimizde ise İtalya Afrika topraklarında kendisine rakip gördüğü Fransa ile bir anlaşmaya varmıştı. Fransa'nın Fas üzerinde, İtalya'nın da Trablusgarp üzerinde talep ettikleri hakları karşılıklı olarak tanıyacaklarını taahhüt ettiler. 1902 yılında Fransa ile

---

⁸⁵ Şıvgın, a.g.e., s. 4.

İtalya arasında çok daha önemli bir anlaşmaya varıldı. Eğer ki Fransa ile Almanya arasında bir savaş yaşanırsa İtalya tarafsız kalacağını onaylarken Fransa'da İtalya'ya Trablusgarp'ta tanıdığı hakları Fizan'da da tanıyacağını taahhüt ediyordu.1909 yılında ise artık savaşın hemen öncesinde, İtalya ile Rusya arasında Racconigi Antlaşması imzalandı. Savaş süresince en fazla kâr göreceği anlaşmada buydu. Anlaşmaya göre; İtalya Rusya'nın boğazlardaki, Rusya'da İtalya'nın Trablusgarp'ta ki çıkarlarını tanımayı taahhüt etmişti. Boğazlar haricinde İtalya, Rusya'nın balkan politikalarına da destek sağlayacağını belirterek Balkanlar konusunda üçüncü bir devletle anlaşma sağlandığında bu anlaşmaya diğer devlet de katılacaktı. İtalya büyük devletlerle yaptığı bu anlaşmalar neticesinde artık rahatlıkla yönünü Trablusgarp'a çevirebilirdi ve burada barışçıl işgal faaliyetlerine hızlıca başladı.⁸⁶

İlk olarak bölgenin ekonomisini ve kültürel hayatını etki altına almayı amaçlayan İtalya, bu amacı doğrultusunda deniz taşımacılığı ile ilgili faaliyetlere başladı. Trablusgarp ve Bingazi'nin ekonomik açıdan sıkıntıya düşürülmesi amacıyla girişimlerde bulundu. Durumun ilginç yönü ise Osmanlı Hükümeti'nin İtalya'nın düzenlediği bu oyunlara karşı koymak yerine yeni tavizler vermesiydi.⁸⁷

Trablusgarp'ın ekonomisi üzerinde gizli politikalar yürütmeye devam eden İtalya burada Banco di Roma isminde bir banka kurarak oradaki nüfuzunu arttırmıştı. Ayrıca burada dini misyonerlerin yönettiği hastane ve okullar açmışlardı. Bölge halkı gençleri sunulan imkanlarla Türkçe' den daha kolay İtalyanca öğrenebiliyor ayrıca İtalyan yaşam tarzını da çekici bularak benimseyebiliyorlardı.⁸⁸

Trablusgarp'ın Osmanlı merkezine olan uzaklığından mütevellit, bölgeye son zamanlarda hiçbir Osmanlı yatırımı yapılmamış olup, İtalyanlar tarafından ise; son birkaç yıl içerisinde Osmanlı Dönemi süresince yapılan yatırımlardan daha fazla yatırım yapıldı. Bu yatırımlarla bölgenin özellikle bir İtalyan kolonisi gibi gelişimi sağlandı. İtalyanlar ayrıca bölgede posta ve vapur işletmeciliğine önem verdiler. Bölge sanayiini üstlendiler. Matbaa, basım işleri ile ilgilenmelerinin yansıra zeytinyağı fabrikaları ve değirmencilik işlerini de ehemmiyetle yürüttüler. Bu işleri üzerlerine alırlarken bölgeye oldukça fazla

---

⁸⁶ Şıvgın, a.g.e., s. 4-5.

⁸⁷ İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (1990), s. 361.

⁸⁸ Ceviz, a.g.m., s. 83.

sayıda işçi göndererek yerleşim birimleri kurdular. Ayrıca bölgedeki fosfat rezervini incelemek üzere bölgeye maden heyeti de gönderdiler.⁸⁹

Böylece İtalya, Trablusgarp'ı sistemli bir şekilde etkisi altına aldı. Askeri faaliyetlere geçmeden önce uluslararası alanda bir savaş başlatabilmesi için de bir mesnete ihtiyacı olduğunun bilincindeydi. Bu yüzden de çok geçmeden kendince birtakım bahaneler yaratma çabasına girişti.

İlk olarak Trablusgarp'ta etkin bir konumda olan İtalya, kendi bankası olan "Banko-Di Roma" aracılığı ile Trablusgarp belediyesine 200 milyon liralık kredi vermeyi teklif etmişti. Ancak Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa bu teklifi reddederek kredinin Osmanlı bankalarından sağlanmasının daha uygun olacağını belirtmişti. İtalya Hükümeti ise İbrahim Paşa'dan gelen bu cevabı kendilerine karşı işlenmiş bir suç olarak nitelendirdi. Onlara göre Trablusgarp'ta ki ekonomik ve ticari faaliyetleri sekteye uğrattığıydı. 4 Ocak 1911'de İtalyan Büyükelçisi, Osmanlı Hükümeti'ne muhtıra niteliğinde bir bildiri göndererek bu olayı protesto ediyordu. Aradaki anlaşmazlığın giderilmesi adına da Trablusgarp'ta ki İtalyan şirketlerinin Osmanlı'nın sermayesi ile birlikte işgücünün de Osmanlı Hükümeti tarafından sağlanması talep ediliyordu. Ancak bu istekler Osmanlı Hükümeti için imtiyaz niteliğinde sayılıyordu ve onların bu isteklerini reddediyordu. Vali İbrahim Paşa durumun vahametinden dolayı İstanbul'a gelmiş ve görevinden alınmıştı. O sıralar da Yemen'de gerçekleşen olaylar sebebiyle Osmanlı Orduları'nın Yemen'e gönderilmesiyle birlikte bölge hem askersiz hem de mühimmatsız kalmıştı. Ayrıca İbrahim Paşa'nın da görevinden alınması bölgenin bir de idarecisz ve kumandansız kalmasına sebep olmuştu.⁹⁰

Bu olaylar gerçekleştikten sonra 14 Şubat 1911 tarihinde İtalya'nın Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Guichardi, İtalya Parlamentosu'nda kürsüde dile getirdikleriyle dikkat çekti. Trablusgarp'ı İtalya'nın "hayat sahası" olarak belirlediklerini ve bu bölgenin en az İtalya'nın kendi toprakları kadar önem taşıdığını söyledi. İtalyan yöneticileri Trablusgarp'ta ki hedeflerini bu kadar açık bir şekilde dile getirmekteydiler. Ayrıca bu konu İtalyan basınında çok geniş bir şekilde yer aldı. Ancak Osmanlı Hükümeti

---

⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 78.- Yalçın vd., a.g.e., s. 54.

⁹⁰ Yalçın vd., a.g.e., s. 66-67. Akın, a.g.e., s. 39-40. Şıvgın, a.g.e., s. 24. Yalçın vd., a.g.e. s. 54-55.

bu durumu ısrarla kabul etmek istememişti. İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki hedefleri bu süreçte açıkça bilinmesine rağmen mevcut hükümet bu durumun üzerinde durmamıştı. Ayrıca İtalyanların Derne isimli bir yük gemisine yükledikleri yirmi beş bin mavzer Trablusgarp'ın işgalinden yalnızca üç gün önce limana demirlenerek boşaltılmıştı. Ancak yine de bu durum göz ardı edilmişti.⁹¹

1911 yılının Mart ayında ise az evvel bahsettiğimiz üzere Trablusgarp'ı İtalya'nın hayat sahası olarak gören ve Trablusgarp'ın İtalyan topraklarına katılmasını amaçlayarak bu projenin başında yer alan İtalya Dışişleri Bakanı Giovanni Giolitti artık Başbakanlık görevine vaki olmuştu. Giolitti uzun zamandır alınmasını hedeflediği Trablusgarp için çalışmalarına hızlıca başladı.⁹²

Giolitti askerî harekâtı başlatmak için en uygun olan zamanı seçmek istiyordu. 23 Eylül'de Fas ile ilgili Almanya ve Fransa arasında bir anlaşma imzalanmıştı. İtalya Trablusgarp meselesinde kendi yanında yer alan devletlerin fikirlerinin değişme ihtimalinden çekiniyordu. Hatta yapılan anlaşmalara rağmen Avusturya ile ilgili çekinceleri devam etmekteydi. Ancak Almanya ve Fransa'nın anlaşmaya varması İtalya'nın bir nebze olsun içinin rahatlatmasına sebep oldu. İlk muhtırayı verdikleri Ocak ayı ile Mayıs ayı arasında Trablusgarp kıyılarına asker çıkarmak pek mümkün değildi. Mevsim şartları deniz harekâtına elverişli değildi. Harekât için en uygun görünen mevsim sonbahardı. Gelen mevsimin kış olması sebebiyle Balkanlar karışmadan Trablusgarp'ta çok büyük bir direnişle karşılaşmadan kolaylıkla bölgeyi ele geçireceklerini düşünen İtalyan hükümeti hemen harekete geçti. 23 Eylül'de ki Alman-Fransız anlaşmasından hemen sonra aynı gün Osmanlı Hükümeti'ne bir nota verdi. Verilen bu notada İtalyanlar; İttihad ve Terakki Cemiyeti Hükümeti'nin kendisini destekleyen kişileri bölgeye ve yakın civardaki bölgelere yollayarak bölge halkını İtalyanlara karşı dolduruşa getirdiklerini ve netice itibarıyla buralarda ikamet eden İtalyanların can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğunu ifade ediyorlardı. Osmanlı Hükümeti ise bu ifadeyi kesinlikle kabul etmeyerek karşı nota ile cevap verdi. Osmanlı Hükümeti; bölgedeki İtalyanların can ve mal güvenliğinden Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğunu ve bu konuda görevlerini itina ile yerine getirdiklerini bu konu ile alakalı olarak endişeye mahal vermemeleri gerektiğini

---

⁹¹ Türkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s.23. Ceviz a.g.m., s.83.

⁹² Türkkan vd., *Libya – Türkiye El Ele*, s. 25. Bayur, a.g.e., 74.

ifade ediyordu. Osmanlı Hükümeti, İtalya'dan kendilerine gelen notayı ve karşılık olarak verdikleri notayı, sırayla Londra Büyükelçiliği'ne, Berlin Büyükelçiliği'ne ve Paris Büyükelçiliği'ne endişelerini de dile getirerek bildirdiler. Ayrıca Roma'da bulunan Osmanlı Maslahatgüzarı, İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliano ile görüşüyse de Osmanlı tarafından beklenen sonuç alınmadı. İtalya Hükümeti 26 Eylül günü ilk olarak Avusturya Hükümeti ile irtibata geçmişti. İtalyanlar eğer ki Trablusgarp'ı topraklarına katabilirlerse üçlü ittifakın değişmez üyesi olacağını gizli bir şekilde bildirdiler. Nitekim Avusturya ve Almanya hükümeti de Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa ile bir yakınlık kurmasını istemiyordu. Aynı gün Osmanlı'ya ikinci notasını vermeye hazırlanan İtalyanlar, bildiri metnini ilk olarak Almanya'nın İstanbul'da ki elçisine göndermişlerdi. Hazırlanan metnin Almanya tarafından onaylanması 27 Eylül'ü bulunca İtalyanların Osmanlı Hükümetine verdikleri ikinci nota 28 Eylül'de ellerine ulaştı. Bu notaya göre; Osmanlı Devleti'nin bölgenin gelişmesi ve ilerlemesi adına gerekli yatırımları yapmadığı bölge ile ilgilenmediği belirtiliyordu. Ayrıca coğrafi olarak İtalya kıyılarına olan yakınlığından bahsederek bölgenin İtalyanlar için çok ciddi bir stratejik öneme sahip olduğunu yazmışlardı.⁹³

Devamında ise İtalyanların kendileri için böyle bir öneme sahip olan Trablusgarp'a medeniyet götürmesinin şart olduğu yazıyordu. Ancak bu konuda İtalyanların girişimlerinin engellendiğini ve Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine karşı düşmanca tavırlar sergilediklerini ve şimdi ise gerekirse kendi çıkarları doğrultusunda bütün imtiyazları vermeye hazır oldukları gibi söylemlerinin olması yine de İtalya'ya samimi gelmiyordu. Dolayısıyla İtalyanlar artık Osmanlı Hükümeti ile anlaşmaya varamayacaklarını açıkça ifade ediyorlardı. Ayrıca bölgedeki Osmanlı askerlerinin İtalyan konsoloslarını ve memurlarını İtalyan oldukları için sözlü olarak kışkırtıp tahrik ettiklerini ve bu durumun önünde sonunda kötü bir şekilde sonuç vereceğini hatta bu durumun yalnızca İtalyanlar için değil bölgedeki diğer yabancı halklar için de tehlike unsuru olduğunu ve dolayısıyla İtalyanların kıyı sahillerinden vapurlara binerek İtalya'ya döndüklerini ve askerleri taşıyan geminin gönderilmesinin tehlike arz ettiğinin Osmanlı Hükümeti'ne söylenmesine rağmen geminin Trablusgarp'a gelmesinin Osmanlı Hükümeti'nin zaten İtalyan isteklerini dikkate almadığını ve bu durumdan dolayı

---

⁹³ Bayur, a.g.e., s. 75. Şıvgın, a.g.e., s. 32-34.

oluşacak olan herhangi bir kötü olasılığa karşı İtalya'nın tedbir almak zorunda olduğu yazıyordu. Asıl olarak ise İtalya'nın kendi haysiyet ve çıkarlarını düşünmesi gerektiği ve bu sebeple Trablusgarp ile Bingazi'ye askerî harekâtı şart olarak gördüklerini ve netice itibarıyla bölgeyi işgal etme kararına vardıkları net bir şekilde Osmanlı Hükümeti'ne bildiriliyordu. Ayrıca işgalden sonrası için karşılıklı olarak anlaşmaya gerek duyulacağını ve Osmanlı Devleti'nin nota ellerine ulaştıktan itibaren 24 saat süre içerisinde cevap vermesi gerektiğinden aksi takdirde işgalin acele ile başlayacağını bildiriyorlardı. İtalya'nın İstanbul maslahatgüzarı Mösyö Martino 28 Eylül tarihinde bu notayı Sadrazam Hakkı Paşa'ya ulaştırdı. Hakkı Paşa'da Trablusgarp'ta ki bu vahim durumu görüşmek üzere mâbeyn-i hümayûnu topladı. Burada mebuslar ile görüştü ve İtalya Hükümeti'ne iletilecek olan bildiriye hazırladı.⁹⁴

Bu notayı aldıktan sonra ve verilecek olan cevap hazırlanırken bir taraftan da Trablusgarp'a karşı başlatılacak işgal için birtakım hazırlıklar yapılmasının gerekli olduğunu gören Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, İtalya donanmasının Trablusgarp kıyılarına yaklaşması durumunda yapılması gerekenleri anlatan bir telgraf gönderdi. Telgraftaki emirler şu şekilde idi; İtalyan donanması Trablusgarp kıyılarına yaklaşacak olursa ilk olarak her zaman ki gibi sancak ile selamlanacaktı. Eğer karşı taraf selamlamak için top atarsa Osmanlı Devleti 'de aynı şekilde cevap verecekti. Askeri olarak en rütbeli olan görevli kişiler ziyarete gelecek olurlarsa nezaket içerisinde bir tavır sergileneceği yazıyordu. İtalyan amirali eğer ki Trablusgarp'a asker çıkarma girişiminde bulunursa bunun için öncelikle İstanbul'dan emir alınması gerektiğini ve durumu acele bir şekilde Osmanlı merkezine haber vermeleri gerektiği bildiriliyordu. Ola ki İtalyan birlikleri karaya izinsiz bir şekilde çıkmaya başlarsa Osmanlı askerleri bu duruma engel olacaklardı. Karşı taraf silah kullanma girişiminde bulunursa Osmanlı askeri de silahına sarılacaktı. İtalya birlikleri karaya çıkmak için surlara ateş açarsa Osmanlı askerleri de karşılığını aynı şekilde verecek Osmanlı kalelerini sonuna kadar şerefli bir şekilde koruyacaktır. İstihkamların kullanımının zorlaştığı noktalarda topların kamaları yok edilecek ve bölgenin korunmasına sonuna kadar gayret gösterilecektir. İtalyan birlikleri eğer ki karaya çıkarak ilerleme kaydederse bu birlikler iç bölgelere çekilerek burada çete savaşı ile ortadan kaldırılacaktı. Tunus üzerinden bölgeye erzak yardımı ve para

---

⁹⁴ Şivgin, a.g.e., s. 34-35.

yardımı yapılacağı ayrıca bölge için gönderilen üç aylık para haricinde 50.000 lira daha gönderileceği ve bu paranın bankaya yatırılarak azar azar çekilip tasarruflu bir şekilde kullanılması gerektiği yazıyordu. Ancak ne kadar çok içerilere çekilmek zorunda kalınırsa paranın tamamı bankalardan tahsis edilip gerekli olan tüm ihtiyaçlar karşılanacaktı. Harbiye Nazırı ayrıca bölge halkından savaşa destek vermek niyetinde olan vatanperverlere gerekli olan silah ve askeri teçhizatın verilerek savunma birliklerinin sayılarını arttırmalarını emrediyordu. Deniz yolları yeteri kadar güvenli olmasa bile veya yollar kapalı olsa dahi Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden vatanperver subayların burayı savunmak üzere destek birlik olarak Tunus ve Mısır üzerinden geleceklerini haber veriyordu. Osmanlı askeri Trablus'ta ve ona bağlı olan bölgelerde yaşayan İtalyan tebaanın ve başka bir ırka mensup diğer kişilerin can ve mal güvenliğini sağlamakla görevlendiriliyordu. Gerekli yerlere bu emirlerin her birinin gizli olarak iletilmesi de emredildi.⁹⁵

Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerine gerekli olan talimatlar bildirildikten sonra sıra İtalyan notasına verilecek cevaba gelmişti. 29 Eylül 1911'de Osmanlı Hükümeti, İtalyan Hükümeti'ne verdiği cevapta; Trablusgarp'ın ilerleme ve gelişme kaydedememesinin sebebi olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden önceki iktidarın olduğunu ve kendilerinin bu konunun asıl muhatapları olmadıklarını söylüyorlardı. Ayrıca İtalyanların belirttikleri gibi Osmanlılar'ın onlara düşmanca bir tavır sergilemediklerini tam tersine bölgenin gelişimine olan katkılarından dolayı mutluluk duyduklarını söylüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin cevabı İtalya ile ilişkilerinin bozulmadan iyi ilişkilerini devam ettirme niyetinde olduklarını belirtecek kadar abartı bir iyimserlikle karşılıyordu. Hatta Osmanlı Devleti kısa bir süre önce, İtalyanların Trablusgarp'ta ki ilerici faaliyetleri için geniş bir alan ayırmayı planlayan ve iktisadi olarak çeşitli imtiyazlar sundukları bir antlaşma teklifinde bulunmuşlardı. Osmanlı Hükümeti, İtalyanların şikayetçi oldukları mal ve can güvenliği konusunda ise kendilerinin veya bölgede yaşayan diğer yabancı halkların güvencelerinin kendilerine emanet olduğunu ve endişeye mahal vermemeleri gerektiğini ifade ediyordu. Artı olarak İtalya ile görüşmeleri sürerken Trablusgarp'ta ki askeri birliklerin sayısını

---

⁹⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, "Osmanlı İtalyan Harbi (1911-1912)", Ankara, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, C.60, S.126 (2011), s. 3-4.

arttırmayacaklarını ve İtalya Hükümeti'nin verilen bu cevabı olumlu karşılayacağını umduklarını bildiriyorlardı.⁹⁶

İtalya'nın beklediği elbette ki bu değildi. Daha en başında Giolitti, parlamentoda ki konuşması sırasında burayı kendilerine hayat sahası olarak gördüklerini dile getirmişti. Dolayısıyla İtalyanların tek hedefi buranın İtalyan toprağı olmasıydı. Aldıkları cevapta bir toprak teslimiyeti söz konusu değildi. Öyleyse savaş kaçınılmazdı. Netice itibarıyla 29 Eylül 1911 tarihinde aynı gün İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Savaş ilanını İtalya'nın İstanbul Maslahatgüzarı De Martino aracılığıyla ulaştıran İtalyanlar, ayrıca bölgedeki Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğine asla zarar gelmeyeceğini bildirmesini de istemişlerdi. Bu konuya özellikle değinmelerinin asıl sebebi ise Osmanlı topraklarında yaşamını sürdüren İtalyan tebaaydı. Baktığımız zaman Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanlar, İtalya topraklarında yaşayan Osmanlı halkına oranla çok daha fazlaydı. İtalya Hükümeti kendi halkının herhangi bir şekilde müşkül duruma düşmesini önlemek amacıyla Osmanlı halkının güvenliğini temin ediyordu. Nitekim bu stratejileri işe yaramıştı ve bu konuda karşılıklı bir hoşgörü ortamı oluşmuştu. İtalyanlar Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikleri gün içerisinde, bu konuda tarafsızlığını koruyan çeşitli devletlere Trablusgarp ve Bingazi kıyılarının kuşatılacağını haber vermişti. 30 Eylül tarihinde ise net bir biçimde İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliano tüm tarafsız devletlere savaşın başladığını resmen bildirdi.⁹⁷

1.2. Türkiye, Libya ve Büyük Devletler (1911 – 1951)

Savaşı uluslararası tüm platformlarda duyuran İtalya artık uzun zamandır hayalini kurduğu harekate başladı. O dönemki teknolojinin en iyisi olarak kabul edebileceğimiz silahlar ve askeri teçhizatlarla donattığı ordusunu Trablusgarp ve çevresine gönderdi. İyi silahlarla donatılmış bu ordudaki asker sayısı yaklaşık olarak 80.000 kadardı. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki asker sayısı ise 3.500 civarındaydı. Burada bulunan askeri birliklerin en önemli yardımcıları İtalyan hakimiyetine karşı direnen bölge halkıydı. Osmanlı Devleti bölge halkının da desteği ile İtalyan kuvvetlerinin bölge içerilerine kadar ilerlemesini durdurmayı arzu etmişti. 1 Ekim 1911 tarihinde Trablusgarp kıyılarını

---

⁹⁶ Şıvgın, a.g.e., s. 35. Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Bertay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 74-75.

⁹⁷ Childs, a.g.e., s. 75.

kuşatan İtalyan birlikleri 4 Ekim tarihinde de bölgeyi top ateşi altında bırakmışlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu top atışlarına karşılık verebilecek herhangi bir askeri mühimmatı yoktu. Dolayısıyla birlikler gittikçe içeri çekilmeye başlamıştı. İtalyan birlikleri Trablus ile birlikte Tobruk'a çıkmışlardı. Daha sonra da sırasıyla Derne'ye 13 Ekim tarihinde, Hums'a 18 Ekim tarihinde, Bingazi'ye ise 20 Ekim tarihinde saldırmaya başladılar. Bu durum karşısında İngiltere net bir biçimde tarafsız kalacağını bildirirken Almanya, Osmanlı Devleti'ne gerektiği noktada iki devlet arasında aracılık yapacağını bildirdi. Osmanlı Hükümeti bölgenin işgali başladıktan sonra adeta eli kolu bağlı bir şekilde kaldı. Öyle ki; bölgeye kara bağlantısı bulunmuyordu ve denizlerde İtalyan donanmasının hakimiyeti söz konusuydu. Çanakkale Boğazı'nın önu İtalya Hükümeti'ne ait savaş gemileri ile kapatılmıştı. Trablusgarp'a ne kara nede deniz yoluyla yardım edilememişti. Osmanlı Devleti o yıllarda iç işlerinde de birçok karışıklıklarla uğraştığı için. Trablusgarp'a resmi olarak yardım edebilmesi de söz konusu değildi. Gayrimüslim tebaadan birçok millet bağımsızlıklarını kazanmakla kalmamış bölge topraklarının paylaşımında kendi aralarında çekişmelere başlamıştı. Balkan milletleri haricinde hem Balkan coğrafyasının hemde Osmanlı'nın hâkim olduğu Anadolu coğrafyasının üzerinde büyük devletlerin de elleri bulunuyordu. Her an Anadolu ve Balkanlar'da kendisinin toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek durumlar oluşabileceği için merkezden yapabileceği tek yardım büyük devletlerin dikkatini çekmeden bölgeye gönüllü olarak gitmek isteyen subayları, askerleri teşvik etmek maksadıyla gerçekleştirilen düzenlemelerdi.⁹⁸

Bu düzenlemelerde esasen Osmanlı Hükümeti'nin kendiliğinden karar verdiği bir durum değildi. Hükümetin bu bölgelere herhangi bir yardımda bulanamayacağını gören vatanperver Türk Subayları buralara gitmek için gönüllü oldular ve görev aldıkları birliklerinden izin istediler. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin de ilgisini ve dikkatini çekti. Yola çıkacak olan her askere aldıkları maaşın dört katını ve yüz lira gibi bir meblağı yol parası olarak vermeyi taahhüt etti. Subaylara buralara gitmeleri için teşvikte bulunuldu. Bölgeye giden subaylara yalnızca danışmanlık yapmaları emredilse de kısa bir süre içerisinde buldukları bölgeler de komutanlık rütbesini alan subaylar olmuştu. Trablusgarp'a doğru yola koyulan subaylardan birisi de Erkân-ı Harbiye 1. Şubesinde

---

⁹⁸ Yalçın vd., a.g.e., s. 56-57.

Kolağa görevinde bulunan Mustafa Kemal'di. 15 Ekim 1911 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Mustafa Kemal yol boyunca gazeteci Mustafa Şerif ismini kullandı. En nihayetinde Trablus yakınlarında ki Tobruk'a ulaştı. Ve buradaki birliğin komutanı olan Ethem Paşa'nın Kurmay Başkanı oldu. Görevine başlar başlamaz bölgedeki Arap liderler ile görüşmeye başladı. Onları Osmanlı tarafına çekmeyi başardı ve bölgede bir örgütlenme oluşturdu. Böylelikle Osmanlı birliklerine takviye kuvvet sağlanmış oldu.⁹⁹

Gönüllü Türk subaylarının bölgeye ulaşmasından sonra Trablusgarp'ın savunması üç ayrı coğrafyaya dağılmıştı. Komutanlığını Neşet Paşa'nın üstlendiği Trablusgarp bölgesi, komutanlığını Enver Paşa'nın üstlendiği Bingazi bölgesi ve komutanlığını Mustafa Kemal'in üstlenmiş olduğu Tobruk (Derne) bölgesi idi. Mustafa Kemal'in yukarıda bahsettiğimiz üzere Arap liderlerle görüşüp onları Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya ikna etmesi haricinde daha önceleri üzerinde durduğumuz Senusî tarikatının etkisinden bahsetmemiz elzemdir. Öyle ki; Mustafa Kemal Calu'ya giderek burada bölgede etkinliği ve gücü çok büyük olan Senusî Şeyhi Ahmet eş – Şerif'in desteğini almayı başardı. İtalya bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinden ziyade Senusî tarikatının etkinliğinden çekiniyordu ve bu korkusu da boşa değildi. Ayrıca bölgedeki Senusî şeyhlerinin arası yalnızca Mustafa Kemal ile değil Enver Paşa ile de çok iyi durumdaydı. Bölgedeki mücadele sürerken Enver Paşa ile Ahmet eş – Şerif arasında dayanışmanın son raddesine kadar hissedildiği bir uyum meydana geldi. Türklerle iletişimleri bu derece iyi olan şeyhler bölgede tek bir İtalyan askeri kalmayınca dek savaşmaya devam edeceklerine dair söz vererek and içtiler. Öyle ki Osmanlı Devleti savaşın sonunda Trablusgarp'tan geri çekildiğinde bile Senusî 'ler direnmeye ve mücadeleye devam ettiler.¹⁰⁰

Trablusgarp'ta ki vatansever subayların bölgede başlatmış oldukları örgütlenme çalışmaları neticesinde 15.000 ile 20.000 kadar takviye kuvvet bölge halkından sağlandı. İtalya bölgedeki ezici askeri üstünlüğüne rağmen ciddi bir ilerleme kaydedemedi. Yalnızca kıyı bölgelerindeki konumunu muhafaza edebildi. Kara harekatıyla hayalini kurduğu sonuçlara ulaşamadığıdaysa, kendisine çok güvendiği deniz savaşını başlatmıştı. Bir an evvel sonuca ulaşmak isteyen İtalyan Hükümeti bu süreçte bir taraftan

---

⁹⁹ Ertuna, a.g.e., ss. 49-56.

¹⁰⁰ A.g.e., s.56. Turan, a.g.m., s.201.

da antlaşma imzalayarak diplomasi ile kolayca sonuca ulaşmak için çalışmalara başladı. Bu çalışmalarla İtalyanlar, Osmanlı hükümetinin anlaşmaya niyetli olup olmadıklarını anlamaya çalışıyorlardı. Osmanlı'ya bölge üzerinde yalnızca dini olarak bir hakimiyet önerilerek antlaşma teklif edildi. Ancak Osmanlı Hükümeti tarafından bu kandırmaca kabul görmedi. İtalyanların anlaşma ortamı sağlamaya çalıştıkları sırada İngiltere, Almanya, Avusturya gibi büyük devletler İtalya'nın dostluğunu kaybetmek istemediklerinden dolayı bu konuya çok fazla müdahil olmamışlardı. Rusya Hükümeti iki devlet arasında aracı olmak istediğinde bu aracılık Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Osmanlı Hükümeti karşılık olarak Fransa'nın arabuluculuğunu teklif ettiyse de bu sefer de İtalya tarafından bu öneri kabul görmemişti. Aynı dönemlerde Osmanlı iç işlerinde de tekrar karışıklıklar meydana gelmeye başlamıştı.¹⁰¹

Trablusgarp ve Bingazi'nin Osmanlı yöneticileri tarafından özellikle bir süre sadrazamlık görevinde bulunan Hakkı Paşa ve yardımcıları tarafından çok fazla ihmal edildiğine inanan bölge mebusları şikayetlerde bulundular. Nitekim bu şikayetler Sultan Mehmed Reşad'a İttihad ve Terakki tarafından baskı olarak geri döndü. Sonuç olarak 18 Ocak 1912 tarihinde meclis fesh edildi. Tüm bu gelişmelere rağmen İtalya kara harekâtında hiçbir türlü ilerleme kaydedemiyordu. Onlar için artık deniz harekâtını başlatmak elzemdi. Bu yüzden baharın gelmesiyle birlikte 18 Nisan 1912 tarihinde deniz harekâtına başladılar. İlk olarak Çanakkale Boğazı üzerinde bir takım askeri denemeler yapmaya başlandı, fakat başarılı olamadılar. Bunun üzerine İtalyanlar rotalarını On İki Ada'ya ve Ege Denizi'nde ki adaların bir kısmına çevirdi. Rodos Adası'nın işgali ile başladıkları deniz harekâtında bu defa başarılı olmuşlardı. Ama durum yine de bir türlü İtalyanların istediği şekilde nihayete ulaşmıyordu. O yüzden bu meselenin en iyi çözümünün diplomasi olduğuna karar vererek tekrardan Avrupalı devletlere başvurmuşlardı. Osmanlı içişleri ise gittikçe daha karmaşık bir hal almıştı. Bahsettiğimiz üzere meclis fesh edilmişti. Fakat vaziyet daha da içler acısı bir hal almıştı. Şöyle ki; Osmanlı donanması iyice yıpranmış bir vaziyetteydi. Az evvel bahsettiğimiz üzere On İki Ada işgal edilmişti ve Çanakkale Boğazı büyük bir tehdit ile karşı karşıyaydı. İstanbul'un Güney Denizi ile olan irtibatı tamamen kesilmiş deniz yolu zora girmişti. Ülke içerisinde yaşayan azınlıkların isyanları çoğalmaya başlamıştı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti içerisinde

---

¹⁰¹ Yalçın vd., a.g.e., s. 57-58.

çeşitli siyasi mücadeleler yaşanmaya başlamıştı. Particilik gündeme gelmiş ve bu durum Osmanlı Ordusu'na dahi yansımış ve ordunun siyasi partiler doğrultusunda ayrılarak şekillenmesine sebep olmuştu. Devlet içerisindeki bu karışıklıklar neticesinde ekonomi de bu karmaşadan payını almıştı. Zaten birçok açıdan çağın gerisinde kalan Osmanlı Devleti, ekonomik açıdan da gittikçe kötü bir noktaya gerilemişti. Osmanlı Devleti'nin bu içler acısı hali, onun topraklarında gözü olan tüm devletlere büyük bir fırsat olarak görünmüştü. Çok geçmeden Balkan Devletleri de harekete geçmişti.¹⁰²

Bahsettiğimiz üzere Osmanlı'nın hem içişleri hem de dışişleri bu dönemde son derece kötü bir hal içerisindeydi. Devlet varlığını tehdit eden türlü sorunlarla boğuşuyordu. Trablusgarp'ın savunması oldukça büyük gayretler ile ve bir o kadar da önemsenmeden gerçekleştirilmişti. Netice itibarıyla devlet bütünlüğünü sağlayabilmek adına ve diğer problemler ile ilgilenebilmek adına merkezden kilometrelerce uzakta kalan, Osmanlı için tabiri caiz ise kanserli bir hücre gibi gözükten Trablusgarp'ın kesilip atılması gerekmektedir. Bunun için İtalya ile gizli olarak barış görüşmelerine başlandı (Temmuz 1912). O dönemde bu görüşmelerden netice alınamadıysa da Ekim 1912'de yapılan gizli görüşmeler nihayete ulaştı. Ekim ayında sonuca ulaşmasının sebebi ise Balkan Devletleri'nin Osmanlı'ya karşı başlattıkları saldırılardı. Ordunun Balkanlar haricinde ayrı bir cephede daha savaşması oldukça zor olacağı için 18 Ekim tarihinde iki devlet arasında anlaşmaya varıldı. Böylelikle İtalya'nın Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarında sürdürdüğü 1 yıl 16 günlük savaş, Osmanlı'nın Trablusgarp ile Bingazi bölgelerini İtalyanlara bırakmasıyla son bulmuştu. 18 Ekim'de İsviçre'nin Lozan Kenti'nin, Ouchy Kalesi'nde imzalanan bu antlaşma İtalyanlar tarafından Lozan Antlaşması olarak Türkler tarafından ise Uşi (Ouchy) Antlaşması olarak kaleme alınmıştı. Uşi Antlaşması'nın tam metni ve maddeleri 24 Ekim 1924 tarihinde Tanin Gazetesi'nde yayınlanarak tüm Osmanlı tebaasına duyurulmuştu.¹⁰³

Daha anlaşmanın en son hali oluşmadan ve imzalanmadan önce, Meclis-i Vükela tarafından savaşın bitirilmesi kararına varılmıştı. Padişah'ın da onayını alan bu karar 17

---

¹⁰² Yalçın vd., a.g.e., s. 57-58.

¹⁰³ Koloğlu, "Libya", s. 182. Şıvgın, a.g.e., s.137-138-141. Beehler, a.g.e., s. 125.

Ekim tarihinde Trablusgarp ve Bingazi’de bulunan komutanlara bildirildi. Aynı gün bölgedeki silah sesleri de sustu.¹⁰⁴

Ouchy Antlaşması’nı imzalamak üzere iki devletin tam yetkili temsilcileri bir araya geldiler. Osmanlı Padişahı’ nı temsilen Mehmet Nabi Bey ve Fahreddin Bey görevlendirildi. İtalya tarafının tam yetkili temsilcileri ise Pietro Bertolini, Guido Fusinato ve Giuseppe Volpi idi. Temsilciler karşılıklı olarak görevli olduklarını kanıtlayan belgeleri birbirleriyle paylaştılar ve herhangi bir sorun olmadığı anlaşıldıktan sonra anlaşmayı imzalamaya karar verdiler. Mutabakata varılan anlaşma maddeleri ise şu şekildedir:¹⁰⁵

Madde 1: Hem İtalyan hem de Osmanlı birlikleri anlaşma ile birlikte savaşa kesin bir şekilde son vereceklerdir. Bunun için iki Hükümet’te gerekli önlemleri alacağı sözünü temin ediyordu. Bu önlemlerin alınması adına da savaş hallerinin yaşandığı bölgelere gönderilmek üzere özel görevliler tayin edilecekti.

Madde 2: Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı birlikleri Sirenayka ve Trablus bölgesinden çekilecekti. İtalya birlikleri ise Ege Denizi’nde işgal ettikleri adalardaki tüm birliklerini ve hatta buralara gönderdiği sivil yetkililerini bölge topraklarından geri çekeceğinin sözünü temin etti. Ancak, özellikle belirtmek gerekir ki İtalya Hükümeti’nin bunu gerçekleştirmesi ancak Osmanlı Hükümeti’nin bölgeden çıkmasından hemen sonra gerçekleşir.

Madde 3: Savaş esnasında iki tarafında karşılıklı olarak aldıkları rehine ve esirler mümkün olan en kısa zaman içerisinde birbirlerine teslim edilecektir.

Madde 4: Savaş süresince Trablus ve Sirenayka ’da hem de Ege Denizi’ndeki adalarda bulunan kişilere iki hükümet de çift taraflı olarak genel af uygulayacaktı. Genel affın kapsadığı durumlar şu şekildedeydi; harplerin yaşandığı bölgelerde bulunan aynı zamanda bölgeleri savunma görevini üstlenen veyahut karşı devlet ile bir iş birliğine girişmiş olanlar mevki, makam ve sınıfları önemszenmeden savaş süresince sırf siyasi haklarını kullanarak eylemler yaptılar diye veya düşüncelerini açıkça ifade etme özgürlüğünde bulundular diye suçlu sayılmayacaklardı. Bu kişiler hakkında herhangi bir

---

¹⁰⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, a.g.e., s. 212.

¹⁰⁵ Beehler, a.g.e., s. 140-141. Şıvgın, a.g.e., s. 138.

dava açılmayacaktı ve can ve mal güvenlikleri sağlanacaktı. Ayrıca bu gibi suçlardan dolayı hapse düşmüş veya hudut dışı edilmiş kişilere en kısa zamanda özgürlüklerine kavuşacakları taahhüt ediliyordu. Bu affin kapsamadığı tek durum ise medeni yasaların çiğnendiği suçlardı.

Madde 5: Anlaşmaya varan Osmanlı Hükümeti ile İtalyan Hükümeti arasında harp başlamadan evvel bozulmuş olan veyahut hala geçerliliğini koruyan antlaşmalar, sözleşme, kavi, konvansiyon vs. her ne türlü bir durum varsa bu durumlar tekrar eski halini alacak ve iki ülkenin ilişkileri harp başlamadan önceki statükosuna kavuşturulacaktır.

Madde 6: Bu anlaşma ile birlikte İtalyan Hükümeti, Osmanlı Hükümeti ile bir ticaret anlaşması yapacağını teminatını verir. Ancak bu ticaret anlaşmasını yapmayı sade ve sadece diğer devletlerle yapılacak herhangi bir ticari anlaşmayla aynı dönemlerde yapmayı kabul eder. Yani aslında Osmanlı Hükümetine ekonomik olarak bir bağımsızlık verirler. Kapitülasyonlar, ticaret ve gümrük ile ilgili meselelerde herhangi bir kısıtlama yapmadan, diğer Avrupa Devletleri'nin bu konularda sergileyecekleri tutumlara eşdeğer bir profil çizeceklerini açıkça belirtmektedirler. Buradan anlayacağımız üzere Osmanlı Hükümeti'nin diğer Avrupalı güçler ile gerçekleştireceği ticari anlaşmalar uygulamaya konmadan İtalya herhangi bir ticari anlaşmanın içinde yer almayacağını belirtmekteydi. İtalyan Hükümeti ayrıca Osmanlı'da yeni tekellerin kurulmasını ve alkol, sigara kâğıdı, kibrit, petrol gibi ürünlerden ek olarak tüketim vergisi alınmasını ve Osmanlı'da ki ekonomik duruma göre gümrüklerden alınan vergi oranını yüzde 11'den yüzde 15 gibi bir orana yükseltilmesini kabul edeceğini belirtiyordu. Ancak bu oranların yine Osmanlı'nın diğer devletler ile yapacağı anlaşmalarda, aynı şartların diğer devletler içinde belirlendiğini gördükleri takdirde uygulamaya koyacaklarını açık bir şekilde ifade ediyorlardı. İtalyanlar tekel ürünleri olan malların ithal edilmesi durumunda tekellerin yetkili mercileri tarafından talep edilen ürünlerin niteliklerine ve harpten 3 sene önce aynı nitelikteki ürünlerin o dönemdeki fiyatlarına benzer oranlarda fiyatlar belirlenmesini ve ayrıca fiyatların piyasada ki fiyatlarla uyumuyla bu ürünlerin senelik ithalatını temel alan bir oranla İtalyan mallarını satın almakla yükümlü kıldılar. Bir de Osmanlı Devleti, eğer ki bahsi geçen yeni tekeller oluşturma fikrine sıcak bakmayarak bu mallara ek olarak tüketim vergileri belirleyecek olursa bu ek vergilerin Osmanlı ile diğer tüm

devletlerin bu tekel ürünlerine birebir olarak aynı vergi oranlarının konulacağı belirtilmekteydi.

Madde 7: İtalyanlar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan postanelerini kapatmayı da yine Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan diğer devlet postanelerinin faaliyetlerine son vermesiyle birlikte aynı zamanda kapatacaklarının sözünü verirler.

Madde 8: Osmanlı Hükümeti, kendi topraklarındaki kapitülasyon düzeninin sonlandırılmasıyla ilgili herhangi bir konferans veya görüşmelere başlamayı isterse ve bu düzenin tamamen değişerek uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak şekillendirilmesini talep ettiği takdirde İtalya, Osmanlı Hükümeti'nin bu isteğinde haklılık payı olduğunu ve bu konuda tamamen Osmanlı Devleti'ni destekleyeceğinin garantisini vermekteydi.

Madde 9: Osmanlı Devleti, idare sisteminin çeşitli alanlarında, Duyun-u Umumiye 'de , bankalarda ve demiryolu firmaları gibi kurumlarda görev almış ancak harp zamanında görevlerinden alınmış İtalyan vatandaşlarının işlerini eksiksiz ve büyük bir gayretle sürdürdüklerinden dolayı İtalyanlara işlerini geri vermeyi taahhüt eder. Görevlerinden alındıkları süre boyunca yarı maaşlarını alacakları ve emekli maaşları ile ilgili herhangi bir kesinti ve benzeri sorunlarla karşılaşmayacaklarının garantisini veriyordu.

Madde 10: İtalya, Osmanlı Devleti'nin hesabına harbin başlamasından evvel ki 3 sene için Trablus ve Sirenayka'dan elde edilen gelirlerin Duyun-u Umumiye 'ye ayrılmış olan paranın toplamının ortalamasının belirlenmesi ve belirlenen bu parayı senelik olarak Duyun-u Umumiye 'ye tahsis edeceğinin garantisini verir. Söz konusu olan bu paranın miktarı iki hükümetin görevlendireceği tam yetkili kişiler tarafından belirlenecekti. Eğer taraflar bu konuda anlaşma sağlayamazlarsa iki tarafında onay vereceği bir arabulucu devletin hakemliğine başvurulacaktır. Yine de kesin bir sonuca varılamazsa şayet bu defa da iki hükümet ayrı ayrı birer devlete başvuracak ve bu devletlerin görevlendirmiş oldukları hakemler tarafından bu konu en sonunda nihayete kavuşturulacaktı. Duyun-u Umumiye yönetimi, yukarıda bahsettiğimiz üzere %4 oranında belirlenen payı İtalyan Hükümeti'nde isteyebilme hakkına sahip olacaktı. İtalya Hükümeti ise bu payın 2.000.000 lireden daha az olamayacağını kabul ederek Duyun-u Umumiye'nin belirleyeceği miktarı tahsis edeceğini açıkça belirtmekteydi.

Madde 11: Anlaşma metni imzalandıktan hemen sonra uygulamaya konulacaktır.

Delegeler anlaşma maddelerinde mutabakata vardılar ve anlaşmayı imzalayarak anlaşma metnini açık ve net bir şekilde kamuoyuna bildirdiler.

Lozan 18 Ekim 1912, Rumbeyoğlu Fahreddin Bey, Mehmet Nabi Bey, Pietro Bertolini, Guido Fusinato, Giuseppe Volpi.¹⁰⁶

Ouchy Anlaşması'nın imzalanmasına müteakip İtalya'nın uluslararası politikada dostluğunu hedefleyen Rusya, Avusturya Macaristan ve Almanya gibi büyük devletler daha o gün içerisinde İtalyanların Trablusgarp ve Sirenayka 'da ki hakimiyetini tanıdılar. Ouchy Anlaşması'yla birlikte İtalyanların Osmanlı'ya verdiği ticari imtiyazlar vs. oldukça dikkat çekmesine karşın bu maddelerin sürekli olarak diğer büyük devletler ile yapılacak olan anlaşmalara bağlanması aslında İtalya'nın savaş öncesinde ve savaş süresince izledikleri politikalara benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. İtalya, Osmanlı Devleti üzerinde haksızca oluşturduğu baskın durumunu sürdürmeye devam etmişti. Buna rağmen anlaşmanın İtalya'da ki yansımaları çok farklıydı. İtalyan halkının büyük bir kesimi harp halinin sona ermesinden memnun gibi gözükse de İtalyan Milliyetçileri anlaşmanın Osmanlı Hükümetine karşı bir dayatma niteliğinde gerçekleşmesini öngörüyordu ve karşılıklı olarak maddelerin görüşülüp anlaşarak belirlenmesinden ve Osmanlı Devleti'ne taahhüt edilen ticari anlaşmalar veya savaş sonunda verilecek olan tazminattan hoşnut değillerdi. Öyle ki savaş sonlarında tazminatın mağlup olan taraftan alındığını İtalya'nın galip geldiği halde bu maddeyi onaylaması milliyetçi kesim için tam bir fiyaskoydu. Ayrıca On İki Ada'nın boşaltılma meselesini ele alan madde de tepkilere sebep olmuştu. Bu madde İtalya'nın Doğu Akdeniz'de tekrardan Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hedefine uygun düşmüyordu. İtalyan solcular da kısmen bu anlaşmanın fiyasko olduğuna katılıyorlardı. Onlara göre ise Balkanlar'da başlayan hareketliliğe karşı İtalya'nın barış imzalaması olacak iş değildi. Savaşa devam edilmeli ve böylece Balkan Devletleri'ne mümkün mertebe destek olunmalıydı. İtalyanların bu şekilde sebepler öne sürmelerinden ve sağladıkları türlü ayrıcalıklara rağmen anlaşmadan pek de memnun kalmadıklarını görmekteyiz. Ouchy Anlaşması çok geçmeden geçerliliğini yitirmeye doğru yol alacaktı.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Beehler, a.g.e., ss. 140-144. Şıvgın, a.g.e., ss. 138-140.

¹⁰⁷ Childs, a.g.e., s. 249-250.

Nitekim de öyle oldu. İtalya anlaşmaya uymayarak On İki Ada'yı terk etmiyordu. Buna gerekçe olarak ta Trablusgarp'ı terk etmeyen Türk Askerleri 'nin olduğunu ifade ediyorlardı. Aslında Osmanlı hükümeti burada bulunan tüm subaylarına bölgeyi terk etmelerini ve hatta Balkanlar'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı kendilerine tayin edilmiş yeni görevlerinin başlarına geçmelerini emrediyordu. Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa en nihayetinde bölgeyi terk edeceklerdi. Fakat şöyle bir husus var ki; özellikle Enver Paşa ve yanındaki Paşalar Trablusgarp Savaşı süresince Bingazi'de ki yerli halka karşı kendilerini sorumlu hissetmiş ve onlara karşı bir yakınlık duygusu benimsemişlerdi. Bundan dolayı Osmanlı Hükümeti'nin İtalya ile anlaşma şartlarını görüşmek üzere bir araya geleceklerini öğrendikleri zamanlarda savaşın gidişatının kendilerinin lehine olduklarını bildiklerinden mütevellit kendi aralarında anlaşma şartları üzerinde ortak bir görüş benimsemişlerdi. Bu görüş de bölgede manevi bir hakimiyeti bulunan Şeyh Senusî önderliğinde tüm Batı Afrika'yı kapsayan ve Osmanlı Şehzadelerinden birinin hükümdar olarak başa geleceği bir Türk – Arap İmparatorluğu kurulmasıydı.¹⁰⁸

Osmanlı Subaylarının Trablusgarp'a dair böyle bir umutları varken bu toprakların anlaşma ile İtalyanlara bırakılması elbette ki Paşalar arasında çok büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. Hal böyle iken dirsek dirseğe düşmana karşı birlikte savaştıkları bölge halkını yüzüstü bırakmak istemeyen Enver Paşa 1912 yılının Aralık ayında "Krallığım" olarak dillendirdiği Bingazi'den ayrılırken burada 800 kişiden oluşan bir Türk Birliği'ni ve onları komuta etmek üzere Aziz Bey ve Yüzbaşı Reşit Bey'e görevini devretti. Aziz Bey'in buradaki mücadelesi 1913 yılının Haziran ayına kadar devam etmişti. Burada bulunduğu süre boyunca yerli Arap birliklerini örgütlemeye devam ederek İtalyanlar'a karşı olan direnişi de sonuna kadar sürdürdü. Bölgeyi terk eden Türk Birlikleri de gitmeden önce kendi silahlarını ve askeri mühimmatlarını bölge halkına dağıtarak bölgenin savunulmasına destek oldular.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin Meclis'i Mebusanı'nda Cebel bölgesi mebusu olarak görev yapan Süleyman El-Baruni'nin komuta ettiği birlikler ise Trablusgarp'ta ki mücadeleye Osmanlı'nın bıraktığı yerden devam ediyorlardı. Baruni'nin üstlendiği bu mücadele 1913

---

¹⁰⁸ Childs, a.g.e., s. 259. Şıvgın, a.g.e., s. 142-143.

¹⁰⁹ Şıvgın, a.g.e., s. 143-144. Childs, a.g.e., s.259.

yılıının Mart ayına kadar devam etti. Bahsettiğimiz tarihte İtalyanların Baruni 'yi yenilgiye uğratmasıyla birlikte kendisi Tunus'a sığındı. Böylelikle Trablusgarp'ta ki mücadele kesintiye uğradı. Burada Süleyman El Baruni'nin mücadelesinin üzerinde durmakta fayda vardır çünkü kendisi, Türk Paşalarının bölge için hedeflediklerini beş aylık direnişi içerisinde gerçekleştirebilme şerefine nail olmuştu ve burada bir "Trablus Ulusal Hükümeti" kurmuştu. Böylece her ne kadar kısa ömürlü olsa da sonraları "Libya" olarak isimlendirilecek olan bölgeye aslında ilk resmi bayrağı Baruni tarafından kazandırılmıştı.¹¹⁰

İtalyanların bölge toprakları üzerinde yoğun bir Arap direnişiyle karşılaşmaları ve bölgedeki örgütlenmenin Osmanlı destekli veya desteksiz, Türk Subayları tarafından gerçekleştiriliyor olması tabii ki İtalyanların On İki Ada konusunda yan çizmelerine sebep oluyordu. İtalyanlar bu süreçte On İki Ada'yı terk ettikleri takdirde buraların Yunanlılara verileceğine dair bir düşünceye sahiptiler. Bu sebeple bölgeyi terk etmemek için ellerinden geleni yapmaya niyetliydi. Aslında bu düşüncelerinde çok ta haksız olmadıklarını ilerleyen zamanlarda göreceklerdi. Nitekim, Trablusgarp'ta ki savaş Ouchy Anlaşması'yla nihai bir sonuca ulaşmamıştı. Hatta Ouchy Anlaşması'nın birçok maddesi uygulanmadı. Bölgedeki savaş Osmanlı'nın bıraktığı yerden onlardan kalan silahlarla ve bazı Türk Subaylar eşliğinde, Seyit Ahmet Şerif El Senusî'nin desteğiyle birlikte devam etti. İtalyanlar bu savaşa girerlerken geziye gider gibi son derece rahat bir tavır takınarak bölgeyi kısa sürede hakimiyetleri altına alıp emperyalist gayelerine ulaşacaklarına inanıyorlardı. Fakat görüldüğü gibi hiçbir şekilde durum onların istedikleri şekilde gelişmemiş, anlaşmadan sonra dahi burada ki savaş 1917 yılına kadar devam etmişti. İleri de bahsedeceğimiz üzere İtalya'nın buraya tam olarak hâkim olabilmesi ise ancak 1932 yılında gerçekleşecekti.¹¹¹

Ouchy Anlaşması'yla görünürde sona eren Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı tarihinde birçok açıdan büyük bir önemi vardır. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin nihai sonuna doğru atılan ilk adımdır. Trablusgarp Savaşı ile birlikte bir çözüme gerçekleşecek ve Osmanlı milleti için yıllarca sürecektir yorucu, kanlı muharebeler başlayacaktı. Trablusgarp Savaşı'nı İtalya haricinde ilgiyle takip eden Balkan Devletleri

---

¹¹⁰ Childs, a.g.e., s. 259.

¹¹¹ A.g.e., s. 259. Şıvgın, a.g.e., s. 144.

Osmanlı ordusunun ve donanmasının mevcut durumunu inceleyerek Osmanlı ordusunun içler acısı durumundan cesaret aldılar ve Balkanlarda yeni bir savaş başlattılar. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları'nın ilki Balkan Devletleri'nin Osmanlı üzerindeki ezici üstünlüğüyle sonuçlandı. Fakat Osmanlı'dan aldıkları toprakları bir türlü kendi aralarında pay edemedikleri için 1913 yılında bu defa II. Balkan Savaşı cereyan etti. Osmanlı Devleti için Trablusgarp Savaşı ile başlayan bu sancılı süreç I. Dünya Savaşı'na uzanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı süresince Trablusgarp üzerinde verdiği mücadelelere bahsetmeye başlamadan önce Trablusgarp Savaşı'nın aslında birkaç önemine daha değinmekte fayda vardır. Trablusgarp Savaşı, bölgeye gönüllü olarak giden Türk Subayı Mustafa Kemal Paşa'nın görev aldığı ilk savaştır. Trablusgarp'ta iken terfi almış ve Binbaşılık görevine getirilmiştir. İmkansızlıklar içinde bir savaşı sürdürmeyi başarmış ve bu durumun halet-i ruhiyesine tamamen hâkim olarak birçok açıdan tecrübeler edinmiş ve askerî açıdan pratik yapma fırsatı bulmuştu. Bu savaş ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ile birlikte buralarda gönüllü olarak savaşan subaylar ileride Osmanlı Devleti'ni bu yitik halinden kurtararak yitip gitmekte olan bir devletin içerisinden yepyeni bir devlet inşa etmeyi başaracaklardı.¹¹²

I. Dünya Savaşı başlamadan evvel Kuzey Afrika topraklarında Fransa'nın Tunus ve Cezayir bölgelerini sömürgesi haline getirdiğini Batı Afrika'ya hâkim olduğunu, İngiltere'nin ise Mısır ile Sudan'ı sömürgesi haline getirmeye başladığını bilmekteyiz. Aynı şekilde Trablusgarp ve civarında da İtalyanların bu bölgeleri sömürgeleri yapabilmek adına çok ciddi bir çaba sarf etme gayretinde olduklarından bahsetmiştik. 1914 yılının Temmuz ayında tüm dünyayı etkisi altına alacak olan savaş başladığında taraflar aralarında birtakım görüşmeler yapılmaya başlanmış ve anlaşmalar neticesinde savaşan taraflar net bir şekilde belirlenmişti. Osmanlı Devleti Ağustos ayında Almanya ile görüşmelere başlamıştı. Bu görüşmelerde Almanya'nın Osmanlı'dan talep ettiği Kafkaslarda ilerleme çabasında olan ve Avrupa'da faaliyetlerine devam eden Rusların durdurulması ve İngilizlerin Mısır'da ki ilerleyişlerinin durdurulmasıydı. Ayrıca dünya devletleri arasında üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak dillendirilen İngiltere'nin, Müslüman devletlerin birçoğunu sömürge olarak elinde bulundurması ile

---

¹¹² Hasan Tevfik Güzel, "Hasta Adam; Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, (2017), s. 114-115. Şıvgın, a.g.e., s. 141-142. Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, (1987), s. 191.

bu durum onun aleyhine çevrilecekti. Halife tarafından ilan edilecek Cihad-ı Ekber ile birlikte bu devletlerin ayaklanması sağlanacak ve İngiltere zor duruma düşürülecekti. Batı cephesini Müslüman askerlerle kuşatamayacaktı. Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti 1914'ün Ekim ayında Almanya ile anlaşmaya vardı. İttifak Devletleri'nin yanında savaşa katıldı ve 14 Kasım tarihinde de Cihad-ı Ekber ilan edildi. Böylece Osmanlı Padişahı, Halifelik sıfatıyla birlikte tüm Müslümanlara cihat çağrısında bulunmuştu.¹¹³

Osmanlı Hükümeti'nin savaşa katıldıktan sonra başlattığı bu dini propagandasının etkisi İtilaf Devletleri tarafından kırılmaya çalışılacaktı. İtilaf Devletleri Osmanlı Sultanının Cihad çağrısıyla aslında kendisiyle çeliştiğini asıl kendisinin Hristiyan güçlerle anlaşma içerisinde olduğunu savunarak Müslümanlar arasında karşı propagandaya başlamışlardı. Aslında bu dönemde unutulmaması gereken en önemli husus ise Osmanlı Devleti'nin desteğini beklediği Müslüman halkların çoğunluğunun Hristiyan Devletler'in hakimiyetleri altında olduğu ve ayaklanıp direniş gösterebilecek bir güce sahip olmadığıdır. Ancak yine de Osmanlı'nın beklentisinin daha küçük sınırlar içerisinde yer aldığını düşünebiliriz. Cihat ile birlikte tüm Müslüman halkları bir araya getirip Hristiyan güçlerin karşısına dikmekten ziyade yakın dönemde giriştiği savaşlarda kaybettiği bölgeleri tekrar hakimiyeti altına alma isteği yani savaşlardan önceki statükosunu sağlamak ve korumak gibi bir amacı vardı.¹¹⁴

Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat'ın cihat çağrısının Trablusgarp'ta karşılığını bulduğunu söyleyebiliriz. Gerçeği cihat çağrısından da önce bölgedeki direnişlerin devam ettiğinden bahsetmiştik. Fakat cihat çağrısının da etkisini yok saymamakta fayda vardır. Çünkü bölgedeki direnişler İslam dininin bir mezhebi olarak beliren Senusîler tarafından yürütülüyordu. Bunun haricinde 2 Kasım 1914 tarihinde İstanbul'da ki İtalyan Büyükelçisi'nin Trablusgarp'ta ki komutanlardan kendisine bilgisi verilen bazı durumları endişe ile İtalyan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı rapor buradaki direnişi gözler önüne sermektedir. Elçi'nin raporuna göre; Trablus'ta ki komutanlar Bingazi ve Fizan'da Senusîler ile birlikte faaliyet halinde olduğunu düşündükleri Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarından şüphelenmekteydiler. Ancak Enver Paşa bu ajanların yalnızca Mısır'da ki

---

¹¹³ Childs, a.g.e., s. 261. F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Libya/Trablusgarp Cephesi", *Beyaz Tarih Dergisi*, (2018), s. 1-4.

¹¹⁴ F. Rezzan Ünalp, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 42.

İngilizlere karşı faaliyet halinde olduklarını belirterek Senusîler' in direnişlerinin Osmanlı Hükümetiyle veya Osmanlı ajanlarıyla hiçbir şekilde alakasının bulunmadığını ifade etmişti. İtalyan komutanlar bu dönemde Eritre'de ki Müslüman halkın da ayaklanmasından ve cihat çağrısına karşılık vermelerinden oldukça büyük bir endişe duyuyorlardı. Elbette ki Kuzey Afrika topraklarında durum böyleyken İngiltere ve Fransa bu durum karşısında elleri kolları bağlı durmayacaktı. Bölgedeki Müslüman halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma çabalarında bulunacaktı. Ayrıca bölgede direniş gösteren Senusî şeyhlerine de birtakım ayrıcalıklar teklif ederek kendi yanlarına çekmeye çalışacaklardı.¹¹⁵

Cihad-ı Ekber çağrısının ardından Celal Paşa Mısır'da Kanal Cephesi'ne görevli tayin edildi. Az evvel Enver Paşa'nın direterek reddettiği Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarından bahsetmiştik, fakat işin aslı tabi ki böyle değildi. Enver Paşa, Mısır bölgesinde ki İngilizlere karşı ve de Trablus civarındaki İtalyanlar'a karşı yürütülecek mücadeleler için Şeyh Ahmed Senusî 'ye destek olarak Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarını göndermiş hatta bu bölgede bilhassa kendi kardeşini, Nuri Paşa'yı görevlendirmişti. Nuri Paşa (Kıllıgil) Trablusgarp'a ulaştığında ayrıca Tümgeneral rütbesine de sahip olmuştu. Buraya geldikten sonraki ilk işi Senusî Şeyhi Seyit Ahmed ile bir araya gelmek oldu. Ancak Şeyh Senusî'nin bu süreçte özellikle İngilizler ve İtalyanlar ile yaptığı görüşmelerde kendisine vaat edilen ayrıcalıklar kafasının karışmasına sebep oldu. Bu sebeple Nuri Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden de aynı imtiyazları talep ediyordu. Ancak 1915 yılının Şubat ayında I. Kanal Seferi'nde Osmanlı kuvvetlerinin yenilgiye uğramasıyla birlikte Türk Ordusu'nun başına Alman Albay Von Kress tayin edildi. Bu yenilgi İngilizler 'in başlattıkları propagandaların daha fazla ihtimam kazanmasına sebep oldu. Nitekim Hicaz Emiri olan Şerif Hüseyin İngiltere ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir anlaşma bile yaptı.¹¹⁶

Kanal Harekatı'nın yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı Devleti ve Almanya'yı yıldırmadı. Bölgedeki komutanlar hemen II. Kanal Harekatı'nın hazırlıklarına başladılar. Afrika Gruplar Kumandanı Nuri Paşa bu harekâttan önce de yine Şeyh Senusî ile bir araya gelerek kendisinin kuvvetleriyle birlikte İngilizlere karşı Osmanlı birliklerinin yanında savaşması konusunda anlaşmaya varmak istedi. Bu konu hakkında sık sık bir araya

---

¹¹⁵ Ünalp, a.g.e., s. 42-43.

¹¹⁶ Ünalp, a.g.m., s. 4.

gelmelerinin sebebi ise Şeyh Senusî'nin İngilizler ile irtibat halinde olduğunun bilinmesidir. Nuri Paşa'nın, Şeyh ile görüşmekte ki amacı; onun daima Osmanlı tarafında yer almasını garanti altına almak istemesidir. Eğer ki Şeyh ve kuvvetleri Osmanlı birlikleri ile birlikte İngilizlere karşı savaşırsa bu durum Osmanlı için birçok açıdan kazançlı bir anlaşma olacaktır. İngilizler Kuzey Afrika topraklarında yoğun bir direnişle karşılaşsalar Çanakkale Cephesi'ne ve Avrupa'da ki cephelerine takviye kuvvet gönderemeyeceklerdi. Yani hem Kuzey Afrika hakkıyla savunulacak hem de İngilizler kendilerine destek takviye kuvvet bulamayacaklardı. Seyit Ahmet Senusî her ne kadar İngilizlerle savaşmak istemese de Osmanlı'nın yanında yer almayı reddedemiyordu. Dolayısıyla Nuri Paşa bölgeye getirttiği askeri mühimmatlarla birlikte ordusunu örgütlemeye başladı. Ayrıca Bingazi' de bu örgütlenmeye özel olarak addedebileceğimiz bir "Numene Taburu" kuruldu. Bu taburun komutasına da Yüzbaşı Emin görevlendirildi. Bu taburun haricindeki tüm birlikler bölgenin yerli halkından oluşmaktadır. Fakat eğitimleri tamamen Türk Orduları'ndaki gibi verilmiştir. Emirler dahil Türkçe olarak veriliyordu. Bingazi'de civardan ve İstanbul'dan katılan kuvvetlerle birlikte bölgede yaklaşık olarak 10.000 civarında Senusî kuvveti olmuştu. Ancak Trablus için şartlar böyle değildi. Yeterli para bulunmadığından bölgede yalnızca düzenli birkaç bölük bulunmaktaydı. Onlar haricinde bir kısım yerli kuvvet ve jandarma birlikleriyle birlikte iki topları mevcuttu.¹¹⁷

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika topraklarında böyle bir rota belirlemişti. İtalya'nın da savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı'nın Almanya ile yaptığı görüşmeler gibi İtilaf ve İttifak Devletleri'yle görüşmeleri oldu. Kendisine sunulan şartları kendi çıkarlarını gözeterek değerlendirmeye aldı. 1915 yılının Nisan ayında da kendisine Antalya bölgesi ile birlikte On İki Ada'nın verileceğini vaat eden Londra Antlaşması'nı imzalayarak savaşa dahil oldu. İtalyanlar savaşa dahil olduktan sonra Trablusgarp Savaşı döneminde bölgede 100.000 olan kuvvet sayısını 60.000'e düşürmüştü. Çünkü bu birliklerin yaklaşık 40.000 kadarı Avrupa'da ki cephelere takviye olarak gönderilmişti. Fakat yine de 60.000'lik bir İtalyan kuvveti Kuzey Afrika toprakları için oldukça fazlaydı. Kuzey Afrika topraklarında ki yabancı güçlere bir yenisi de

---

¹¹⁷ Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Kılıgıl)", *Tarihin peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, (2011), s. 257-258.

Osmanlı Devleti sayesinde katılacaktı. İngilizler, İtalyanlar ve şeytan üçgeninin diğer unsuru Almanlar olmuştu. Almanlar, Osmanlı ile ittifak halinde olmalarına rağmen tabii ki burada Türk hakimiyeti sağlamak gibi bir niyette değillerdi. Dolayısıyla Trablusgarp'ta görevlendirilen Alman Ajan Manisman, bölgede ki Senusîleri İngilizlere karşı taarruza geçirmeye çalışırken bir yandan da Senusî şeyhine Mısır'ı İngilizler 'den aldıklarında Mısır'ın Sultanı olacağı vaat ediyordu. Almanların bu niyetleri önceden Enver Paşa'nın da aklına gelmiş olacak ki kardeşi Nuri Paşa'ya özellikle Şeyhler ile Almanlar arasındaki irtibatı engellemesini tembihlemişti.¹¹⁸

II. Kanal Harekâtı başlamadan önce İngilizler ve Senusîler arasında bir gerginlik meydana geldi. İngilizlere ait bir yük gemisi Bingazi'de, donanmalarına ait bir kruvazör de Sollum açıklarında Alman Denizaltısı tarafından batırılmıştı. Ayrıca İngiliz karakoluna saldırılar düzenlenmişti. İngilizler elbette ki bu saldırıların altında kalmayarak uçakları ve zırhlı araçlarıyla misli ile karşılık vermişler ve Senusîleri ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Senusî Şeyhi Seyit Ahmet'in karşısına da alternatif bir lider adayı olarak yeğeni Seyit İdris çıkartılmış ve Senusî lideri olarak tanınmıştı. Osmanlı'da buna karşılık olarak daha evvel anlattığımız üzere Süleyman El- Baruni 'yi Trablusgarp valisi olarak atadı. Durumlar bu şekilde gelişirken İngilizlerin askeri birliklerini Avrupa cephelerine göndermelerini fırsat bilen Almanlar II. Kanal Harekâtı'na giriştiler. Fakat hesaba katmadıkları bir durum vardı. Çöl sıcaklarıyla kavrulan Kuzey Afrika topraklarında bu savaşı Nisan 1916'da başlatmışlar ve genel olarak yaz aylarına denk düşen bu savaş yenilgiyle sonuçlanmıştı. 1917 yılının Ocak ayında Türkler artık Sina Çölü'nün ardına kadar çıkarılmışlardı. İtalyanlara karşı direniş gösteren birlikler ise kendi aralarında bir bütünlük sağlayamadıklarından dolayı İtalyanlar karşısında herhangi bir hatırı sayılır başarı elde edememişlerdi.¹¹⁹

İkinci Kanal Seferi'nin de yenilgi ile sonuçlanmasının ardından Afrika Grupları Kumandanı olan Nuri Paşa bu görevinden alınarak Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na atandı. Paşa'nın Trablusgarp'tan ayrılmasıyla onun yerine Şehzade Osman Fuat Efendi görevlendirildi. Fakat tek başına değil kendisine eşlik etmek üzere İshak Paşa'da bölgeye gönderilmişti. Paşalar bölgeye gelirken, 60 kadar Türk Subayı ile birlikte hareket

---

¹¹⁸ Childs, a.g.e., s. 261. Karaköse, a.g.m., s. 259.

¹¹⁹ Ünalp, a.g.m., s. 5-6.

etmişlerdi. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı ana kadar İtalyanlara karşı gerçekleştirilen direnişin başında bulunan Paşalar, maalesef ki İtalyanlar ile anlaşma sağlamış yeni Senusî Şeyhi Seyit İdris'e karşı elle tutulur herhangi bir başarı sağlayamamışlardı. Birde Osman Paşa'nın kumandanlığı İtalyanların pek hoşuna gitmemişti. Nitekim kendisi bir Osmanlı şehzadesiydi. Bu durumun bölge halkı üzerinde ilgi uyandırmasını istemediklerinden birtakım propagandalara giriştiler fakat etkileri olmadı. 1918 yılının Temmuz ayında bölge kıyıları Alman Denizaltılarının saldırısına uğradı. Bu durum İtalyanlar için ciddi kayıplara sebep oldu. Artık deniz yoluyla nakliyat yapmaları ve haberleşme olanakları ortadan kalkmıştı. Aynı dönemlerde Osmanlı tahtında bir değişiklik yaşanmış Sultan Mehmet Reşat vefat etmiş ve VI. Mehmed Vahdeddin Padişah olmuştu. Vahdeddin'in kılıç kuşanma töreninde, kılıç kuşanma vazifesi İngilizler ve İtalyanların anlaşma tekliflerine olumsuz cevap veren Seyit Ahmet Senusî 'ye verilmişti. Bu vazifenin Şeyh'e verilmiş olması aslında bir nevi ona bir teşekkür mahiyetindeydi ve ona verilen ihtimamı gözler önüne sermekteydi. Taht değişikliğinden kısa bir süre sonra da artık I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelinmiş ve İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi görüşmeleri başlamıştır. Mütarekenin ön görüşmelerindeki önemli hususlardan biri de İtilaf Devletleri'nin Trablus'ta ki Türk kuvvetlerinin ve subaylarının bölgeyi terk etmelerini ve teslim olmalarını istemeleriydi.¹²⁰

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirlenmiş Agamemnon zırhlısında Rauf Bey'in (Orbay) başlarında bulunduğu bir Türk heyeti ile İtilaf Devletlerini temsilen de Amiral Calthorpe arasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile sona erdi. Mondros Mütarekesi'nde Trablusgarp ve Bingazi ile ilgili olarak yer alan maddeler şunlardı;

17. madde; Trablusgarp ve Bingazi'de direniş gösteren Türk Subaylar, buldukları bölgeye en yakın mesafede yer alan İtalyan Garnizonları 'na giderek teslim olacaklardı.

---

¹²⁰ Koloğlu, "Libya", s. 182. Ünalp, a.g.m., s. 6-8.

18. madde; Bingazi, Trablusgarp ve de Mısırata bölgelerinde Türkler ile birlikte Senusiler 'in işgal ettikleri limanların teslimi en kısa zamanda en yakın mesafedeki İtalyan Garnizonları' na yapılacaktı.

19. madde; bütün Avusturyalı ve Alman siviller, denizciler, askerler 1 ay gibi bir süre zarfında Türk topraklarını terk edeceklerdi.

Fakat 17. Madde'nin bu şekli Osmanlı heyeti tarafından onaylanmadı. Çünkü Ouchy Antlaşması'nda yine Türk Subayları' nın bölge toprakları üzerinden geri çekilerek teslim olmaları emredilmişti. Fakat hatırlayacağımız üzere Subaylar bölgede gönüllü olarak kalıp mücadelelerine devam etmişlerdi. Bu sebeple 17. Madde Türk Subayları için daha tehditkâr bir hale getirildi. Yenilenen 17. Maddeye göre; Osmanlı Devleti, subayların teslim olmamaları halinde devlet yardımlarını ve haberleşme imkanlarını keseceğinin sözünü verir.¹²¹

Olaylar bu şekilde cereyan edince Osmanlı'nın vatanperver subaylarının elleri kolları bağlanmış oldu. Kendi aralarında birtakım kararlar almak mecburiyetinde kaldılar. Bu kararların ilki subay ve çavuşların görevlerini bölge halkının ileri gelenlerine devrederek fiilen görevlerini terk etmeleri şeklindeydi. İkincisi ise bu kişilerin görevlerine uyum sağladıkların da Türk Subay ve Çavuşları ikinci bir emre kadar grup grup İshak Paşa'nın emri altında toplanacaktı. Üçüncü olarak ta; Şehzade Osman Fuat Efendi ve emrindekiler Gıryan bölgesine çekileceklerdi. Osman Fuat Paşa, Gıryan'a çekilmeden evvela kumandanlık görevini Trablusgarp veya Bingazi'li olduğu tahmin edilen Abdülkadir Paşa'ya devretti. Ancak Osmanlı'nın ve de Kuzey Afrika'da bitap düşmüş subaylar ve Şehzade Osman Fuat Paşa çok fazla dayanamayarak önce Fransızlara ardından da İtalyanlara teslim olmuşlar ve en nihayetinde İstanbul'a dönmüşlerdi.¹²²

15 Mayıs 1919 Tarihinde İzmir başta olmak üzere Anadolu topraklarına gerçekleştirilen Yunan işgallerine karşı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesi başlar. Mondros Mütarekesi ile birlikte gerçekleşen işgallere karşı boyun eğmeyip mücadeleye girişen vatanperver Paşalar bu mücadeleye

---

¹²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 5. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 239. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider; Ahmet Şerif – Süleyman Baruni*, Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981, s. 41-42. Ünalp, a.g.m., s. 8.

¹²² Türkkân, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s. 47-48. Karaköse, a.g.m., s. 254.

başladıklarında kurtarılabilmesi mümkün olan her Osmanlı toprağını düşman işgalinden kurtarıp tekrar Osmanlı toprağı yapmayı hedeflemişlerdi. 1919 yılının ikinci yarısından sonra Doğu Anadolu topraklarında bir araya gelen Paşalar kongreler düzenleyerek, Türk Milleti'nin varlığı ve bölünmez bütünlüğü adına Misak-ı Milli kararlarını hazırladılar. 28 Ocak 1920 tarihinde de bu kararlar Osmanlı Meclisi tarafından kabul edildi. Böylece Misak-ı Milli, Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketinin bildirisi niteliğinde bir görüntüye sahip oldu. Misak-ı Millînin ilk maddesi; yabancı işgalleri altında yaşamlarını sürdüren Arap toplumlarını da kapsıyordu. Öyle ki bu maddeden işgal altındaki Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan Arapların kendi kaderlerini yine kendilerinin belirleyeceği anlaşılıyordu. Aslında Anadolu'da ki kurtuluş mücadelesinde Araplar ile iş birliğine girişmek yayılcı devletlere karşı başlatılan bu mücadelenin hedeflerine uyuyordu fakat Türk milliyetçileri bu sıralarda kaybettikleri topraklardan ziyade asıl vatan toprağı bildikleri Anadolu'yu koruma niyetindeydiler. Bu yüzden Arap nüfusun yaşadığı topraklar ile ilgili konulardan mümkün merteye uzak durdular. Ancak bu hareketin bu halklara bir faydası olmuştu. Türklerin şevkle giriştikleri bu mücadele onlar içinde bir mücadele örneğı teşkil etmişti.¹²³

Ayrıca bu dönemde Trablusgarp'ta İngilizlerin desteğini alan Senusî Şeyhi Seyit İdris'in bölgede etkinliği artınca ve İtalyan baskılarına daha fazla dayanamayan Seyit Ahmet es- Senusî 30 Ağustos 1918 tarihinde İstanbul'a geldi. Aynı dönemlerde Alman İmparatoru Wilhelm tarafından da Berlin'e davet edilen Şeyh, Alman propagandasına alet olmak istemediği için rahatsız olduğunu ileri sürerek bu teklifi ret etmişti. Senusî Şeyhi Seyit İdris, İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı Padişahı Vahdettin tarafından da saraya davet edildi. Fakat bu teklifi de ret ederek ve 1911 yılında İtalyanlara karşı birlikte mücadeleler verdiği Mustafa Kemal'in başlattığı mücadeleye destek oldu. Bu mücadeleyi yöneten Mustafa Kemal'i ve diğer Paşaları, İslam dünyasının kahramanları olarak gören Şeyh, Anadolu'da gerçekleştirdiği ateşli konuşmalar ile Millî Mücadeleye ciddi bir destek sağladı. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra ise sessizliğe gömüldü ve Mersin'de bir Hristiyan köyünde zorunlu olarak ikamete tabii oldu. Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nı imzalaması ile birlikte İtalyanların, Şeyhin Türkiye'de ki varlığından rahatsızlık duymaları üzerine 1926 yılında kendisinin Osmanlı Hanedanlığı ile yakın temaslarda

---

¹²³ Ünalp, a.g.e., s. 128 – 129.

bulunduğu ileri sürülerek Türkiye’den ayrılması istendi. Bu isteğin üzerine Şeyh önce Şam’a ardından sırasıyla Filistin, Hicaz, Mekke ve Aşir bölgelerine gittiyse de buralarda da uzun süreli kalamadı. Son olarak Medine’de iken yaşamını yitirdi.¹²⁴

Türkiye’de Anadolu topraklarında durum böyle iken, Kuzey Afrika topraklarında; Mondros Mütarekesi sonrası tüm Osmanlı Subayları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardı. Ayrıca Mondros Mütarekesi, Teşkilat-ı Mahsusa’nın da sonu olmuştu. Teşkilatın tüm faaliyetleri sonlandırılmış ve tüm evrakları ve bilgileri Hariciye Nezareti’ne rapor edilmişti. Kuzey Afrika’da ki faaliyetleri de sona ermişti. Böylece Osmanlı Devleti bölgeyi tamamen terk etmiş oldu. Bununla birlikte İtalyanların muhatap olarak alacağı yalnızca bölge halkı kalmıştı. İkili görüşmeler başladı ve bu görüşmelerde Trablusluların bağımsızlıklarını kazanabilmeleri adına, Osmanlı Paşaları her türlü engele rağmen boş durmamış ve birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey, buranın cumhuriyet ile yönetilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu düşüncesi doğrultusunda daha evvel bahsettiğimiz üzere Trablusgarp Valisi olan Süleyman El – Baruni ’yi, Mısırata ’ya davet etti. 1918 yılının Kasım ayında Trablusgarp Cumhuriyeti ilan edildi. Yeni kurulan bu hükümetin kendi içişlerinde özerkliği 1919 yılında İtalya tarafından tanındı. Tanınmasının ardından anayasa hazırlandı. 1920 yılında ise yeni bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre; Seyit İdris’in işgale uğramayan bölge topraklarında ki hakimiyeti tanınacak ve hatta diğer Avrupa devletlerinin işgal ettikleri kıyı bölgelerinde yaşayan bölge halkını koruyacağını taahhüt ediliyordu. Fakat ne var ki İtalyan Parlamentosu, Trablusgarp Cumhuriyeti’ni tanıyan bu anlaşmaları onaylamadı. Aslında İtalya’nın savaş sonrasında bu anlaşmalara sıcak bakmasının sebebi I. Dünya Savaşı’ndan iç durumu zayıflamış ve millet olarak moralsiz olarak çıkmış olmaları ve İtalyanlar arasında yer alan sosyalist ve komünist varlıkların İtalya’nın sömürgeci tavrından rahatsızlık duymalarıydı.¹²⁵

Bu gibi sebepleri göz önünde bulunduran İtalyan yönetimi bir yandan da Trablusluları oyalamış oluyordu. Anlaşma görüşmeleri süresince boş durmayarak kabileler ve reisleri arasında ara bozuculuk yapıp onları birbirine düşürmek için çabalıyordu. Buna rağmen kabileler ihtiyatlı bir şekilde bu anlaşmazlıkları gidermek

¹²⁴ Koloğlu, *Türk – Arap İlişkileri Tarihi*, s. 341. Nihat Azamat, “Ahmed Şerif Senûsi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, (2009), s. 527-529.

¹²⁵ Ünalp, a.g.e., s. 123. Karasapan, a.g.e., s. 231.

adına Gıryan 'da 1921 yılında bir araya geldiler. Bu görüşmenin sonunda Trablusgarp'ın çeşitli bölgelerinin birleşmesi kararı alındı. Trabluslular arasında durum bu şekilde gelişirken 1922 yılının Ekim ayında İtalya'da bir yönetim değişikliği yaşanmıştı. Yeni yönetim son derece saldırgan bir politika izlemekteydi ve bölgeye savaş ilan etme niyetindeydi. Bu sıralarda Seyit İdris Mısır'a kaçmıştı. Bingazi'de ki yönetimin başına Muhammed er-Rida es- Senusî ile birlikte Safiaddin es- Senusî gelmişti. Trablus'a ise; Ahmed el- Muraddi ve askeri komutanın başına da Umar el- Muhtar (Ömer Muhtar)¹²⁶ geçmişti. Trablusgarp Cumhuriyeti kurulunca İtalyanlarla mücadele edebilmek adına düzenli bir ordunun kurulması gerektiğine karar verilerek ordu içerisinde Türk Subayları'ndan boş kalan yerlere Osmanlı Ordusu'nda eğitim görmüş yerli askerler görevlendirildi. Daha önceleri bahsettiğimiz üzere Şehzade Osman Fuat Paşa görevini Abdülkadir Paşa'ya bırakmıştı. Fakat Abdülkadir Paşa bu dönemlerde İtalyanlarla anlaşarak emrindeki askerlerle birlikte İtalyanların hizmetine girmişti. Fakat İtalyanlar Abdülkadir Paşa'ya vaat ettikleri parayı vermeyince Trablus'ta konakladığı otelin penceresinden kendisini atarak intihar etmişti. Her ne kadar Abdülkadir Paşa'nın görevini

---

¹²⁶ Ömer Muhtar; Libya'nın en nüfuzlu Arap kabilelerinden biri olan Menife'ye bağlı Gays ailesindedir. Berka'nın Defne bölgesinde doğmuştur. Eğitimini Senusîlerin Zenzur Zaviyesi Şeyhi olan Seyyid Hüseyin el-Garyani eş-Şemsi tarafından aldı. Babasının vefatıyla birlikte Senusî Şeyhi'nin himayesi altına girdi. Eğitimine Zenzur zaviyesinde başlayan Muhtar, Cağbub'a giderek Senusî hareketinin ikinci lideri olan Mehdi Muhammed b. Muhammed es- Senusî'nin yanında öğrenimini tamamladı. Eğitimi süresince Mehdi es-Senusî'nin dikkatini çeken Muhtar, 1897 yılında Cebel-i Ahdar'da ki kabilelerin Osmanlı'ya tabiiyetlerinde problem yaratan Merc kasabasındaki Ubeyd kabilesine ait Kasür Zaviyesi 'ne Şeyh olarak atandı ve buradaki kabileyi Osmanlı tabiiyetine yaklaştırdı. Ubeyd kabilesini cihat hareketinin en önemli kollarından biri olacak şekilde eğitti. Bir süre sonra da Ayn Galaka'da açılan zaviyeye şeyh olarak atandı. 1903 yılında da Kasür Zaviyesi 'ne geri döndü. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği 1911 yılında Cebel-i Ahdar'da bulunan Ubeyd kabilesini cihada hazırlayarak toplamda 1000 kişilik bir mücahit birliği oluşturdu. 20 yıl kadar süren İtalyan işgali döneminde dağlara çekilerek birlikleriyle direniş gösterdi. Trablusgarp'tan Osmanlı kuvvetlerinin Ouchy Antlaşması doğrultusunda çekilmesiyle birlikte Berka bölgesindeki direnişin başına geçti. Seyit Ahmed es-Senusî'nin İstanbul'a gitmesinin ardından Senusî lideri olan Seyit İdris'in genel vekili olarak direniş hareketinin kumandanlığı görevine getirildi. Bu dönemlerde İstanbul'da yetişmiş yerli askerleri birliğine kattı. Nuri Paşa ile Butnan'da görüştü. 1923 yılında tedavi maksadıyla Mısır'a giden Muhtar burada iken Arap ve İslam dünyasından yardım çağrısı yaptı. Ömer Muhtar'ın Mısır'a gittiğini öğrenen İtalyanlar, Mısır'da kalmasını ve direniş hareketinden vazgeçmesini karşılık olarak kendisine bir köşk ve maaş vaat edilmişti. Bu teklifli reddeden Ömer Muhtar, dönerken 1923 yılında İtalyanların saldırısına uğradı ancak kurtulmayı başardı. 1923 yılının Haziran ayında İtalyanlar ile Senusîler arasında çok ciddi bir mücadele gerçekleşti. İdris Senusî 'den yana hiçbir destek göremeyen Ömer Muhtar, Ahmed Senusî 'ye mektup göndererek yardım istedi. Bölgedeki direnişi tek bir el altında toplamaya çalıştı. 1931 yılındaki ölümüne kadar İtalyanlara rahat vermeyerek yerli halkı örgütledi. Çok önemli mücadeleler gerçekleştirerek İtalyanların ağır kayıplar vermesini sağladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, "Ömer el-Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, (2007), s. 76-78.

terk etmesiyle birlikte direnişçiler arasında iç karışıklıklar yaşansa da Çanakkaleli Abdullah Paşa'nın önderliğinde direniş kaldığı yerden devam etti.¹²⁷

1919'da Türklerin ellerini eteklerini çekmek zorunda kaldıkları Kuzey Afrika topraklarında Faşist Mussolini İtalya'sının saldırıları iyice baş göstermiş, İtalya resmen savaş ilan etmişti. Bölgedeki askeri birliklere uçaklar ve motorlu araçlarla da eşlik edilerek destek kuvvet sağlanmıştı. İtalyan saldırıları Fizan ve Trablus bölgesinde başarıya ulaştı. İtalyanların Berka'da tercih ettikleri işgal yöntemi ise bambaşkaydı. Burayı ele geçirebilmek için askeri bir harekât düzenlemekten ziyade akıl oyunları düzenlemeyi yeğlediler. Bölgedeki kabileler arasında anlaşmazlıklar çıkararak onları birbirlerine düşürmeye çalıştılar. Ayrıca bu kabilelere karşı kendileriyle iş birliği yapacak kişilerin arayışına girmişlerdi. İtalyanların oynadığı bu akıl oyununun işlediği zamanlar da olmuştu bazı bedeviler grup olarak İtalyan birliklerine katılmışlardı. Fakat İtalyanların işgal ettikleri bölgelerde eziyet ettikleri halklardan isyancı gruplar oluşmuş ve bu gruplar Senusîler 'in büyük bir kısmını oluşturmuştu. Ayrıca İtalyanlar'ın buralarda gerçekleştirdikleri işgaller bölge halkı üzerinde daha önce örneğine hiç rastlanmamış bir mücadeleye ve millet bilincinin oluşmasına sebebiyet vermişti.¹²⁸

Mücadelenin liderliğini Ömer Muhtar'ın üstlenmesiyle birlikte direnişçiler arasında daha koordine, disiplinli ve düzenli bir örgütlenme gerçekleşti. İtalyanlar'ın büyük uğraşlar vererek kışkırtmaya çalıştığı kabileler ise onların oyunlarına gelmeyerek, örgütlenme sistemine uygun olarak vardiyalı bir şekilde, takviye kuvvetlerini her çağrıldıklarında itiraz etmeden yollayarak mücadeleye destek verdiler. İtalya her defasında bu direnişçileri hafife alıyor fakat her defasında daha büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. 1931 yılına kadar İtalyanlar'a karşı Kabileler ile Senusîler 'in yürüttüğü mücadele ara vermeksizin devam etti. Mussolini'nin hedefi ise bir an evvel Trablus'un tüm sahillerini İtalyan hakimiyeti altına almaktı. Bu hedefine ulaşmak içinde büyük katliamlara girişti. Berka bölgesinde toplanan 24.000 kişi acımasızca öldürüldü. Sağ kalanların büyük bir kısmı da çöllerde kurulmuş esir kamplarına götürüldü. Bu kişiler arasından kaçma girişiminde bulunan olursa uçaklardaki kuvvetler tarafından saldırıya uğruyorlardı veya üzerlerine bomba atılıyordu. İtalya'nın gerçekleştirdiği bu acımasız

---

¹²⁷ Ünalp, a.g.e., s. 123 – 124. Türkkân, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s. 48.

¹²⁸ El-Kihya, a.g.e., s. 51 – 52.

katliamlara rağmen bölge halkı yılmadan mücadelesine devam ediyordu. Bu mücadelenin birtakım kaynakları da yine Arap Devletlerinde veya Mısır'da yaşayan bölge halkının göçmenlerinden sağlanıyordu. Bu desteğin farkına varan İtalyanlar kısa sürede buna da engel oldular ve direnişçileri bölge içerisinde iyice sıkıştırdılar. 1931 yılında İtalyanlar nihai hedeflerine ulaştılar. Bu direnişi iyice sindirdiler ve savaşın galibi oldular. Bölge topraklarının hakimiyeti artık tamamen İtalyanların eline geçmişti.¹²⁹

Büyük mücadeleler verilen bu topraklarda gülen taraf İtalya olmuştu. Fakat bölge halkını kaybedilen topraklardan ziyade, ilerlemiş yaşına rağmen 9 yıl boyunca yılmadan Libya halkının mücadelesine liderlik eden Ömer Muhtar'ın 1931 yılının Eylül ayında hain bir yerlinin ihbarıyla yakalanması daha çok üzmüştü. Ömer Muhtar'ın yakalanmasıyla birlikte ona çizilen hazin son yerli halk için oldukça kahredicidir. Yakalandığı günün hemen sonrasında Bingazi'de kurulan düzmece bir savaş mahkemesi ile birlikte idam kararı verilir. İtalyan hükümeti bu kararı bölge halkı üzerinde etkili bir gözdağı olarak görür ve 20.000 bedeviyi toplayarak onların gözleri önünde Ömer Muhtar'ı idam ederler. İtalya, hakimiyetini ve iktidarını Ömer muhtarın cansız bedeniyle tüm halkın gözleri önüne serer. Muhtar'ın hazin ölümü direnişçilerin tüm gücünün ve hevesinin kırılmasına sebep olur. Netice itibarıyla İtalya 1932 yılında yıllardır uğruna katliamlar yaptığı sömürgesine tamamen kavuşur. Ömer Muhtar ise Libya'da gerçekleştirdiği mücadeleler ile günümüzde bölgenin milli kahramanı olarak ilgi ve sevgiyle anılmaktadır.¹³⁰

Hedeflerine ulaşan İtalyanlar hızlıca sömürge politikalarına giriştiler. Büyük gruplar halinde Trablus'a gelerek bölgede ne kadar verimli arazi varsa hepsine yerleşerek istila ettiler. Yaptıkları incelemelerle bölge koyunlarının kaliteli yünlerini, kaliteli buldukları zeytin ağaçlarından elde edilecek zeytin yağlarını, lezzetli asmalardan elde edilecek üzüm ve şarapların kendilerine iyi bir gelir kaynağı olacağını tespit ettiler. Tüm bu sömürgeleştirme işlerine hevesle başlayan İtalya II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Neredeyse 20 küsur yıldır hedeflerine ulaşmak için verdikleri uğraşlara rağmen işlerin onların istediği gibi sonuçlanmaması İtalyanlar açısından çok büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu.¹³¹

---

¹²⁹ El Kihya, a.g.e., s. 53 – 54.

¹³⁰ A.g.e., s. 54. Göze, a.g.e., s. 27- 29.

¹³¹ El Kihya, a.g.e., s. 54 – 55.

Bölgenin İtalyan hakimiyetine geçmesinin ardından girişilen bir diğer iş ise isminin değiştirilmesiydi. Türkler'e özel veya Türkler 'den kalma herhangi bir unsurun varlığının bulunmasını istemeyen İtalyanlar 1934 yılında, Mısır bölgesi hariç tüm Kuzey Afrika topraklarını kapsayacak şekilde ve anlam olarak ta bunu ifade eden Latin kökenli "Libya" ismini seçmişlerdi. İsmiinin değişmesiyle birlikte Libya artık tamamen İtalyan köylülerinin ve işsizlerinin yerleşeceği bir çiftlik konumuna getirilmişti.¹³²

Yukarıda bahsettiğimiz üzere 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Libya toprakları da harpten nasibini alarak 1941 yılına kadar 2 yıl boyunca Mihver devletleri olan İtalya ve Almanya'nın birliklerine karşı Müttefik devletlerin kuvvetleriyle karşılaşmıştır. 1941 yılının sonunda ise buradaki üstünlüğü müttefik devletlerin ele geçirmesiyle birlikte Libya, İngilizlerin ve Fransızların işgalleri altında kaldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politikada devletlerin güç dengeleri değişmeye başladı. Bu tarihlere kadar dünyanın iki büyük gücü olan sömürgeci İngiltere ve Fransa savaştan eski güçlerini yitirmiş olarak çıktılar. Uluslararası politikada dünya gücü olma statülerini Sovyetler Birliği'ne ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kaptırdılar. Savaş sonrası kurulan yeni düzenin iki büyük gücü, sömürgelerle kendisine güç katan devletlerin gücünü kırmak adına kendi çıkarlarıyla örtüşecek şekilde bütün sömürge devletlerinin sözde hak koruyuculuğunu üstlenerek bağımsız birer devlet olmalarını destekliyorlardı. Libya içinde durum tamamen bu şekilde gelişmişti. 1941 sonrasında bahsettiğimiz üzere İngiliz ve Fransız hegemonyası altında olan Libya'nın durumu Amerika ile Sovyetler Birliği'nin pek fazla hoşuna gitmediğinden dolayı bölgenin mevcut durumunun konuşularak geleceği hakkında bir karara varılması gerektiği ifade ediliyordu. 1945 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşen Postdam Konferansı'na taşınan konu hakkında nihai bir karara varılmayınca aynı yılın Eylül ve Ekim ayında gerçekleşecek olan Londra Konferansı'nda tekrar konuşulup görüşülmesi kararlaştırıldı.¹³³

Ancak ne 1945 Eylül-Ekim görüşmelerinde ne de 1946 yılının Nisan-Mayıs aylarında gerçekleştirilen Paris Görüşmeleri'nde net bir karara varılamamıştı. Ta ki 1946 yılının Temmuz ve Ekim ayları arasında gerçekleştirilen Paris Barış Görüşmeleri 'ne

---

¹³² Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 80.

¹³³ A.g.e., s. 81.

kadar. Bu toplantılarda İtalya ile yapılacak olan anlaşma metni hazırlanmış ve bu metnin içerisinde Libya ile ilgili verilen nihai karar da yer almıştı. Bu görüşmelerde kaleme alınan sulh metni taraflar arasında 10 Şubat 1947 tarihinde imzalanmıştı. Anlaşmaya göre; savaş öncesinde İtalya'nın sömürgesi olan Eritre, İtalyan Somalisi ve Libya bölgelerinde ki İtalyan hakimiyeti sonlandırılarak bu devletler sömürge olmaktan kurtarılmıştı. Fakat bu anlaşmayla esasen İtalyan sömürgesinden kurtarılmışlardı. Öyle ki Libya'da İngiliz ve Fransız işgal yönetimi aynı şekilde devam etmekteydi. Dört büyük devletin bu husus da bir sonuca varılmasını arzu etmelerinden dolayı en geç 15 Eylül 1948 tarihine kadar bu konuda anlaşmaya varması kararlaştırılmıştı. Fakat bu tarihe kadar yine bir anlaşmaya varılamamış ve bu mevzu mecburiyetle 6 Nisan 1949 tarihinde Birleşmiş Milletler'e taşınmıştı. 21 Kasım 1949 tarihinde genel kuruldan çıkan karara göre; Libya'nın en geç 1 Ocak 1952 tarihinde bağımsız bir devlet olmasına karar verilmişti. BM'de alınan bu karar sonucunda Trablus'ta 25 Kasım 1950'de ilk defa bir Millet Meclisi kurulmuş ve burada rejim ile ilgili gerçekleştirilen tartışmalar neticesinde monarşide karar kılınmıştı. Aynı meclis bu monarşi rejiminin başına Kral olarak Emir İdris el-Senusî 'yi seçmişti. 29 Mart 1951'de geçici Libya Hükümeti kuruldu. Kasım ayında da İngiltere ve Fransa'nın tüm yetkilerinin kurulan bu geçici hükümete devretmesi kararlaştırıldı.¹³⁴

7 Kasım 1951'de ise Libyalılar ilk anayasa taslaklarını hazırlamışlardı. Bu anayasaya göre; Fizan bölgesi Trablus Bölgesi ve Sirenayka bölgesinden oluşan bir federe devlet kurulacak ve merkezden hanedan sistemiyle yönetilecekti. Kurulan bu devlette yasama organı parlamento ile birlikte kralın yönetiminde olacaktı. Yürütme organı ise yalnızca kralın gücü altındaydı. Federe devletin eyaletleri parlamentoda mebuslarıyla temsil olacaktı. Hazırlanan anayasa taslağıyla da birlikte Libya Krallığı bağımsızlığına tamamen hazırды. Ve nihayetinde 24 Aralık 1951 tarihinde Birleşik Libya Krallığı Anayasası yürürlüğe girdi. Böylece Libya halkı yıllar süren savaşlar, mücadeleler sonunda bağımsızlığına kavuştu.¹³⁵

Libya'da Türk hakimiyetinden sonra olaylar bu şekilde gelişirken, İtalya'da 1922 yılında Mussolini liderliğinde Faşist bir yönetime geçilmiş aynı dönemlerde Türkiye'de

---

¹³⁴ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 82.

¹³⁵ A.g.e., s. 82.

ise adeta aydınlanma dönemi başlıyordu. Anadolu’da başlayan kurtuluş mücadelesi Türk Milletinin galibiyeti ile son buldu. 1 Kasım 1922 tarihinde ilk olarak saltanat kaldırıldı. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması’yla da Türkiye’nin bağımsızlığı tüm dünya devletleri tarafından tanındı. Nihayet 29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte resmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu.¹³⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Devleti’nden kalma yozlaşmış, miladını doldurmuş ne kadar kurum, kuruluş, adet, gelenek, görenek varsa kaldırılmıştı. Milleti zehirli bir sarmaşık gibi saran tüm unsurlar yerini dönem şartlarına uyan birçok yeniliğe ve iyileştirmeye bırakmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, büyük mücadeleler ile kurdukları bu devleti çağdaş uygarlığın bir parçası haline getirebilmek ve kendi kendine yeterek sonsuz bir ömrü olması gayesiyle, daha sonradan Türk devrimleri olarak anılacak yenileşme hareketlerine hızlıca başlamıştı. 17 Şubat 1923 tarihinde yıllar süren savaşlardan sonra harabeye dönen Anadolu’nun kalkınması ve imar edilmesi adına İzmir’de “Türkiye İktisat Kongresi” toplanmıştı. Tarım, ticaret, sanayi ve ulaşım – bayındırlık alanında türlü iyileştirmeler yapılarak halkın ve devletin çıkarlarını gözetken kanunlar çıkarılmıştı. 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilan edilerek Anayasa detaylı bir şekilde hazırlanmıştı. 3 Mart 1924 tarihinde Türk Medeni Kanunu kabul edilirken Halifelik kaldırılmıştı. Aynı gün Tevhid-i Tedrisat Kanunu ilan edilmiş ve tüm eğitim kurumlarının kontrolü devlete geçmişti. Eğitimde dinin etkisi ortadan kaldırılmıştı.¹³⁷

Giyim kuşam konusunda oldukça çağ dışı bir görüntü çizen Osmanlı’dan kalma fes, sarık gibi unsurların yerini 1925 yılında çıkan kanunla birlikte şapka almıştı. Aynı yıl halkın dini duygularını sömüren tekke, zaviye, türbeler kapatılmıştı. Uluslararası saat, takvim, rakam ve ölçü birimleri kabul edilmişti. 1928’de Arap harfleri terkedilerek Latin harflerine geçilmişti. 1931 yılında Türk Tarihi Tetkiki Cemiyeti kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştı. 1932 yılında da Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştu. 1934 yılında Soyadı Kanunu kabul edilmiş ve TBMM 24 Kasım 1934 tarihinde

---

¹³⁶ Turan, a.g.m., s. 196. Yavuz Ercan vd., *Cumhuriyet’in 80. Yılına Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2004, s.27

¹³⁷ Temuçin Faik Ertan, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017, s. 5 – 31.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Türklerin babası anlamına gelen "ATATÜRK" soyadını vermişti.¹³⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk yönetimi boyunca görüldüğü üzere hükümetin bütün ilgi ve odağı kendi toprak sınırlarını koruyarak iç politikada, ekonomide, sosyo-kültürel yapıda birçok açıdan devrimler gerçekleştirerek ülkenin kalkınması ve çağdaş bir dünya devleti haline gelmesiydi. Bu hedefleri doğrultusunda hareket ederek içişlerine pür dikkat kesilmişti. Dolayısıyla bu dönemlerde Libya ile herhangi bir temas veya yardımlaşma gibi bir durum söz konusu olmamıştı. Zaten Mondros Mütarekesi'nden sonra Trablusgarp'ın ne yazık ki vatan toprağı olmaktan tamamen çıktığından daha evvel de bahsetmiştik. Atatürk Dönemi'nde kayda değer bir devlet ilişkileri söz konusu olmamıştı. Bu durum 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra da değişmemiş Türk Hükümeti'nin ülke politikaları yine içişlere yönelik olmuştu.

Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün iktidara geldiği ilk yıllar II. Dünya Savaşı'nın da başladığı yıllardı. Bu dönemde İsmet İnönü, Türkiye'nin savaşa dahil olmaması için büyük bir gayret göstererek diplomasi de ciddi bir başarı örneği sergilemişti. İsmet İnönü döneminde de Atatürk döneminde başlatılan devrimlere ve yeniliklere devam edilmek istendi. 1940 yılında Dünya üzerinde tek örneği Türkiye'de görülen bir eğitim modeli olan Köy Enstitüleri kuruldu. Tarım ve toprak reformları yapıldı. Fakat bu konularda başarılı olunamadı. 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) kurulmasıyla birlikte Türkiye'de Atatürk döneminden beri süregelen Cumhuriyet Halk Parti'li (CHP) tek parti dönemi sona erdi ve Türkiye çok partili hayata adım attı. Fakat iktidarda herhangi bir değişim söz konusu olmadı. Ayrıca bahsi geçen partinin ömrü de çok uzun süreli olmadı. En nihayetinde Libya'nın Bağımsızlığını kazandığı 50'li yılların başında Türkiye'de de iktidar değişikliği yaşanmış ve 14 Mayıs 1950 yılında Demokrat Parti (DP) iktidara geçmiştir. Celal Bayar Cumhurbaşkanı olurken Adnan Menderes' te Başbakanlık görevine gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Libya Krallığı arasındaki ilk temaslar da tam olarak bu dönemlerde gerçekleşecekti.¹³⁹

Türkiye'de iktidar değişimine vesile olan DP'nin oluşum sürecinin de üzerinde durmakta fayda vardır. DP'nin oluşum süreci CHP içerisinde bazı konularda meydana

---

¹³⁸ Ertan, a.g.e. s. 5 – 31.

¹³⁹ A.g.e., s. 5 – 31. Yalçın vd. a.g.e., s. 519 – 549.

gelen karar ayrılıklarına ve muhalif görüşlere dayanmaktadır. 1945 yılında gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinde ve Toprak Reformu Kanunu tasarısının Meclis'te görüşüldüğü sırada ülke içinde var olan düzensizliklerden ve hazırlanan kanun tasarılarının adaletsizliğinden yakınan bazı milletvekilleri “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” üzerine ciddi tartışmalar başlatmışlardı. Tasarı ile ilgili ilk olarak Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gibi bazı milletvekilleri tasarı karşıtı oy kullanmışlardı. Bu durumun ardından bahsi geçen 4 milletvekili 7 Haziran 1945 tarihinde Meclis Grubuna önerge vermişlerdi. Milletvekilleri'nin verdikleri bu önerge daha sonraları “Dörtlü Taktik” olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yerini almıştır. Verilen önergede temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan rejim yapısının daha fazla sürdürülmesinin doğru olmayacağı ve çok partili hayata geçilmesinin gerekliliği ayrıca hükümet faaliyetlerinin meclis tarafından denetlenebilmesi gerektiği gibi konular yer alıyordu. Sunulan önerge reddedilmiş fakat halk nezdinde oldukça olumlu karşılanmıştı. Bu durumdan destek alan Fuat Köprülü ile birlikte Adnan Menderes, hükümeti eleştiren yazılar yayınlamaya başlamışlardı. Bu sürecin sonunda 21 Eylül 1945 tarihinde Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edildiler. Yapılan ihraçları eleştiren Refik Koraltan'ın da sonu aynı oldu ve kendisi de partiden ihraç edildi. Bu gelişmelerin ardından Celal Bayar'da ilk olarak İzmir Milletvekilliği'nden ve ardından da CHP'den istifa etti. Sonuç olarak ta 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliğinde DP kuruldu. Böylece Türkiye'de gerçek bir muhalefet varlığı oluşurken demokrasi adına da ciddi bir adım atılmış oldu.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Enis Şahin, Bilal Tunç, “Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2 (2015), s. 33-34.

İKİNCİ BÖLÜM KRAL İDRİS DÖNEMİ TÜRKİYE – LİBYA İLİŞKİLERİ (1951 – 1969)

2.1. Demokrat Parti Dönemi Türkiye – Libya İlişkileri (1951 – 1960)

Kuruluşunun üzerinden çeyrek asır geçen Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk döneminden beri süregelen tek partili dönem 1950 yılında yapılan genel seçimlerle nihayet çok partili sistemin tam manasıyla gerçekleştiği bir dönem olarak Türkiye'de bir devrin kapanmasına vesile olacaktı. Demokratik dönemin başlamasıyla birlikte devletle özdeşleşen CHP, devletin partisi olma imajını yitirmişti. İktidarın değişmesinin yanında Türkiye'de ilk defa tam manada serbest seçimler güvenle gerçekleştirilmişti. Bu değişim Türkiye'de anayasal sistemin işleyişi açısından ciddi bir öneme sahipti. Demokrasi adına gerçekleşen tüm bu olumlu olaylara karşı Türkiye'de ki yönetim vizyonunda ciddi bir değişiklik meydana gelmemişti. Çünkü yeni iktidar sahipleri olan kişiler bilakis CHP bünyesinde uzun yıllar siyaset ile ilgilenmiş, görev almış kişilerdi. Dolayısıyla mevcut iktidarla aynı sosyal gruba ait olup aynı siyasi görüşlere sahiplerdi. Yani Türkiye yönetiminde herhangi bir vizyon değişiminden ziyade yalnızca yönetimde yer alan kişilerin değişimi gerçekleşmişti. Bu kişilerin siyasete bakış açıları eski iktidarla neredeyse birebir aynıydı. Ülke içerisinde mevcut yönetim anlayışı süreceken, dış politikada da eski hükümetlerin belirlediği politikalar genel olarak devamlılığını sürdürecekti ve aynı şekilde Batı devletleriyle özellikle de ABD ile yakın ilişkiler kurmayı hedefleyen bir politika izlenecekti.¹⁴¹

1950 yılında gerçekleşen iktidar değişimine değinmeden önce Türkiye'de ki yönetim sisteminden bahsedecek olursak eğer; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), devletin tüm gücünü bünyesinde toplayan en temel kurumdu. Milli iradenin yansıması bu kurumda yer alan kişilerdi. Meclis içerisinde yer alan seçilmiş kişiler kendi aralarında Cumhurbaşkanı'nı seçiyorlardı. Seçilen Cumhurbaşkanı 'da kendisine verilmiş olan yetkiyle Başbakanlık görevine atama gerçekleştiriyordu. Atanan Başbakan ise Milletvekilleri arasından kendisine bir kabine oluşturarak hükümeti kuruyordu. Kurulan kabinenin milletvekillerinden beklenen ise kendilerini seçen kitleyi değil tüm Türk Milleti'ni temsilen çalışmalarını gerçekleştirmeleriydi. Ülkenin en güçlü kurumu olarak

---

¹⁴¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950 – 1960)", *History Studies*, C.2, S.3, (2010), s. 68.

nitelendirdiğimiz Meclis'te yasalar çıkarılıyordu ve bu yasaları denetlemek üzere kurulan bir kurum veya kuruluş bulunmuyordu. Yalnızca Cumhurbaşkanı'nın kendisinin onayına sunulan yasaları veto etme hakkı vardı. Ancak Türkiye'de bu durum tek partili dönem de veyahut sonrasında tarafsızlıkla gerçekleştirilen bir durum olmadı. Çünkü görev alan Cumhurbaşkanları genel olarak iktidarda yer alan parti ile yakın ilişkiler içerisinde bulunuyordu ve muhalefet kim olursa olsun etkinliğini gösteremiyor ve hükümet istediği şekilde hareket edebiliyordu.¹⁴²

Türkiye'de ki hükümet yönetimi sistemi bu şekilde kısmen kusurlu bir yapıya sahipken seçim sistemi daha da kusurlu bir haldeydi. İktidar değişimi gerçekleşmeden önce Demokrat Parti'nin henüz muhalefet olduğu 1949 yılında seçim sistemi ile ilgili endişeler had safhadaydı. Öyle ki muhalefetin bu endişelerinde son derece haklı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 1946 yılında gerçekleştirilen seçimlerde “açık oy, gizli sayım” usulü uygulanmış ve oy sandıklarından çıkan tüm oyların sayılır sayılmaz yok edilmesi gibi seçmenin sonuçlara olan güvenini yok edecek ve oy hırsızlığına çanak tutacak türden bir karar alınmıştı. Netice itibarıyla 1946 seçimlerinde bu kararın sağlıklı bir şekilde işlemediği noktasında hem muhalefet hemde mevcut hükümet hemfikir olunca 1950 yılında yapılacak olan genel seçim öncesinde yeni bir seçim kanunu kabul edildi. Yeni kanun ile eski kanunda yer alan hükümlerin yerleri değiştirildi ve bu defa “kapalı oy, açık sayım” ilkesi kabul edilerek yargı denetimi sağlanmıştı. Ayrıca eski kanun da az evvel belirttiğimiz üzere sayıldıktan hemen sonra yakılması istenen oyların, bir daha ki seçime kadar saklanması yönünde karar alınmıştı. 1950'lerin başında Türkiye'de seçim sistemi ve yönetim sistemi bu şekilde gerçekleşirken iktidar değişiminin yaşanacağı o meşhur 1950 seçimleri için hem iktidar partisi hem de muhalefet partisi hazırlıklara başladı. Bu tarihe kadar seçim kampanyalarında çok ciddi çalışmalar yürütmeyen iktidar partisi bu defa seçimlere var gücüyle hazırlanıyordu. Uzun süren iktidar yılları boyunca halktan belli bir ölçüde uzak kalan İsmet İnönü, ekibinin başında yer alarak seçim kampanyasını yürütmeye başlamış ve halkın içerisine karışmak gerektiğinin bilincine vararak kendi iktidarı lehinde propaganda yapmak maksadıyla yola koyulmuş ve belki de ilk defa halkından kendisi için oy istemişti.¹⁴³

---

¹⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 5. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 137.

¹⁴³ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 5. b., İstanbul: Yağmur Yayınları, 2011, s. 62-65.

En nihayetinde 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler ile birlikte 8.905.743 kayıtlı seçmenden 7.953.085'i sandığa giderek oyunu kullanmıştı. Katılım Oranı %89,3 ile yüksek bir orandı. Oy sonuçlarına göre; CHP %39,6'lık bir oy oranı olarak meclise 69 milletvekilini sokabilmişti. DP ise %55,2'lik bir oy oranı olarak meclise 416 milletvekilini sokarak mevcut iktidarı ezici bir çoğunluk sağlayarak yerinden etmişti. DP'den ayrılarak kurulan Millet Partisi (MP) ise %4,6'lık bir oy oranı olarak meclise 1 milletvekilini yerleştirmişti. Ayrıca %0,6'lık bir oy oranı olarak meclise bir de bağımsız bir Milletvekili girmişti.¹⁴⁴

Sonuçlar objektif bir şekilde ele alındığında CHP'nin yine de halkın desteğini tümüyle yitirdiğini söylemek yanlış olur. Çünkü CHP aslında halkın desteğini yıllara oranla istikrarlı bir şekilde yitirmiş olmasına rağmen yine de oran olarak ülke genelinde ciddi bir oy miktarı vardı. Fakat kazanan hepsine sahip olur mantığıyla yerleşen "çoğunluk seçim sistemi" ile birlikte oylar arasında ki %15'lik oran farkına rağmen meclisteki milletvekili sayısına ezici olarak yansımıştı. Esasen bu seçim sistemi bir taraftan da o zamana kadar kendi çıkarları doğrultusunda kullanan CHP iktidarının eseri idi.¹⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nde başlayan bu yepyeni demokratik dönem büyük umutlar barındırmaktaydı. Türk halkı en nihayetinde yeni bir iktidara kavuşmuştu. Elbette ki burada CHP yönetiminin hatalarından kaynaklanan bir bıkkınlık vardı. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki 27 yıl boyunca alternatifi olmayan bir yönetim ile idare edilmek en nihayetinde tüm halkta bir bıkkınlığa sebebiyet verdi. Dolayısıyla bu dönemin halk üzerinde nasıl bir anlam ifade ettiğini daha iyi düşünmeliyiz. Başlayan yeni dönem ile birlikte, TBMM üyeleri Cumhurbaşkanlığı görevine DP kurucularından Celal Bayar'ı¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ "Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011", *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012, s. 25.

¹⁴⁵ Caner Erdoğan, "Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923 – 1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S. 51 (2017), s. 277. Lewis, a.g.e., s. 314. Ahmad, a.g.e., s. 132.

¹⁴⁶ Celal Bayar; 1883 yılında Bursa'da doğdu. Babası İlimiye sınıfına mensup Abdullah Efendi, Annesi ise Emine Hanım'dır. Eğitimini Bursa'da tamamlamıştır. Yine Bursa'da iş hayatına atılarak Ziraat Bankası'nda çalışmaya başladı. Buradan sonra Deutsche Orientbank'ta iş hayatına devam etti. Dayısı Mustafa Şevket'in etkisiyle birlikte siyasetle ilgilenmeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra resmi bir kuruluş haline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa ve İzmir'de ki şubelerinin başkanlık görevini yürüttü. Osmanlı Devleti'nin zor dönemlerinde Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında çok sayıda ekonomi, eğitim ve kültür kuruluşlarının açılmasında büyük katkıları oldu. Dr. Nazmi Bey ve Vali rahmi Bey ile birlikte birtakım faaliyetlere girişti ve ilk olarak Halka Doğru Cemiyeti'ni kurdular. Ardından da Halka Doğru Mecmuası'nı yayınladılar (1919). Mütarekeden sonra düşmanlara karşı

seçmişti. Hemen akabinde Celal Bayar DP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek bu göreve enerjisinden ve ülke sorunları hakkındaki bilgisiyle birlikte, köylüyü iyi bir şekilde tanımasından oldukça etkilendiği Adnan Menderes'e¹⁴⁷ hem DP Genel Başkanlığını hem de Başbakanlık görevini verdi. Bayar gerçekten de Menderes'in Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine taşıyabilecek yetenek ve görüşlere sahip bir lider olacağına gönülden inanıyordu. Yeni hükümetin Dışişleri Bakanlığı'na da Fuat Köprülü getirilirken meclis başkanlığı görevi de Refik Koraltan'a verilmişti. Hükümetin kurulmasıyla birlikte

---

kurulan cemiyetlerin faaliyetlerinde etkin görevler aldı. Aydın ve Ödemiş civarında halkın düşmana karşı yürüttüğü silahlı mücadeleye bizzat kendisi de katıldı. 1919 yılında gerçekleşen son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Manisa Mebusu olarak seçildi. Ardından yeni kurulan TBMM'de yine Manisa Mebusu seçilerek görevine devam etti. 1920'li yıllarda İktisat Vekiline ve Hariciye Vekiline vekalet etti. 1924'e kadar çeşitli vekilliklerde görev aldı. 1924 yılında ise İş Bankası'nın kurulmasında görevlendirildi. 1932 yılına kadar da İş Bankası'nın Genel Müdürlüğü'nü yönetti. 1932 yılında ise İktisat Vekili oldu. 1937 yılında Başbakanlık görevine getirilinceye kadar görevini sürdürdü. Atatürk'ün ölümünden sonra görevinden istifa etti. Fakat İsmet İnönü tarafından tekrar Başbakan olarak görevlendirildi. Ancak 25 Ocak 1939'da görevinden istifa etti. 1945 yılına kadar mecliste sakin bir dönem geçiren Bayar, bu tarihten itibaren partide bazı yasa teklifleri ile ilgili fikir ayrılıkları yaşaması sebebiyle 3 arkadaşıyla birlikte "Dörtlü Takrir" ismiyle bilinen önergelerini meclis grubuna sunmaları üzerine gelişen olaylar neticesinde önerge veren arkadaşları ile birlikte CHP'den ayrılarak 1946 yılında DP'yi kurdular. Celal Bayar DP'nin Genel Başkanı oldu. DP 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerden birinci çıkmasıyla birlikte Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 3. Cumhurbaşkanı oldu. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar 1954 ve 1957 yıllarında tekrar seçilerek görevine devam etti. 1960 Darbesi'nden sonra tutuklanarak yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Bayar'ın ilerleyen yaşı sebebiyle cezası müebbet hapis olarak değiştirildi. 1964 yılına kadar hapiste kalan Bayar, sağlık sorunları neticesinde 1964 yılında serbest bırakıldı. Bu tarihten itibaren DP'lilerin siyasi yasaklarının kalkması için mücadele etti. Yasakların kalkmasıyla birlikte DP'yi desteklemeye devam etti. Daha sonra ise bu desteği Adalet Partisi'ne (AP) kaydı. 1980 yılından sonra ise askeri rejime destek verdi. Celal Bayar 1986 yılında 103 yaşında iken İstanbul'da yaşamını yitirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Dursun, "Celal Bayar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, (1992), s. 216-218.

¹⁴⁷ Adnan Menderes; Katipzadeler'den tahrifat kâtibi olan İbrahim Ethem Bey ve Aydın'da çok büyük toprakların sahibi olan Hacı Ali Paşa'nın kızı Tevhide Hanım'ın oğludur. 1899 yılında Aydın'da dünyaya geldi. Menderes küçük yaşta iken anne ve babasının vefat etmesi sebebiyle babaannesi Fitnat Hanım tarafından büyütüldü. 1910 tarihinde İttihat ve Terakki İdadisinde eğitimine başladı. Fakat çok geçmeden İzmir'de ki Amerikan Kolejine devam etti. I. Dünya Savaşı yıllarında yedek subay konumunda askere alındı. Mondros Mütarekesi ile birlikte İzmir'e geri dönen Menderes, İzmir ve çevresinin işgal edilmesinin ardından Aydın'da birkaç arkadaşıyla birlikte Ayyıldız Direniş Örgütü'nü kurdular. Kurtuluş savaşı sırasındaki başarılarından dolayı kendisine İstiklal Madalyası verildi. 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren, Aydın'da aile mesleği olan Çiftçilik ile uğraştı. 1930 yılında Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da yayılması için ettiği hizmetler neticesinde partinin ikinci başkanlığı görevine getirildi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü kısa sürünce siyasete Cumhuriyet Halk Fırkası'nda devam etti. Aydın il başkanlığı görevini yürüttü. Görevini icra ettiği sırada Mustafa kemal ile tanıştı ve 1931 yılında Aydın Milletvekili seçildi. Milletvekilliği görevini sürdürdüğü sırada Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1945 yılına kadar CHP Müfettişliği ve TBMM Komisyon Raportörlüğü gibi görevlerde yer aldı. 1946 yılında ise Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile birlikte DP'yi kurdular. 1950 yılında gerçekleşen seçimler sonucunda da Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından Adnan Menderes Başbakanlık görevine tayin edildi. Adnan Menderes 22 Mayıs 1950 tarihinden itibaren, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen Askeri Darbe 'ye kadar olan süre boyunca Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Başbakanlık görevini yürüttü. Görevde bulunduğu sürece kendi ismini verdi. 10 yıl boyunca 5 defa hükümet kurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Sitembölükbaşı, "Adnan Menderes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, (2004), s. 125-126.

iç ve dış politika hareketlenmişti. Özellikle dış politika da Türkiye açısından çeşitli sorunlar baş göstermeye başlamışken bizim ana konumuz üzerinde durmamız gerekir ki daha önce bahsettiğimiz üzere ve daha da detaylı olarak üzerinde duracağımız Bağımsız Libya Krallığı'nın kurulması ile birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler de başlayacaktı.¹⁴⁸

Libya'nın bağımsızlığa ulaşarak yepyeni bir döneme başladığı bu yıllar Türkiye içinde yepyeni bir başlangıçtı. Öyle ki 1950'li yılların başı Menderes Hükümeti'nin altın çağı niteliğindedi. II. Dünya Savaşından sonra Avrupa Devletleri Türkiye'den gıda ürünleri talep edince ve ardından meydana gelen Kore Savaşı neticesinde uluslararası ekonomi piyasasının hareketlenmesiyle birlikte Türkiye, hammadde ve gıda ürünleri ihracatında ekonomik bir sıçrama yaşadı. 1953 yılına kadar olan süreçte Türkiye ciddi bir ekonomik büyüme meydana geldi. Fakat unutmamak gerekir ki, bu büyüme Menderes Hükümeti'nin planladığı ekonomi politikalarıyla değil tamamen dönem şartları içerisinde gelişen olaylar neticesinde yaşanan bir büyüme idi. Ekonomide yaşanan bu iyileşmenin temelleri sağlam olmadığından dolayı devamı sağlanamadı. Fakat yine de bu yıllar içerisinde ABD'nin Marshall Planı ile birlikte tabiri caiz ise Türkiye'nin "Avrupa'nın Manavı" olmasını amaçlayan ekonomik yardımları tarım alanına yatırılarak ülkede genel olarak sanayileşme durgunlaştı. Fakat Marshall Planı ile gelen yardımlar ve CHP'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren biriktirdiği 245 milyon dolar kadar döviz ve altın rezervi piyasaya sokulunca ülkede ki kişi başı gelir artış göstermişti. Özellikle de ilk defa köylünün cebine yüklü miktarda para girince 1954 genel seçimlerinde DP'nin oylarını arttırarak seçimleri kazanması elbette ki sürpriz olmamıştı.¹⁴⁹

DP iktidara geldikten sonra bazı kurum ve kuruluşlarda birtakım tasfiyeler ve düzenlemeler gerçekleşmişti. Bu kurum ve kuruluşlarda gerçekleştirilen tasfiyelerden ilk dikkatimizi çeken 6 Haziran 1950 de gerçekleştirilen Genelkurmay Başkanı'nın ve çok sayıda rütbeli subayların emekliye sevk edilmesiydi. Onların yerlerine de daha önceleri siyaset ile ilgilenmediklerine inandıkları kimseler getirilmişti. CHP bu değişikliklere ciddi manada bir tepki göstermişti. Fakat verilen tepkiler değişikliklerin iptalini sağlamamıştı. Ordu içerisindeki bu değişikliğin asıl sebebi Atatürk'ün silah arkadaşı olan

---

¹⁴⁸ Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum Dergisi*, C. 6, S. 12 (2016), s. 206. Ahmad, a.g.e., s. 139.

¹⁴⁹ Ahmad, a.g.e., s. 141. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)*, C.I, 17. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 488.

İsmet İnönü'nün, "Paşa" sıfatının ordu içerisindeki ehemmiyetinin bilinmesinden dolayı onun bu etkinliğini biraz da olsa kırabilmek adına gerçekleştirilmiş bir adımdı. Ordu içerisinde gerçekleştirilen bu değişikliklerden sonra bazı valilerde görevlerinden alındı. Bu değişimler zaman içerisinde üniversite, basın ve yargı alanlarında gerçekleşti. Ayrıca 1953 yılında CHP'nin mal ve binalarına devlet hazinesinden çalınan paralarla edinildiği gibi bahaneler ileri sürülerek tüm mal varlıklarına el konulup devlet hazinesine geçirmişlerdi.¹⁵⁰

En başında belirttiğimiz üzere Türkiye'de demokratik bir sisteme geçilmiş ve iktidar değişimi yaşanmıştı. Ancak iktidar zihniyeti eski iktidar ile birebir örtüştüğü için iç ve dış politikalarda herhangi bir değişim söz konusu olmadığı gibi DP iktidara gelmeden evvel CHP ile ilgili şikâyet ettiği tüm uygulamaları kendisi gerçekleştirmekteydi. Ayrıca Adnan Menderes iktidarı kaybetme korkusunu o kadar fazla üzerinde taşıyordu ki kendisine muhalif olan her şeyi sindirme girişimlerinde bulunuyordu. Ordu'da yer alan muhalefet ile birlikte CHP üzerinde de çeşitli sindirme girişimlerinde bulunmayı kendisine kural addetti. Fakat en büyük muhalefeti kendi partisi içinde gören Menderes, kendi partisinin üyelerinin onu CHP'nin devamı olarak nitelendirmesiyle karşı karşıya kaldı. DP içerisindeki muhalif kesim birer birer Millet Partisi'ne (MP) geçti.¹⁵¹

1950'li yılların Türkiye'si özetle; demokratik bir sürecin kapılarının aralandığı, iktidarın yenilendiği dış politikada statükoyu koruyarak Amerika ve Birleşik Krallık ile dostane ilişkilerin devamı sağlanıyordu. Türkiye'de yönetim, sistem ve politikalar bahsettiğimiz gibiyken bu dönemde Bağımsız Libya Krallığı'nın kuruluş süreci ile birlikte yönetim sistemi ve ülkede uygulanan iç ve dış politikaları detaylı bir şekilde incelemekte fayda vardır.

Daha evvel kısmen bahsettiğimiz üzere Libya II. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyanların denetiminden çıkmış, İngilizlerin bölgeyi işgali ile başka bir boyunduruk dönemi yaşamıştı. Libya'nın yıllar süren işgal dönemi en nihayetinde BM'nin kararıyla son bularak ve bağımsızlığına kavuşmasıyla sonuçlanacaktı. Libya'da 1948 yılında İngiliz yönetimi sürerken BM'den çıkan kararla İngilizler kendilerinin destekledikleri

---

¹⁵⁰ Yalçın vd., a.g.e., s. 551. Ahmad, a.g.e., s. 134. Başgil, a.g.e., s. 99.

¹⁵¹ Ahmad, a.g.e., s. 136.

Seyyid Muhammed İdris El – Mehdi el-Senusî’yi Mısır’dan Libya’ya çağırılmışlardı. Ayrıca o güne kadar Trablusgarp’ta kurulun çeşitli siyasi partiler de bir araya gelerek “Milli Cephe” adı altında birleşmişler ve bağımsız bir devlet kurulduğu takdirde İdris Senusî’yi destekleyeceklerini bildirmişlerdi. BM’nin 21 Kasım 1949 tarihli kararına göre kurulacak olan bu federe devletin sınırlarına Trablusgarp, Sirenayka, Bingazi ve Fransızların işgali altında bulunan Fizan’da dahil edilecekti. Trablusgarp, Fizan ve Bingazi temsilcilerinin katıldığı ilk Libya Meclisi 25 Kasım 1950 tarihinde Trablusgarp bölgesinde bir araya geldi. İlk olarak Libya Federal Devleti’ni kurduklarını ilan ettiler. Hemen ardından 3 Aralık 1950 tarihinde de İdris Senusî’nin krallığını ilan edildi.¹⁵²

Böylelikle Libya’da 1951 Anayasası ile Seyyid Muhammed İdris El – Mehdi el-Senusî ve erkek haleflerine dayanan seçkin bir Kuzey Afrika ailesinin soyunu izleyen kalıtsal bir monarşi kuruldu. 1950’ler boyunca anayasal monarşiye göre kurulan hükümetler, iç ve dış politikada etkin bir rol oynayamayacak kadar güçsüz fakir ve tecrübesizdi. Kral İdris’in rejimi mecburiyetle kendi ekonomisini destekleyen Batılı devletlerin güdümünde bir seyir çiziyordu ve batılı devletlerin çıkarlarına hizmet ederek ve bölgede oluşmaya başlayan Arap Milliyetçiliği ve Batı çıkarları arasında karşı bir denge siyaseti kurmaya çalışıyordu.¹⁵³

Bağımsız Krallık yönetimi 1952 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimleri ile birlikte tecrübesizliklerden dolayı bilinçsizce başladı. Parlamento seçimleri büyük oranda mevcut hükümetin manipülasyonu ile gerçekleşti. Parlamento içerisinde yer alan Ulusal Kongre Partisi devletin federe yapısının değişerek Üniter bir devlete dönüşmesini istemekteydi. Fakat partinin bu isteği hükümet tarafından dikkate alınmayarak geçiştirildi. Bu durumu kabullenmek istemeyen Ulusal Kongre Partisi üyelerinin seçimlere hile karıştığını iddia etmeleri üzerine Senusîlerin merkezi olan Sirenayka’dan nüfus oranı yüksek olan Trablusgarp’ın merkez olarak kabul edilmesiyle isyanlar Trablusgarp’ta baş gösterdi. Bu isyanlar kısa sürede yayıldı. Fakat isyanlar hükümet tarafından kısa sürede bastırıldı. Hemen akabinde Ulusal Kongre Partisi’nin lideri tutuklandı. Yaşanan bu hadiseler ile birlikte Libya’da etkili siyasi muhalefet yok edilmiş oldu. 1952’den günümüze değin de çok partili seçimler bir daha tekrarlanmadı. Ulusal

---

¹⁵² Ahmet Kavas, “İdris I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, (2000), s. 482.

¹⁵³ St. John, a.g.e., s. 177.

Kongre Partisi dağıtıldı. Tüm siyasi partiler de yasaklandı. Hükümete karşı kamuoyu tarafından sağlanan muhalefet tamamen ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra Libya’da ki siyaset, büyük ölçüde bir akrabalık ve hanedanlık olarak aile ve aşiret çıkarlarına göre şekillendi. Yönetimde ideolojik sadakat veya idari yeterliliğe güvenmek yerine, otorite, ekonomik ve politik konumlarını evlilikle birleştiren güçlü yerel ailelere yetki verilen örgütsel bir yapı oluştu ve yalnızca birkaç ailenin ülkeyi kontrol edip kaderini belirlediği bir sisteme Libyalılar boyun eğmek zorunda kaldılar.¹⁵⁴

Bağımsızlığını kazanmış Libya’nın bu hali aslında Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin geleneksel toplumlarından farksız değildi. Tüm ülke yöneticilerle birlikte büyük bir aile profili çiziyordu. Yönetimin asli vazifesi öncelikle halkın karnını doyurmaktı. Sonrasında hangi işleri yapacaklarını belirlemek, eşlerine karar vermek, temel değer, yargı ve ahlak kurallarını belirlemek, ömürleri boyunca halklarıyla ilgilenerak onları düşmanlardan ve dışarıdan gelecek tehlikelerden korumak vazifeleriydi. Tüm bunlara karşılık yönetimin halktan beklediği de belirlenen tüm kural ve kaidelere sorgusuzca itaat etmeleri ve ülke içerisinde herhangi bir huzursuzluk veya çatışma çıkarmamalarıydı. Buradaki sosyal, siyasi, ekonomik kurallar ve kaideler tamamen din, gelenek, ahlak kuralları, norm ve mitlere göre belirlenmişti. Durum böyle olunca toplum içerisindeki birinin herhangi bir farklı düşüncesi farklı görüşü olması kişinin Allah’a karşı isyan etmesi olarak değerlendirilirdi. Böyle bir geleneksel toplumun devlet gücü de otomatikman zayıf oluyordu. Çünkü devlet gücünü kendisine bağlı olan vatandaşlarından almak yerine güçlü kabile liderlerinden veyahut aile reislerinden almış oluyordu. Libya’da ki toplum ve yönetim sistemi bize bunları işaret ederken bu şartlar altında ülke içerisinde bir gelişim görülmesi neredeyse imkansızdı. Bu gelişimi ilk reddedecek olan devletin ta kendisiydi.¹⁵⁵

Libya’da teorik olarak anayasal bir hükümdar olan kral, “devletin yüce başı” ve silahlı kuvvetlerin “yüce komutanı” olarak oldukça geniş yetkilere sahipti. Dokunulmaz ve tüm sorumluluklardan muaf tutulurdu. Tüm üst düzey yetkilileri tayin etme ve tasfiye etme yetkisi vardı. Meclisle birlikte yasama yetkisini elinde bulunduruyordu. Başbakanlar genellikle bölgesel düşüncelere ve sadakatlere dayanılarak seçiliyordu.

---

¹⁵⁴ St. John, a.g.e., s.177.

¹⁵⁵ El Kihya, a.g.e., s. 59-61.

Kabine atamaları da aynı şekilde kabile dengesi ilkesine uygun olarak gerçekleştiriliyordu. Teorik ve pratikte kral, en üst düzey otoriteye meydan okuyabilecek bir konumdaydı. Bu sistem kralın yetkisini açık bir şekilde nadir olarak kullandığı mutlakıyetçi bir sistemdi. Kral İdris iktidar dönemi boyunca devlet meseleleri hakkında kamuoyu önünde önemli politik açıklamalar yapmadı. Bingazi ve Trablus'un dışında kalmayı, başkentlerin siyasi baskılarından ve işleyişlerinden uzak durmayı tercih etti. Hükümetin işleyişinden uzak bir görüntü çiziyordu. Kendisini doğrudan karar mercii olmaktan kurtarmak için "Kraliyet Divanı" olarak bilinen kişisel danışmanlarına odaklı bir saray gücü oluşturdu.¹⁵⁶

Krallığın yönetim sistemi ve Türkiye'nin yönetim sistemi birbirinden çok farklı iki portre çiziyordu. İki devlet arasındaki ilişkilerde bu farklılıklardan kaynaklanan herhangi bir durum olup olmadığını ilerleyen konu başlıklarında detaylı olarak inceleyeceğiz. Fakat iki devletin dış politikalarında görece olarak Türkiye'nin durumu elbette daha iyi olmasına karşın yürüttükleri politikalar benzerlik taşıyordu. Aslında birçok açıdan görece olarak Türkiye'nin durumu Libya Krallığına göre daha iyi bir konumdaydı fakat benzerlikler taşıdıkları veyahut benzer problemlerle uğraşmaları gibi ortak noktaları bulunmaktaydı. Az evvel Türkiye'nin ekonomik olarak zayıf temellere sahip olduğundan ve bu açıdan gelişim gösterme girişimlerinde bulunduğu bahsetmiştik. Benzer durum Libya için de geçerlidir. Öyle ki Libya ekonomisi Türkiye'ye göre daha da vahim bir görüntü çizmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Libya, dünya devletleri arasında belki de en fakir ülkelerden biri konumundaydı. İtalyanların işgal döneminde gerçekleştirdikleri saldırılarla tüm siyasi kurumlar ortadan kaldırılmış, Nazi Almanya'sının gücünü kırabilmek adına başlatılan Kuzey Afrika kampanyası ile birlikte Libya'nın alt yapısı çok ciddi manada zarar görmüştü. Yaşanan uzun işgal yılları geçmiş olsa da bu şartlar altında ekonomik olarak iyileşme sağlayabilmek çok ciddi bir güç gerektiriyordu. Libya halkının büyük bir çoğunluğu ilkel tarım yöntemlerini kullanarak az yağışlı, verimsiz topraklarında yıkıcı çöl rüzgarlarına rağmen acınacak derecede küçük bir getiri sağlayan tarımla uğraşıyordu. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün bölgede gerçekleştirmeye çalıştıkları iyileştirmeler dahi elle tutulur bir sonuç vermemişti.

---

¹⁵⁶ St. John, a.g.e., s. 177-178.

Libya’da ki sanayi sektörü ise en az tarım kadar vasat bir noktada kalmıştı. Libya sanayinin gelişmesi için gerekli olan hammaddelere, sermayeye ve yetenekli insan gücüne sahip değildi. Libya ekonomisi Hint tohumlarının, kâğıt yapımında kullanılan esparto otlarının ve II. Dünya Savaşı’nda ülkeye yardım eden dost ülkelerin araçlarından kalan hurda metallerin ihracatı ile dönüyordu.¹⁵⁷

Daha 1911’lerde Trablusgarp Savaşı’nın çıkışında dahi etkin rolü olan İtalyan bankaları 1942 yılında Libya’da ki tüm şubelerini kapatmışlardı. 1951 yılına kadar da tekrar açamamışlardı. İngiliz askeri idaresinin bankası olan “Barclays” işleyen tek banka oldu. Fakat onun asıl işlevi de askeri idarenin merkez bankacılığını yapmak olduğu için ekonomide çok sınırlı bir rolü olmuştu. Tüm bankaların kapanmasıyla birlikte krediler yok oldu ve ticaret te böylelikle felç oldu. Ayrıca savaş sırasında yaygın olarak kullanılan mayınların 12 milyon kadarının Libya topraklarında gömülü olduğu tahmin edilmekteydi. Bu durum yalnızca tarımsal kalkınmayı değil aynı zamanda hava, kara ve deniz taşımacılığına da engel oluyordu. Netice itibarıyla İngiliz işgal yönetimi boyunca ithalat ihracatı aştı ve ticaret dengesi sürekli artarak açıkta kaldı. Fakat İngiliz yönetiminin sona erdiği Bağımsız Libya Krallığı’nın kurulduğu dönemde Libya’da olağanüstü bir kamu borcu kalmamıştı çünkü Amerika, İngiltere ve Fransa ülkenin bağımsızlığından önceki yıllara ait ticaret açığını kapattılar.¹⁵⁸

Libya’da ki mevcut insan kaynakları da farklı nitel ve nicel sınırlamalara maruz kaldı. 1 milyonu biraz aşkın nüfus yılda %4 gibi nispeten yüksek bir doğum oranına sahipti. Ancak ülkedeki ilkel koşullar ve sağlık tesislerinin yetersiz ve bakımsızlığından dolayı doğum oranına benzer bir ölüm oranı ile karşı karşıya kalınmıştı. Ülkedeki eğitim durumu da tüm bu yoksunluklarla doğru orantılı bir çizgideydi. İtalyan işgali sırasında İtalyan eğitim kurumları büyük bir ölçüde İtalyanlara hizmet vermekteydi. II. Dünya Savaşı sırasında ise aynı bankalar gibi bu kurumlarda kapatılmıştı. İngiliz askeri idaresi ise ülkede 81 ilkokul açtı. 1950 yılında 30.000’den fazla öğrencisi olan 200’den fazla ilköğretim okulunun büyük bir kısmı Trablus şehrinde bulunuyordu. 3 tane de orta öğretim okulu açılmıştı. Ayrıca öğretmen yetiştirmek maksadıyla iki öğretmen okulu ve

---

¹⁵⁷ Kihya, a.g.e., s. 65. St. John, a.g.e., s. 177.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 178.

devlet çalışanlarını yetiştirmek için de bir okul açılmıştı. Tüm bu gelişmelere nazaran BM, okula gidebilecek kişilerin yalnızca %20'sinin eğitim aldığını tahmin ediyordu.¹⁵⁹

Netice itibarıyla Libya'da ki sosyal, ekonomik, kültürel şartlar böyle bir gelişim içinde seyir ederken kalkınması veyahut ilerlemesi neredeyse imkansızdı. Büyük devletlerin yardımları olmadan varlığını devam ettirebilmesi dahi neredeyse imkansızdı. Durum böyle olunca dış politikası büyük devletlerin güdümünde şekillenirken iç politikasının da büyük devletlerin güdümünden kurtarılabilmesi mümkün gözüküyordu. Bağımsızlık kelimesi yalnızca bir yanılısma olarak Libya'nın hayalinde yer alabildi.

Bağımsız Libya Krallığı kurulduktan sonra 17 yıl boyunca ağır bir şekilde Londra'ya ve İngiliz danışmanlara dayanan bir kral tarafından yönetilen Anglo – Amerikan ikili politikasının vassal bir devleti olarak işlev gördü. Anglo – Amerikan politikasına göre Libya; bir devletten ziyade, askeri üslerden oluşan stratejik önemi büyük olan bir üs olarak görülmekteydi. İngiltere, Libya'nın kendisinden daha güçlü olan komşusu Mısır'a daha kolay bir şekilde ulaşabilmesi adına Libya'da ki üslerine çok daha fazla önem verdi. Bu niyetine binaen İngiltere, Libya'nın bağımsızlığının ilanından bir gün önce Libyalılara güven mektubu sunmak üzere gönderilen büyükelçileri ile birlikte iki ülke arasında gerçekleştirilecek olan dostluk anlaşmasının ilk sinyalleri de verilmişti. İngiltere Tobruk 'un 24 km güneyindeki El Âdem üssünü kendileri için uygun ve güvenilir bir seçenek olarak belirledi. Hedefine ulaşp bölgede ayrıcalıklı bir pozisyona gelebilmek maksadıyla da ittifak arayışlarına girişti. Yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Alec Kirkbride, Kirene şehrinde kendisine bir ofis kurdu. Zamanının çoğunu da Libya ve İngiltere arasında kurulması öngörülen ittifaka harcadı. En nihayetinde İngilizler hedeflerine ulaştılar ve Anglo – Libya Antlaşması 29 Temmuz 1953 tarihinde Bingazi şehrinde imzalanarak gelecekteki 20 yıl boyunca ikili ilişkilerin belirleyicisi oldu.¹⁶⁰

İngiltere ile yapılan bu anlaşma metninde karşılıklı bir savunma maddesi yer alıyordu. İngiliz – Libya Antlaşması'nın ana metnine askeri ve mali konularda bir anlaşma eşlik etti. İngiltere, Libya Ordusu'na gerekli tüm ekipmanları tedarik etme sözü verirken, Libya; İngiltere'ye Libya topraklarında askeri tesislerinin kullanılmasının yanı

---

¹⁵⁹ St. John, a.g.e., s. 179.

¹⁶⁰ Öndeş, a.g.e., s. 75. Van Genugten, a.g.e., s. 59-60.

sıra eğitim amacıyla topraklarını kullanıma açmıştı. İngiltere ayrıca, Libya üzerindeki hava taşıtlarını ve diğer ulaştırma araçlarını ve stratejik iletişim varlıklarını denetleme ve kontrol etme hakkına sahip oldu. İngilizlerin Libya’da böyle bir hakimiyet alanı yaratma arzusu Ortadoğu’da daha büyük bir stratejik girişimin bir parçasıydı. Dünya savaşları, İngilizlerin dünya üzerindeki gücünü ciddi manada zayıflattı. Ekonomik ve politik nedenler İngilizlerin sömürgelerinden vazgeçmek zorunda kalmasına sebep oldu. Özellikle 1947 yılında Hindistan’daki hakimiyetlerini yitirmeleri büyük bir hayal kırıklığı yaşamalarına sebep oldu. Ortadoğu ve Afrika topraklarıyla birlikte zararlarını telafi ederek tekrar ayağa kalkmayı hedeflediler. İngiltere güç kaybı yaşadktan sonra II. Dünya Savaşı’ndan süper güç olarak çıkan Amerika ile ilişkilerini geliştirdi. İngilizler eski güçlerini tekrar kazanıncaya dek Amerika’nın Ortadoğu’da ki İngiliz çıkarlarını korumaya yardımcı olmalarını bekliyorlardı. İngiltere, Washington’un en sadık müttefiki oldu ve ABD, Libya’da ki ve başka yerlerdeki İngiliz girişimlerini destekledi. Amerikalılar için Sovyetler Birliği’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da ki ilerlemesini durdurmak önemliydi. Buna istinaden bölge üzerinde İngiliz yanlısı bir profil çizdiler.¹⁶¹

Anglo – Amerikan politikası dediğimiz üzere İngilizlerin Libya üzerinde sergiledikleri tutum bu şekilde gelişirken Amerika’nın da Libya üzerinde bazı planları vardı. Dönemin Amerikan Başkanı Eisenhower ve Devlet Sekreteri John Foster Dulles, Libya’nın merkezi konumuna önem verdiler ve bu konumu Arap topraklarını ve Akdeniz havzasını denetlemek amacıyla Amerika’nın inşa edeceği denizaşırı askeri üsler sisteminde stratejik olarak çok önemli bir yere sahip olacaktı. Libya, Amerika için mükemmel bir tampon bölgeydi. Herhangi bir savaş durumunda Libya doğuya açılan bir kapı ya da barikat olarak değerlendirildi. Kuzey Afrika ve Batı Afrika ülkeleri arasında da bir köprü niteliğindedi. Amerika için böyle bir öneme sahip olan Libya ile İngilizler gibi Amerikalılar da anlaşma imzalamak isteyeceklerdi. Trablusgarp bölgesinin eteklerinde yer alan Mellaha hava üssünün İtalyanlar tarafından yapım aşamasındayken, Amerika tarafından 100 milyon dolar verilmişti. 1923 yılında buranın inşaatı tamamlanmıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Amerika hava üssünü İngilizlerin kullanımına tahsis etmişti. Savaş sonrasında ise 1947 yılında bu üssün ismini Wheelus Field Base olarak değiştirerek kendileri kullanmaya başladılar. Wheelus, Amerika’nın Afrika’da ki

---

¹⁶¹ Van Genugten, *a.g.e.*, s. 60 – 61.

ilk hava üssü olmuştu ve bu üssü kullanmaya başlamaları aslında Libya'ya yerleşme girişimleri olarak değerlendirilebilirdi. Libya'ya karşı oluşan Sovyet tehdidi ile birlikte Amerika'nın Libya üzerindeki haklarını muhafaza etme isteği arttı. 1954 yılının Ekim ayında müzakere edilerek imzalanan resmi bir Amerika – Libya Anlaşması gerçekleşti.¹⁶²

Amerika ile Libya arasında imzalanan bu anlaşmanın geçerliliği 24 Aralık 1970 tarihine kadar devam edecekti. Üssün kullanım haklarının yanı sıra, Libyalılar, ABD askerlerinin ülkenin diğer alanlarını askeri amaçlar için işgal etmelerine ve Amerika'ya askeri personel sağlama sözü vermişlerdi. Böylelikle ABD'nin bölgedeki faaliyetlerinin önü tamamen açılmıştı. Ayrıca Libyalılar ABD tarafından belirlenmiş olan bölgelerden yasaklandılar. ABD kuvvetleri Libya vatandaşlarının yaralanmasına veya ölümüne sebep olsa dahi bölgede ABD'nin yetkisinin dışına çıkılmayacaktı. Bu maddelerden de açık ve net olarak görüyoruz ki Kuzey Afrika kıyılarında adeta küçük bir Amerika kurulmuştu.¹⁶³

ABD'nin Akdeniz'e yerleşmesiyle birlikte bölgede çok önemli bir güç değişimi meydana gelmişti. Neredeyse 200 yıl boyunca Akdeniz sahillerinde, Ortadoğu'da kendisine hakimiyet alanı sağlayarak buraları kontrol altında tutan İngilizler, rollerini Amerikanlara kaptırmışlardı. Bunun neticesinde de ABD'nin yeni bir görevi daha olmuştu. O da Akdeniz mevzusunda Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında ara bulucu veyahut denge unsuru niteliğinde bir konumunun olmuş olmasıydı. 1951 yılında artık Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Yunanistan'ın da NATO üyesi olmalarıyla birlikte ABD tamamen Akdeniz'de hâkim devlet konumuna gelmişti.¹⁶⁴

Libya'da kendisine hakimiyet alanı oluşturmak isteyen bir devlet daha vardı. Fransa, II. Dünya Savaşı boyunca Libya'nın güneyini kontrolü altında tutmuştu. Fransa'da aynı İngiltere gibi denizaşırı stratejik noktalarda etkili olmaya çalışıyordu ve İngiltere'yi göz önüne alarak 1955 yılının Ağustos ayında Fransa – Libya Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalandı.¹⁶⁵

Batılı güçlerle kurulan diplomatik ilişkiler ve anlaşmalar birbiri ardına sıralanırken Sovyetler Birliği ile Libya arasında herhangi bir diplomatik ilişki

---

¹⁶² Van Genugten, a.g.e., s. 61. Öndeş, a.g.e., s. 73.

¹⁶³ Van Genugten, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁴ Öndeş, a.g.e., s.74.

¹⁶⁵ Van Genugten, a.g.e., s. 62.

kurulmamıştı. Hatta Sovyetler Birliği Libya'nın bağımsızlığını kazandığı 1952 yılından 1955 yılına kadar onların bağımsızlığını tanımadı.¹⁶⁶

1950'li yılların başlarında ilişkilerini incelediğimiz Türkiye ve Libya, kendi iç politikaları, yönetim şekilleri, dış politikaları dünya üzerindeki sosyal, ekonomik, siyasi mevcut konumları anlattığımız gibidir. İki devletin Mondros Mütarekesiyle birlikte kopan tüm bağları Libya'nın görünürde de olsa bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte tekrar canlanacaktır. Tabii ki kurulan bağlar iki devletin mevcut durumlarına göre şekillenecektir.

26 Mayıs 1949 tarihinde Libya'dan Abulasaad Müftü imzasıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup gelmişti. Gönderilen bu mektupla BM komisyonunda Libya'nın bağımsızlığına ulaşması adına Türkiye Cumhuriyeti'nden destek bekleniyordu. Abulasaad Müftü mektubunda "Türkiye ve Libya'nın dost olduğunu, İtalyanların memleketlerinden daimî olarak uzaklaştırılmaları gerektiğini ve bu konuda insanlık adına Türkiye'den destek beklediklerini" belirtiyordu.¹⁶⁷

Bekledikleri destek gerçekten de BM'nin Ekim 1949 tarihinde gerçekleşen kurulunda Türkiye Cumhuriyeti delege üyelerinden Adnan Kural'ın yaptığı konuşmayla gelmişti. Adnan Kural, kuruldaki konuşmasında Türk Hükümeti'nin fikirlerini şu şekilde ifade etmişti;

*"(...)Libya toprakları çok yakın bir zamana dek Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altındaydı. Türk kamuoyu bu eski vatan topraklarının siyasi olarak bağımsızlığına kavuşmalarını heyecanla beklemektedir. Libya halkı Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk meclislerinde dahi temsil edilmiş Osmanlı'nın bir bütünü konumundaydı. Meclislerde temsil edilen Libya halkı, Osmanlı idaresinde söz sahibi olmuşlardır. İngilizlerin Libya halkının kendisini idare etmeye hazır olmadıklarını dillendirmesi de bu sebepten ötürü gerçeği yansıtmamaktadır. Türk Hükümeti, Libya'nın Bağımsız bir ülke olmasını desteklemekte ve bunun kısa sürede gerçekleşmesini umut etmektedir(...)"*¹⁶⁸

Türkiye ve Libya arasındaki belki de en mühim başlangıç, Libya'nın Birleşmiş Milletler kararıyla birlikte bağımsızlık hakkını henüz kazandığı dönemde, Krallık kurulmadan evvel yeni hükümetin ve ülkenin ilk Başbakanı'nın bir Türk olacak olmasıydı. Gerçekten bu durum hayret verici bir olaydı. Taze hükümetin Başbakanlık

¹⁶⁶ St. John, a.g.e., s. 189.

¹⁶⁷ BCA, Fon No: 30 – 10 – 0 – 0, Kutu No: 267, Dosya No: 800, Sıra No: 19, s. 1-4.

¹⁶⁸ Karasapan, a.g.e., s. 292 – 293.

görevini üstlenecek olan kişi Sadullah Koloğlu¹⁶⁹ oldu. 23 Ocak 1950 tarihinde TBMM'nin Bakanlar Kurulu'nda Sadullah Koloğlu'nun Libya'da görev almasıyla ilgili alınan kararlar birlikte Sadullah Koloğlu Bingazi'ye gitmişti.¹⁷⁰ Libya'da ki ekonomik buhranla birlikte Sadullah Koloğlu görevine başlamıştı. Fakat ciddi bir ilerleme kaydedilemiyordu. İngilizlerden gelen maddi yardımlarla varlığını sürdüren Libya'da Seyyid İdris'te mecburen İngilizlere boyun eğiyordu. Hal böyle iken hükümetteki kabine bile 5 veya 6 bakandan oluşuyordu. Sadullah Koloğlu zaman zaman ayrı birer bakanlıklarının olması gereken 3-4 bölüme daha bakıyordu. Bu bölümler İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ile birlikte Başbakanlık'tı.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da ki topraklara göndermiş olduğu askerlerin bölgenin yerli kadınlarıyla evlenmelerinden doğan çocuklarıyla birlikte bölgede yeni bir sınıf oluştu. Türk – Arap melez olan bu gruba Kuloğlu adı verildi. Sadullah Koloğlu'da 1884 yılında Derne'de Kuloğlu köklerine sahip olarak dünyaya geldi. Esasen kendi annesi Giritli bir hanımdı. Babası Derne'liydi. İtalyan işgaline kadar olan dönemde babası Derne'de Belediye Başbakanlığı'na denk düşen bir görevde yer aldı. Babasının görevi sebebiyle İstanbul'a sultan Abdülhamid'in huzuruna gittikleri bir törende Abdülhamid ile tanışma fırsatı bulmuş ve çok iyi Türkçe konuşması sebebiyle Sultan Abdülhamid tarafından kendisinin İstanbul'da kurduğu aşiret mekteplerinde eğitim görmesi istenmişti. Bunun üzerine 10 yaşındayken Derne'den ailesinin yanından ayrılarak geldiği İstanbul'da eğitimine başladı. 18 yaşında eğitimini tamamlayan Sadullah Koloğlu, ilk olarak Bingazi Mutasarrıflığında Maiyet Memurluğu'na daha sonra da Derne Nahiye Müdürlüğü'ne atandı (1902 – 1909). 1910 tarihinde de kendisini Libya topraklarından Anadolu'ya, Denizli'nin Buldan ilçesinin kaymakamlığına atamışlardı. 1913 yılında yeni görev yeri Trakya'da Kırklareli'nin Pınarhisar kaymakamlığı oldu. Pınarhisar'dan sonra da Trakya'da Saray, Vize gibi civar ilçelerinin kaymakamlıklarını yaptı. Görevini burada devam ettirirken halk arasında "Arap Kaymakam" ifadesiyle anılmaya başlandı. 1922 yılında Trakya'dan sonra yeni görev yeri Trabzon, Maçka oldu. 1928 yılına kadar da Karadeniz topraklarında Maçka, Of, Sürmene gibi ilçelerin Kaymakamlıklarını yaptı. Karadeniz'de görevini sürdürdüğü sırada 1925 yılında İstanbul'da Balmumcular olarak bilinen ünlü bir ailenin kızı, Refika Hanımla evlendi. Doğan ve Orhan isimli iki oğlu oldu. 1938 yılında Hakkâri Valiliğine atandı. Hakkâri'de başarıyla sürdürdüğü iki yıllık görevinden sonra 1940 yılında Bingöl Valiliği'ne tayin edildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatıyla birlikte Cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü seçildi. İsmet İnönü döneminde eski siyasetçiler, devlet adamları ve devlet memurlarının büyük bir çoğunluğunun tasfiye edilmesiyle birlikte Sadullah Koloğlu'nun da emekliye ayrılması kararı alındı. Bu karar kendisini ve ailesini zor durumda bıraktı. Çocuklarının üniversiteye hazırladığı bu yıllarda İstanbul'da Çocuk Esirgeme Müfettişliği, Atatürk Kültür Merkezi inşaatında Puantörlük gibi geçici işler yaptı. Maddi olarak ciddi bir sıkıntı yaşamaması üzerine İtalyan işgalinden kurtarılan Libya'da babasından kalan miras hakkını almak üzere Derne'nin yolunu tuttu. Fakat herhangi bir miras durumunun olmadığını gördü. Derne'ye gittiğinde Libya Emiri Seyyid İdris'i ziyaret etti. Seyyid İdris tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı. Seyyid İdris kendisine Ortadoğu üzerine ve milli mücadele döneminde Türkiye'de bulunan amcası Seyyid Ahmet ve Mustafa Kemal Paşa hakkında sorular sormuştu. İkisinin gerçekleştirdiği bu görüşme neticesinde Emir, Koloğlu'na Bingazi'ye gelip kendileriyle çalışmasını teklif etti. Türk hükümetinden izin alındığı takdirde görevi kabul edeceğini belirtti. Seyyid İdris'in Koloğlu'ndan istediği ise Libya'da ki görevi boyunca Şapka yerine Fes giymesiydi. Libya'da Şapkayı özümseyecek bir toplum yapısı maalesef ki henüz oluşmamıştı. Netice itibarıyla 1949 yılının Haziran ayında Sadullah Koloğlu Bingazi'ye ulaştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Arap Kaymakam*, 2. b., İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2011, ss. 7 – 159.

¹⁷⁰ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 121, Dosya No: 101, Sıra No: 20, s. 1.

¹⁷¹ Koloğlu, *Arap Kaymakam*, s. 162-170. Kavas, "İdris I", s. 482.

Sadullah Koloğlu'nun en küçük oğlu olan Orhan Koloğlu, babasının Libya'da ki Başbakanlık görevi süresince gözlemlediklerini ise şu şekilde ifade etti;

*“(…)Babam Türkiye’de kaymakamlık görevinden emekli olduktan sonra, Miras işlemleri için Libya’ya gittiği bir sırada, Babamın orada olduğunu haber alan Kral İdris, kendisini Libya’ya davet etti. Burada babamı Başbakan yaptılar. Şimdi düşünabiliyor musunuz? Burada bir garabet var. Kendilerinden kopmuş Türkiye’ye gitmiş ve uzun yıllar orada yaşayarak kendisine bir hayat kurmuş, Libya’ya çağırıyorlar, Başbakan olması için. Aslında sebebi gayet basit, Libya meclisindeki temsilci ailelerin büyük bir kısmı Bedevi. Çöl Bedevisi. Yani Çöl Bedevisi dediğimiz zaman çölün ortasında, bin kilometre ötede kuru bir yerde yaşayan bir grup. Böyle bir grubun kültürünün olmasını veya gelişmesini bekleyemezsiniz. Eğitimden vesaire bahsetmek zaten imkânsız. Babamsa İngilizce biliyor, Arapça biliyor, Türkçe biliyor. Yani Arap’ı da Türk’ü de Libyalı’yı da çok iyi tanıyor, biliyor ve onlarla konuşabiliyor. Ha birde müthiş bir şekilde Kur’an-ı Kerim’in tamamını biliyor. Hal böyle olunca aslında babamı oraya çağırılmış olmaları gayet mantıklı. Hepsinin üstünde. Hem İngilizlerle hem de Araplarla iletişim kurabiliyor. Ben bir 10 ay kadar Libya’da babamın yanında bulundum. Meclisteki nutuklarını dinledim. Bakın, Bedevi babamı anlamıyordu. Arapça’yı çok iyi konuşurdu babam. Fakat onlar anlamıyorlardı. Babamda mecliste İngilizlerle İngilizce, Araplarla Arapça olarak tartışırdı. Ama Bedevi dediğimiz gerçekten çok ayrı bir şeydi. Kendisi kendi kültürüyle bile ilgili değil. Ha ama kıyamazsınız çölün ortasında çok ayrı bir hayat onlarınkisi(…)”.*¹⁷²

Orhan Koloğlu'nun da değindiği üzere Libya'da ki şartlar hiç iç açıcı değildi. Libyalıların Sadullah Koloğlu'nun deneyimine ve bilgisine ihtiyaçları vardı. Fakat Sadullah Koloğlu'nun bölgeyi kalkındırmak adına yapmaya çalıştıklarına da İngilizler engel oluyordu. Koloğlu'nun Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde Libya'da ortaöğretim okulu bulunmuyordu. Sadullah Koloğlu'da bazı Libya'lı gençlerin eğitimlerini tamamlamaları maksadıyla onları Mısır'a göndermek istiyordu. Fakat bu durumu katiyetle onaylamayan İngilizler, öğrencilerin Mısır sınırından geçmelerini yasaklayan bir emir verdiler. Emri haber alan Koloğlu, öğrencileri gece vakti gizlice parasını kendisinin ödediği bir otobüsle Mısır'a yolladı.¹⁷³

İngilizler Sadullah Koloğlu'nun varlığından son derece rahatsızdılar. Sadullah Koloğlu'nun bölgeyi kalkındırmak adına yaptığı faaliyetleri haricinde akıllarında soru işareti yaratan bir mevzu vardı. Uzun süre Türk hakimiyetinde yaşayan bu insanların Koloğlu'nun kökeni sebebiyle, onunla ve dolaylı olarak Türklerle yakın ilişkiler içerisinde olmalarından pek fazla hoşlanmıyorlardı. Bir de Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini göz önünde bulundurdıklarında benzer durumun Libya'ya aşılmasından endişe duyuyorlardı. Öyle ki Koloğlu, Emirle de ciddi bir yakınlık kurmuştu. Emir'in yurt dışı gezisi yaptığı bir sırada Seyyid İdris'in naipliğini üstlenecek kadar güven duyduğu

¹⁷² Orhan Koloğlu ile 25.07.2019 tarihinde KASEV Vakfı'nda gerçekleştirilen röportajdan.

¹⁷³ Orhan Koloğlu, *Arap Kaymakam*, s. 176.

birisiydi. Fakat bahsettiğimiz üzere İngilizlerin Koloğlu'na karşı bir tavır sergilemeleri ile birlikte İngilizlerle arasının açılmasını istemeyen Emir Seyyid İdris Senusî, Sadullah Bey'e karşı daha mesafeli bir tavır sergilemeye başladı. En nihayetinde BM'nin Libya ile ilgili karar günü yaklaşınca Seyyid İdris, Sadullah Koloğlu'nu Başbakanlık görevinden alarak, Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'na tayin etti.¹⁷⁴

Libya Krallığı kurulunca politika da Trablus'un önemi artmıştı. Sadullah Bey'i dışlamayarak, Libya Parlamentosunda yaşam boyu senatörlük yapmasına dair karar aldılar. Fakat sağlığı da gittikçe bozulmuştu. Bağırsak kanseri hastalığına yakalanmıştı. Ailesiyle birlikte İstanbul'a dönme kararı aldı. Ancak sağlığı bu dönüşü yapabilmesine dahi fırsat vermedi. 1952 yılının Mayıs ayında doğduğu topraklarda yaşamı son buldu. Kendisi için Libya'da gösterişli bir cenaze töreni yapıldı. Atatürk inkılaplarına tam bağımlı bu aydın kişi yaşama veda ettiğinde İngilizlerin Barclays Bankası'nda ailesine miras olarak bıraktığı yalnızca 45 sterlindi.¹⁷⁵

Orhan Koloğlu'nun bu konu ile ilgili ifade ettiği üzere;

“(...)Babam ani bir hastalık geçirdi, öldü. Aylığı da İngilizler tarafından gelen bir aylıktı. Çünkü Libya'yı İngilizler destekliyordu. Banka hesabındaysa kalan 45 sterlindi. Biz çok şaşırдық, hatta ben o dönemde üniversitede tıbbiyedeydim. Bırakmak zorunda kaldım. Kendi evimiz yok. Ben anneme ev bulup, evin kirasını ödemeye çalıştım. Babam aylıklarını ne yapmıştı? Biz sonradan öğrendik ki; O, Libya'lı gençleri yetiştirmek için 2.000 kilometrelik bir mesafede olan Mısır'a öğrencileri kendisinin tuttuğu otobüsle, kamyonla gönderiyor. Bu çocukların cebine yol parası, üniversite harçlığı gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi aylığından paralar veriyor. İyi niyete bakar mısınız? Dolayısıyla onları yetiştirmiş. Ha olmamış, olmadı. Babam gitti, bizde zor bir duruma düştük ben başka bir hayata yazarlığa yöneldim(...)”¹⁷⁶

Sadullah Koloğlu'nun yaşama veda etmesiyle birlikte Libya'da Türk varlığıyla ilgili bir dönem daha son buldu. Kendisinin Libya'yı kalkındırmak için ve oradaki gençlerin eğitimlerine destek olmak için yaptıkları, aydın nesillerin yetişmesini hedeflemesi bir Türk'ün yeniden bu topraklar için verdiği mücadeleyi gözler önüne sermekteydi.

Libya'nın Bağımsızlık kararının alınması ile birlikte Birleşmiş Milletler Muhtelit Mahkemesi Libya'da ki İtalyan mal ve alacaklarının tasfiye edilmesi kararını almıştı. Bu kararın uygulanması maksadıyla da 3 kişilik bir heyet kurulmuştu. 4 Nisan 1951 tarihinde

¹⁷⁴ Orhan Koloğlu, *Arap Kaymakam*, s. 176 – 177.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 182 – 185.

¹⁷⁶ Orhan Koloğlu ile 25.07.2019 tarihinde KASEV Vakfı'nda gerçekleştirilen röportajdan.

heyetin Türk Yargıçlığı' na Yargıtay Ticaret Mahkemesi Başkanı Faiz Yörükoğlu atanarak, 2 yıl süreyle görevlendirilmişti.¹⁷⁷ Böylelikle Sadullah Koloğlu'ndan sonra bölgede bir Türk daha görevlendirilmişti.

Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşik Libya Krallığı arasında ki ilk temas asıl olarak; 24 Aralık 1951 tarihinde Trablus, Sirenayka, Fizan eyaletlerinden oluşan Birleşik Libya Krallığı'nın Anayasa'sının yürürlüğe girmesi üzerine resmen kurulması ve Libya Krallığı'nın bunu tüm dünyaya ilan etmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Libya Krallığı'nın kuruluşunun ilanından sonra, İngiltere, ABD, İtalya ve birçok devlet tarafından tanındı ve bu devletlerle siyasi ilişkiler kuruldu. Libya'nın milletler camiasına girişi Türkiye'ye Libya'nın Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan ve ayrıca Hükümet Bakanı olan Mahmud Muntasır tarafından telgraf gönderilerek bildirilmişti. Türkiye'de de 16 Ocak 1952 tarihinde gerçekleşen Bakanlar Kurulu'nda Libya Krallığı'nın tanınmasına ve diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair karar verilmişti.¹⁷⁸ Alınan bu kararlar İki devlet birbirini uluslararası alanda tanıyarak, ilişkilerini başlatmış bulunuyordu.

Bunun ardından 28 Ocak 1952 tarihinde Libya'nın bağımsızlığını kazanması sebebiyle Türk Hükümeti'nin tebriklerini sunmak amacıyla bir heyetin belirlenip Libya'ya gönderilmesi düşünülmüştü. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bu konuyla ilgili olarak, Kral İdris'in Mart ayında taç giyme töreni yapacağını haber aldığını ancak bu haberin doğruluğunu Kahire Büyükelçisi'ne sordurduğunu fakat kesinliği olmadığını öğrendiğini söylemişti. Dolayısıyla Libya'ya gönderilecek olan heyetin bu karar kesinleştiğinde seçilmesinin daha uygun olacağını Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'ı Adnan Menderes'e bildirmişti. Ayrıca Libya'ya gidecek olan heyetin eli boş gitmemesinin iyi olacağını ve hediye olarak Libya bayrağının götürülebileceğinin uygun olduğunu bildirmişti. Son olarak ta Libya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye gündeminde yer alan bir mevzu olmuştu. Fuat Köprülü, aslen Libya'lı olan Türk vatandaşlarının Libya'ya dönüş yapabileceklerini özel bir ilan ile duyurulmasının kamuoyunda olumsuz bir etki yaratabileceğini ve bu konuda böyle bir niyetleri olan vatandaşların hükümete şahsi başvurularında kolaylık sağlanmasının daha uygun olacağı

---

¹⁷⁷ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 125, Dosya No: 29, Sıra No: 1, s. 1.

¹⁷⁸ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 127, Dosya No: 100, Sıra No: 8, s1-3.

ifade etmişti. Ayrıca son olarak yine bu kişilere emeklilik haklarının tanınması ile ilgili meclisten bir kanun çıkarılması gerektiğini belirtmişti.¹⁷⁹

8 Mayıs 1953 tarihinde Şam Büyükelçiliği'nde, Orta Elçi olarak görev alan Celal Tevfik Karasapan buradaki görevinden alınıp kurulan yeni devletin, Libya'nın Orta Elçiliğine atanmıştı.¹⁸⁰

Libya'da Türk elçilikleri de görevlerine başlamışlardı. Öyle ki Libya Başbakanı, Libya'da ki Türk Elçiliği'ne ilk isteğini dahi iletmişti. Libya Başbakanı ilerleyen zamanlarda Kralın Türkiye'ye gerçekleştireceği geziden önce, iki ülke arasında bir dostluk antlaşmasının gerçekleştirilmesinin uygun olacağını ve iki ülke arasındaki bu anlaşmanın Libya'nın uluslararası konumunu olumlu etkileyeceğini ve bu anlaşma ile ilgili bir tasarı metninin Libya Hükümeti'ne gönderilmesini beklediklerini ifade etmişti. Libya Başbakanı'nın bu isteği elbette ki Türk Hükümeti tarafınca da olumlu karşılandı. Libya'nın gelişim ve kalkınma girişimlerinde Türk Hükümeti'nden beklediği desteğin gerçekleşmesine daha uygun bir ortam sağlayacak olan bir dostluk anlaşması elbette ki en kısa zamanda müzakere edilerek imzalanması öngörülmüştür. Bu konuda müzakerelere başlanmak üzere Libya elçilerinden Celal Tevfik Karasapan görevlendirilmişti.¹⁸¹

20 Şubat 1952 tarihinde Emekli Tuğgeneral Hıfzı Betin'in Libya Birleşik Krallığı'nda görev almasına izin verilmişti.¹⁸² Hıfzı Betin, Trablusgarp Savaşı döneminde, burada savaşan subayları ve Türk Ordusu'nda görev alan Libya kökenli subayların büyük bir kısmını Libya'ya götürdü. Umran Yetişali'da ordu kumandanlığı görevine getirildi. Ayrıca 22 yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda Hukuk Müşavirliği ve Basın Müşavirliği görevlerinde bulunan Abdullah Busayri ilk olarak Birleşik Libya Krallığı Dışişleri Bakanlığı'na sonrasında Kral Naipliğine ve en son olarak Trablusgarp Valisi görevlerine getirilmişti.¹⁸³

¹⁷⁹ BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 61, Doya No: 374, Sıra No:2, s. 1.

¹⁸⁰ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 132, Doya No: 38, Sıra No:2, s. 1.

¹⁸¹ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 133, Doya No: 85, Sıra No:18, s. 3.

¹⁸² BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 135, Doya No: 21, Sıra No:14, s. 1.

¹⁸³ Kavas, "İdris I", s. 482.

Gelişen iyi ilişkilere istinaden ve iki milletin dostluğuna binaen Libya Hükümeti, Trablus şehrindeki beş tane büyük caddeye; Türkiye, Atatürk, Fatih, Ankara, İstanbul isimlerini vererek Türkiye'ye jest yapmıştı.¹⁸⁴

Türk Hükümeti 'de Libya'nın kalkınmasına eğitim alanında destek olmak amacıyla 10 Haziran 1954 tarihinde Türkiye'den 9 ilkokul öğretmeni ve 1 başöğretmen olmak üzere toplamda 10 Türk öğretmeni, 2 yıl süreyle maaşları Türk Hükümeti tarafından ödenmesi suretiyle görevlendirerek Libya'ya göndermişti.¹⁸⁵

1954 yılında Libya'da ki Türk Elçiliği'nden gelen bir yazıda, Libya Maliye Bakanı'nın; "Libya'da yaz mevsiminin çok zor geçtiğini kuraklığın ve sıcak çöl fırtınalarının yaşanması sebebiyle ülkedeki tarım ürünlerinden verim alınamadığı ve Libyalıların çok büyük bir sorunla karşı karşıya kaldıklarını belirtiyordu. Hükümetlerinin 50 – 60 bin ton kadar arpa ve buğday ithal etme girişimlerinde bulduklarını ve ayrıca geçen yıl ABD'den hibe olarak temin edilen bu ihtiyaçların bu yıl yine aynı şekilde sağlanması için girişimlerde bulduklarını fakat yine de Türk hükümetinden de belli bir miktarda gelebilecek arpa, buğday yardımına müteşekkir olacaklarını bildiriyordu. Türk hükümeti de elbette ki Libya halkının bu müşkül durumuna karşı kayıtsız kalmayacaktı. 20 Haziran 1954 tarihinde alınan kararla Libya'ya 2000 ton buğday yardımında bulunulmasına karar verilmişti. Bu yardımla birlikte Türk hükümeti Libya Krallığı ile kurulan dostane ilişkilerin devamlılığını sağlayarak ülkenin her türlü kalkınma girişiminde desteğini esirgemeyeceğini gözler önüne seriyordu.¹⁸⁶

Görüldüğü üzere Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler iki ülke adına neredeyse mükemmel bir şekilde ilerliyordu. 27 Ağustos 1954 tarihinde Türkiye, Libya'da ki elçiliğini, büyükelçiliğe yükseltme kararı aldı.¹⁸⁷ 16 Kasım 1954 tarihinde Birleşik Libya Krallığı Büyükelçiliği görevine Celal Tefik Karasapan tayin edilmişti.¹⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasetin ilk 4 yıllık devresinde Adnan Menderes Hükümeti ve Libya'nın bağımsızlığını kazandığı 2 yıllık devrede, iki devletin

---

¹⁸⁴ A.g.m., s. 482.

¹⁸⁵ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 136, Doya No: 54, Sıra No:12, s. 1 – 6.

¹⁸⁶ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 136, Doya No: 52, Sıra No: 3, s. 1 – 3.

¹⁸⁷ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 137, Doya No: 77, Sıra No: 15, s.1.

¹⁸⁸ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 137, Doya No: 93, Sıra No: 18, s.1.

arasındaki ilişkiler gayet ılımlı bir politika ile yürütülmüştü. İki devlet arasında bir dostluk tecelli etmişti. Türkiye’de 1954 yılı ile birlikte tekrar seçim zamanı gelmişti.

1950 yılından 1954 yılına kadar olan süreç Adnan Menderes Dönemi’nin altın çağı niteliğindedir. Mevsim şartlarının zorlayıcı olmaması toprağın verimini arttırmış, ekilip dikilen tarım ürünlerinden verimli sonuçlar alınmıştır. Ülkede mahsul bolluğu meydana gelmiştir. Ayrıca ithalat ve ihracatta liberal ekonominin uygulanmasıyla birlikte artış söz konusu olmuştur. Hal böyle olunca ülkedeki işsizlik oranı da düşmüştür. Halkın büyük bir çoğunluğu halinden memnundu. Hem köylerde yaşayan insanlar hemde şehirlerde yaşayan insanlar farklı işlerde de olsalar yaşamlarını kazanıyorlardı. Ekonominin bu denli iyi olması 1954 yılı seçimlerine de yansyacaktı. 2 Mayıs tarihinde açıklanan genel seçim sonuçları Demokrat Partililerin yüzlerini güldürecekti.¹⁸⁹

1954 yılı genel seçimlerine göre kayıtlı olan 10.262.063 seçmenden 9.095.617 kişi oy kullanmıştı. Ülke genelinde %88,6’lık bir katılım gerçekleşen seçimlerde toplam 541 milletvekili seçildi. CHP, 3.148.626 oyla %39,6’lık bir oy oranına sahip oldu. Mecliste yalnızca 31 Milletvekili yer alabildi. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 480.249 oyla, oyların %5,3’lük bir kısmına sahip oldu ve Meclise 5 milletvekilini yerleştirdi. 2 bağımsız Aday 56.393 oyla oyların %0,6’sını alarak ve meclisteki yerlerini aldılar. DP ise; yapılan tüm seçimlere göre rekor sayılabilecek bir oy oranıyla meclise giriyordu. 5.313.659 kişinin oyunu alan DP 1950 seçimlerine göre oylarını %3 oranında arttırmış ve oy oranını %58,4’e çıkarmıştı. Meclise tam 503 milletvekilini yerleştirmişti.¹⁹⁰

1954 yılı seçim sonuçları tüm dünyada ilgiyle takip edildi. İngiliz gazetelerinde; seçim sonuçlarının beklentileri dahilinde olduğu yazıyordu. Fransız gazeteleri ise Türkiye’de hangi siyasi parti iktidara gelirse gelsin dış politikada izlenen tutumun değişmeyeceği yazıyordu. Fakat alınan sonuçlarla birlikte Türk Milleti’nin demokratik sistemi daha iyi bir şekilde özümlediklerini görmenin onları memnun ettiği ifade ediliyordu. Sovyetler Birliği gazetelerinde seçim sonuçları Batılı Devletlere göre daha farklı yorumlanmıştı. Sovyetler Birliği sonuçlardan son derece memnuniyetsizdi. Türkiye’nin NATO üyeliği ve Batılı güçlerle olan iş birliği politikaları Sovyetleri rahatsız

---

¹⁸⁹ Başgil, a.g.e., s. 96.

¹⁹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25.

ediyordu. Fakat iktidar değişse dahi onlar için izlenen politikaların aynı olacağıın bilincinde olduklarını ifade etmişlerdi. Arap basınında ise Mısır gibi bölgelerde Türkiye'nin siyasetteki değişiminin Ortadoğu devletleri açısından önem taşıdığını ve sonuçların onlar açısından olumlu karşılandığı yazıyordu. Pakistan basını da aynı şekilde seçim sonuçlarından duydukları memnuniyeti gazetelerinde ifade etmişlerdi.¹⁹¹

1954 yılında iktidarın aldığı seçim başarısının sevinci, yılın sonlarına doğru kaybolmaya başlamıştı. Sekteye uğramak için hazırda bekleyen plansız ekonomi yönetimi en nihayetinde ülke de yaşanan kuraklık sebebiyle patlak verdi. Tarımdan verim alnamamasıyla birlikte ihracat durdu. Ayrıca 1950'lerin başında ithal edilen tarım makinaları aradan geçen zaman süresince bakıma ihtiyaç duymaya başladı veya bazıları bozuldu. Bu makinaların bakımı, tamiri ya da yedek parçaları elbette ki ithal edilen ülkelerden gerçekleşiyordu. Bu işlemlerse neredeyse satın alınan makinalar kadar pahalıydı. Dolayısıyla tarımın duraksamasının bir diğer sebebi olarak bu durumun ileri sürülmesinin doğru bir ifade olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde ihracat durduğu için ödemelerde eşitsizlikler oluştu ve dolaylı olarak İthalatta da yavaşlama meydana geldi. Ülkede döviz sıkıntısı yaşanmaya başladı. Merkez Bankası büyük bir çoğunluğu yabancı olan alacaklıların ödemelerini yapamıyordu. İç piyasa gün geçtikçe kötü bir hal alıyordu. İşsizlik oranları 1950 – 1954 dönemine ters orantılı olarak büyük bir artış gösteriyordu. Ülkeye yapılacak olan ithalat en aza indirilmeye çalışılıyordu. Durum böyle olunca ülke içerisinde en mühim ilaçlar bile bulunamıyordu. Aspirin dahi karaborsa ile satılmaya başlanmış olup ülke ekonomisi 1940'lı yıllarda ki savaş ekonomisinin getirdiği kötü şartlardan bile daha zorlu günlerden geçiyordu. Türkiye'de bolluk içerisinde üretilen buğday ABD'den ithal edilmeye başlandı. Ülke ekonomisi fırtınalı günlerden geçerken Menderes Hükümeti halkın sesine kulak vermek yerine Ankara ve İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde imar çalışmaları başlattı. İmar çalışmalarıyla birlikte istimlaklere başlandı. İnsanların konut arazi dükkanlarına el konuldu. Karşılığında da borçlarını kapsayan kağıtlar dağıtılıyordu. Tabi ki bu evrakların o an için herhangi bir karşılığı da yoktu. İstimlaklerle birlikte İstanbul Belediyesi'nin halka borcu 500 milyon Türk

---

¹⁹¹ "Seçimler Bütün Dünyada Büyük Akisler Yarattı", *Milliyet Gazetesi*, 04.05.1954, s. 7.

Lirası'nı aşacak noktaya gelmişti. Hızla yapılan yıkımlar Menderes'e fırtına lakabının takılmasına sebebiyet vermişti.¹⁹²

Türkiye'nin Batı güdümündeki dış politikası ülke ekonomisinin kalkınması maksadıyla yabancı sermayenin ülke içerisine girmesini sağlayacak şekilde düzenlendi. Yabancı sermayenin önünü açmak için 1954 yılında Menderes Hükümeti kapsamlı bir petrol kanunu çıkardı. Bu yasayla birlikte petrol üzerindeki devlet tekeli ortadan kaldırıldı. Tüm denetimler ve engeller yok edildi. Türkiye'nin sağladığı tüm bu olanaklara rağmen hükümet yabancı sermaye yatırımlarının ülkede çoğalmasını sağlayamadı.¹⁹³

Ekonomide oldukça kötü bir noktaya gelen Türkiye'nin, dış politikasında da gündemine girecek olan önemli bir konu vardı. Kıbrıs Adası 1870'li yıllara kadar Osmanlı hakimiyetinde bulunmaktaydı. İngiltere'nin Akdeniz sahillerinde kendisine bir deniz üssü kurmak istemesiyle birlikte Kıbrıs Adası 1878 yılında İngiliz hakimiyetine girmişti. Ada'da ki hakimiyeti II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise sömürgelerine birer birer bağımsızlık hakkı vermeye başlayan İngilizler, 1950 yılında Kıbrıs'ta çeşitli düzenlemeler yaparak Ada'dan çekilmek istediklerini bildirdiler. Adada yaşayan iki etnik unsur olan Türkler ve Rumlar, Kıbrıs üzerinde hâkim unsur olma yarışına girdiler. Rum kesimi Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını isterken Türk kesimi buna ekseriyetle karşı çıkıyordu. 1 Nisan 1955 tarihinde Rumlar, Türklere karşı faaliyetler yürütmek maksadıyla EOKA isminde bir örgüt kurdular. Türk köylerini yakıp yıkarak faaliyetlerine hızlıca başladılar. 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da bir araya gelen Türkler ve Rumlar İngilizlerin hakemliğinde görüşmeler gerçekleştirdiler. Görüşmelerde İngilizler; Kıbrıs'ta üç hükümetin askeri bir yönetim kurmasını, Türkiye; Kıbrıs'ın kendisine bağlanmasını, Yunanistan'da; Kıbrıs'ın kendi kaderini kendisinin belirlemesinin uygun olacağını belirtmişti. Taraflar arasındaki keskin fikir ayrılıkları neticesinde bu konuda sonuca varılamamıştı. Bu süreçte Türkiye'de 6 – 7 Eylül olayları (1955)¹⁹⁴ meydana gelmişti. Ayrıca bu dönemde Rumların

---

¹⁹² Başgil, a.g.e., s. 97 – 98.

¹⁹³ Ahmad, a.g.e., s. 145.

¹⁹⁴ 6 – 7 Eylül Olayları; 5 Eylül 1955 günü Selanik'te Atatürk'ün evinin yanında bomba patlatılması üzerine, olayın Türk basınında "Atatürk'ün Evine Rumlar Tarafından Saldırı" başlıklarıyla yer alması üzerine bu duruma tepki göstermek isteyen Türk halkı meydanlarda toplandı. Bu durum kısa süre içerisinde sadece protesto olmaktan çıktı. Rumların can ve mal güvenliklerini tehdit eden saldırılar meydana geldi. Ülke içerisinde ciddi bir karmaşa yaşandı. Olayların önünün alınamaması üzerine Asker olaya

da Kıbrıs'taki Türklere saldırıları sürmekteydi. 27 Temmuz 1957 tarihinde Adnan Menderes'in talimatıyla Lefkoşa'da EOKA'ya karşı Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kuruldu.¹⁹⁵ Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında Libya ile ilişkileri durağan bir şekilde devam ederken Kıbrıs Meselesi hareketli günler geçirmesine sebebiyet veriyordu.

Hükümetin ekonomiyi plansız ve kötü idaresi, imar çalışmalarının yanlış politikalar izlenerek gerçekleştirilmesi, dış politikada Batı güdümünde denge siyaseti takip edilirken Kıbrıs'ta Türk halkının helak olması gibi sebepler neticesinde 1957 yılının sonbaharında DP iktidarının yönetiminden yana memnuniyetsizlik olup olmadığını belirlemek üzere erken seçim kararı verilmişti.¹⁹⁶

1957 Seçimleri 27 Ekim tarihinde gerçekleşti.¹⁹⁷ Seçimlerde kayıtlı seçmen sayısı 12.262.063 kişiydi. Sandığa giden seçmen sayısı ise 9.250.949'la %76,6'lık bir orana denk geliyordu. Mecliste yer alacak milletvekili sayısı 610'du. CHP, 3.825.267 oy alarak 178 vekil ile mecliste yerini aldı. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 604.087 oyla meclise 4 vekil ile girmişti. Hürriyet Partisi' de (HP) 321.471 oyla CKMP gibi meclise 4 vekil ile girmişti. DP oylarında ise ciddi bir azalma meydana gelmişti. 4.497.811 oy alarak meclise 424 vekilini yerleştirmişti.¹⁹⁸

1957 yılı seçimlerinde DP'nin oy oranı ciddi oranda bir düşüş yaşamıştı. 1958 yılında ekonomi gerçekten de içler acısı bir durumdaydı. Aynı yılın Temmuz ayında birçok açıdan bağımlı olunan Batılı devletlerin yardımlarıyla ekonomik kriz çözümlenmek istendi. Batılı devletler Menderes Hükümeti'nin ayağa kaldırılması için bir program hazırlamışlardı. Hazırladıkları programa göre; hükümete 539 milyon dolar vereceklerini ve daha önceden bulunan 400 milyon dolarlık borçlarının ödeme vadesini uzatacaklarını bildiriyorlardı. Fakat bu yardımların karşılığında Türk lirasının dolar karşısındaki değerinin düşürülmesini öngörüyorlardı. Ancak planlanan kurtarma operasyonu hiçbir şekilde başarılı olmamıştı. Bir yıl sonra tekrar ABD'den yardım

---

müdahale etti. Sıkıyönetim ilan edildi ve nihayetinde olaylar kontrol altına alındı. Yaşananlar neticesinde Rum vatandaşlar içerisinde ölenler oldu. 35 kişi de yaralandı. İstanbul'da 5104 kişinin olaylara karıştığı tespit edildi ve bu kişiler tutuklandı. 5622 bina tahrip edilirken Rum nüfuzun yoğun olduğu Beyoğlu yağmalandı ve tanınmaz hale geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6 – 7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, (2010), s. 42-45.

¹⁹⁵ Başgil, a.g.e., s. 100. Dilşen İnce Erdoğan vd., *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, I – II, C.I, Aydın: Aydın Tuna Matbaacılık, 2012, s. 243 – 245.

¹⁹⁶ Başgil, a.g.e., s. 105.

¹⁹⁷ İnce Erdoğan, a.g.e., s. 245.

¹⁹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25.

istemeye giden Menderes buradan eli boş dönecekti. Menderes'in aslında ne kadar çaresiz kaldığını ABD'den döndükten sonra, Sovyetler Birliği'ne gitmesinden ve onlardan da yardım istemesinden açık ve net olarak görülmektedir. Zira Atatürk döneminden sonra Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkiler pek dostane gelişmemiştir ve Türkiye Sovyetler Birliği aleyhinde olan birçok oluşumun içerisinde yer almıştır.¹⁹⁹

Ülkenin durumu gittikçe kötüleşirken doğal olarak muhalif seslerin sayısı her gün giderek artış gösteriyordu. Menderes ise gittikçe artan muhalefete ve onu eleştirenlere karşı saldırgan bir tavır sergilemeye başlamıştı. Tüm toplumu kendi arkasında toplayabilmek için "Vatan Cephesi" adı altında bir oluşum yaratmaya çalışarak, bu oluşuma katılmak istemeyenleri de devlete ve millete karşı bölücü ve yıkıcı olmakla suçlamaktaydı. Aslında kendisinin başlattığı bu oluşum ile bizzat kendisi toplumda bir bölünmeye sebebiyet veriyordu. Gün geçtikçe muhalefete karşı daha hırçın tavırlar takınmaya başlayan Menderes Hükümeti, en son olarak muhalefetin bir askeri darbe girişimini desteklediğini öne sürdü. Muhalefeti kontrol altına almak amacıyla da muhalefetin tüm faaliyetlerinin incelemesi amacıyla bir komite kurulmasına karar verildi. 18 Nisan 1960 tarihinde kurulan bu komite anayasanın ihlal edildiği birçok yetkiye sahipti. Ankara'da bir araya gelen öğrenci toplulukları ve profesörler bu komitenin anayasaya aykırı olduğunu belirterek uygulamayı meydanlarda protesto ettiler. Bu protestolara karşı hükümetin cevabı ise sıkıyönetim olmuştu. Ancak sıkıyönetim de bu ayaklanmaları yatıştırmanın kesin çözümü olamayacaktı. Bu şekilde bir sonuca varamayacağını kendisi de anlayan Menderes, 24 Mayıs tarihinde bu komitenin işlevini tamamladığını halka duyurdu. Eylül ayı geldiğinde de erken seçimlere gitmeyi planlıyordu fakat işler Menderes'in planladığı gibi olmayacaktı. Bu düşüncelere vardığında artık kendisi için çok geç olacaktı.²⁰⁰

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu ilk andan itibaren siyasi yaşamında demokrasiyi ve demokratik unsurları devlet yönetiminde kalıcı hale getirmek adına ciddi bir çaba sarf etmişti. Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından Adnan Menderes Hükümeti'nin faaliyetleri durdurularak yönetim askerler tarafından ele alınmıştı. Görünürde mevcut hükümete karşı gerçekleştirilen bu darbe,

---

¹⁹⁹ Ahmad, a.g.e., s. 142 – 143.

²⁰⁰ Ahmad, a.g.e., s. 138.

aslında Türkiye'nin çok büyük uğraşlar vererek ilerleme kaydetmeye çalıştığı demokrasiye yapılmıştı. Cumhuriyetle yönetilen bir ülkenin başbakanı yargılanarak idama mahkûm edilmişti. 16 Eylül 1961 tarihinde eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ve eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, 17 Eylül 1961 tarihinde ise Adnan Menderes'in İmralı adasında idamı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde bir dönem karanlığa gömülürken yepyeni bir dönem başlıyordu. Fakat karanlık bir dönemin üzerine inşa edilen bir dönem en çok gri olabilirdi.²⁰¹

Türkiye'de 1954 – 1960 arası iç ve dış siyaset ile birlikte ekonomi politikalarını detaylı olarak inceledik. Türkiye'de ki hareketli politikaya oranla aynı dönemlerde Libya daha sakin günlerden geçiyordu.

1953 yılında Libya Krallığı, Arap Birliği'ne üye olmuştu. Daha önce bahsettiğimiz üzere Libya'nın İngilizlerle, Amerikalılar ve Fransızlarla yaptıkları anlaşmalara ilk karşı çıkan Arap Birliği üyeleri ülkelerdi. Bu ülkelerin başında da Mısır yer alıyordu. Fakat en nihayetinde bütün anlaşmalar imzalanmıştı. İtalyanların bu dönemde Libya'da bulunan 45.000 kadar vatandaşı vardı. Bu durum neticesinde Libya'da ki çıkarlarını düşünerek Trablus şehrinde büyükelçilik açtılar ve 1953 yılında Libya ile diplomatik ilişkilerini başlattılar. Libya'nın Arap Birliği'ndeki üyeliği ile birlikte Mısır hükümetiyle kurulan temaslar neticesinde iki devlet arasındaki ilişkiler gittikçe gelişme göstermişti. Özellikle Mısırda boy gösteren “Arap Milliyetçiliği” Libya'da da ilgi uyandırdı. Mısır'ın lideri olan Cemal Abdünnasır'ın düşünceleri Libya'lı gençler üzerinde yavaş yavaş etki etmeye başladı.²⁰²

Birleşik Libya Krallığı 14 Aralık 1955 tarihinde kendisine bağımsızlığını bahşeden BM'nin üyesi olmuştu. 1957 yılında Kahire'de bir araya gelen Afrika ve Asya ülkelerinin düzenlediği konferansa katılmıştı.²⁰³

Libya'nın iç ve dış siyaseti varlığının ilk 10 yılında statükosunu koruyordu. Öyle ki Libya'nın müzakere masasına getirebileceği çok az şey vardı. Bu yüzden gayri resmi patronlarına karşı sükûnetle varlığını sürdürüyordu. Fakat bölgede ticari miktarlarda petrolün keşfedilmesi ile birlikte Libya'nın Batıya karşı müzakere masasına

---

²⁰¹ İnce Erdoğan vd., a.g.e., s. 246. “Zorlu ve Polatkan İdam Edildi”, *Milliyet Gazetesi*, 17.09.1961, s. 1.

²⁰² Ceviz, a.g.m., s. 87.

²⁰³ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 83.

getirebileceği çok mühim bir varlığı oldu. Aslında İtalyan işgali döneminde jeologlar Libya'da ki su kuyularında petrol izlerine rastlamışlardı. Ardından da Sirte havzasında keşifler başlamıştı. Fakat savaş yıllarında petrol arama çalışmaları durduruldu. Savaştan sonra da İngilizler, İtalya'nın bıraktığı yerden aramalara devam etti. Amerikan firmaları ve diğerleri de zamanla onların yanına eklendi. 1947 yılında çoğu petrol şirketi Libya'nın büyük oranda siyah altınla kutsandığı sonucuna vardı. Libya'nın petrolü Süveyş Kanalı'nın batısında bulunmuştu. Bulunan Libya petrolünün son derece yüksek kalitede olduğu tespit edildi. 1959 yılının Haziran ayında petrol firmalarından ESSO, doğudaki Zelten kasabasında büyük bir petrol rezervi bulunduğunu açıkladı. Libya'da ki ilk petrol keşfi olarak bilinen Zelten rezervi, aslında Libya'da ki altıncı keşifti. Ancak Libya'nın bu durumdan haberi yoktu. Çünkü İngiliz ve Amerikan şirketleri Libya Hükümeti'ni bilgilendirmemişlerdi. Libyalı siyasetçilerin bu durumu öğrendiklerinde kendilerine karşı direnç gösterme ihtimallerinden çekindikleri için bu durum dikkatli bir şekilde Libyalılardan saklandı. Libya'ya göre petrol birçok yönden özgürleştirici bir etkiye sahip olacaktı. Çoğu kişi petrolün Libya'yı tam bağımsızlığa ulaştıracağını umarken durum hiç te öyle olmamıştı. Tam aksine Libya bu konuda Batı'ya daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştı. Öyle ki Libya'da ki yöneticilerin deneyimsizliği ve uluslararası petrol endüstrisinin ve pazarlarının karmaşıklığını ve dinamizmini anlama konusunda büyük bir eksikliğe sahip olmaları neticesinde Batılı güçlerden yardım talep ettiler. Bu talep üzerine batılı güçlerin her biri bu durumdan istifade etmeye çalışarak kendi hükümetlerini ayrıcalıklı bir konuma getirmeye çalıştılar. İngiltere tüm imtiyaz haklarının önce kendi şirketlerine verilmesi gerektiği konusunda diretiyordu. Neyse ki Libya Başbakanı Mustafa Bin Halim Kuveyt, Suudi Arabistan ve Irak'ta yaratılan tekellerin zararlı etkilerine işaret ederek İngilizlerin isteklerine karşı çıktı.²⁰⁴

Libya'da az evvel bahsettiğimiz Zelten petrol rezervini Standard Oil işletmeye açmıştı. Buradan yaklaşık olarak günde 32.000 varil petrol çıkarılıyordu. Çıkarılan petrol, Libya'nın komşusu Cezayir'de ki petrolden çok daha ucuzdu. Durum böyle olunca Libya artık batılı güçler için sadece stratejik olarak üsleri bulunan bir yer olmaktan çıkmış onlar için artık bir de petrol kuyusu niteliği taşımaktaydı.²⁰⁵

---

²⁰⁴ Van Genugten, a.g.e., s. 64 – 65.

²⁰⁵ Göze, a.g.e., s. 35 – 37.

Libya’da petrolün keşfiyle birlikte Anglo – Amerikan güçlerin maddi destek sağladıkları 20’ye yakın petrol firması vardı. Bu kuruluşların en dikkate değer olanları Occidental firması, Esso – Libya, Esso – Sirte, Mobil, Amoco, Agip, National Oil Company, OASIS gibi bilindik firmalardı. Ülkedeki petrol keşfiyle birlikte Libya’nın yönetiminde aşiret durumundaki etkin gruplar gücünü yitirmeyecekti. Fakat ister istemez sosyal yapıda bazı değişiklikler meydana gelecekti. Petrol ile birlikte zenginleyen bir sınıf oluşacaktı ve bu sınıf aşiret bağlarının zayıflamasına yol açacaktı. Ancak yine de petrolün zenginleştirdiği bu sınıf krallık yönetimiyle iyi ilişkiler içinde olmuştu.²⁰⁶

Türkiye ve Libya’nın iç ve dış politikaları anlattığımız gibidir. İki devletin ilişkileri bu dönemde durağandı fakat gayet dostaneydi. Libya Kralı Seyyid es-Senusî’nin Türkiye’ye planladığı ziyaret ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde bir hareketlenme oldu. Kral İdris es-Senusî memleketi Libya’dan, Türkiye’nin kendisine tahsis ettiği Savorana okul gemisi ile getirildi. Savorana ’ya Gaziantep ve Gemlik muhripleri de eşlik etti. 7 Ağustos 1956 tarihinde Libya Kralı İstanbul’a gelmiş bulunuyordu.²⁰⁷ Kendisini Dolmabahçe sarayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes karşıladı.²⁰⁸ Kralın ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirerek iş birliği sağlanmasına destek olacağı düşünülmekteydi. Türkiye’de ki siyasi kesim şu anda Libya’nın Bağdat Paketi’na üye olmasının mümkün görünmediğini fakat Libyalıların Türkiye ile gerçekleştirecekleri dostluk ve iş birliği anlaşmasıyla birlikte Batı dünyasına olan yakınlıkları perçinlenecekti. Kralın ziyareti süresince genel olarak bu anlaşma üzerinde duruldu.²⁰⁹

Gerçekleştirilen bu ziyaretten sonra 17 Ocak 1957 tarihinde Libya Ordusu’na Kırıkkale yapısı olan 2000 adet piyade havan mermisi Türk hükümeti tarafından hediye edildi. Libya Hükümeti, Türk Hükümeti’nin bu jestine karşılık teşekkürlerini sundular.²¹⁰

Havan mermisi hediye edilmesinin üzerinden çok geçmeden Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Libya’ya ziyarete gitti. Menderes’in 28 Ocak 1957’de başlayan Libya gezisi Şubat 1957’ye kadar devam edecek 6 günlük bir programdan oluşuyordu. Menderes’in

---

²⁰⁶ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 84.

²⁰⁷ “Libya Meliki Bugün Geliyor”, *Milliyet Gazetesi*, 06.08.1956, s. 1.

²⁰⁸ “Libya Meliki Dün Şehrimize Geldi”, *Milliyet Gazetesi*, 07.08.1956, s. 1.

²⁰⁹ Sami Kohen, “Melik ile Yapılacak görüşmeler”, *Milliyet Gazetesi*, 07.08.1956, s. 1.

²¹⁰ BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 62, Doya No: 382, Sıra No: 4, s. 1.

gezi programında dikkati çeken husus, Türk denizcisi ve bölgenin Türk toprağı olmasını sağlayan Turgut Reis'in türbesinin ziyaret edilmesiydi. Bu ziyareti haricinde Menderes kendisi adına verilen davetlere katıldı. Menderes'in gerçekleştirdiğı gezi boyunca iki tarafta da olumlu bir hava esiyordu ve iki ülke bu ziyaret hakkında ortak bir bildiri yayınlamışlardı. Bu bildiri de görüşmeler süresince gerçekleştirilen konu başlıkları şu şekilde bildirilmişti; "Türkiye ve Libya ilişkileri, Ortadoğı'daki gelişmeler, Türkiye'nin Arap dünyasındaki yeri ve bütün Müslüman ülkeler arasındaki ilişkilerin sağlamaştırılması". Başbakan Menderes'in bu ziyareti Türkiye ve Libya arasındaki kardeşçe ve dostane bir şekilde süregelen ilişkileri daha da güçlendirmişti.²¹¹ Ayrıca Başbakan Adnan Menderes'in ziyareti sırasında Trablusgarp Sanat okuluna bağışta bulunması Libya hükümeti tarafından çok büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı.²¹²

Kralın 7 Ağustos 1956'da ki Türkiye ziyaretinin ardından 28 Ocak 1957'de Adnan Menderes tarafından iade-i ziyaret gerçekleştirilmişti. Karşılıklı olarak yapılan bu ziyaretlerden sonra Libya Hükümeti'nin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Libya'ya davet etmeleri üzerine Bayar davete icabet etmişti.²¹³ Celal Bayar'ın Libya'ya teşrif buyurmasıyla birlikte nihayetinde 9 Şubat 1958 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşik Libya Krallığı arasında yapılan İş birliği ve Kültür Anlaşması imzalandı. Anlaşmanın maddeleri kısaca şunları içermekteydi;

Madde 1; iki ülke birbirlerine öğrenci, öğretmen ve uzmanlar göndererek aralarında kültürel bir pekişme sağlayacaklardı.

Madde 2; bu maddede detaylı olarak iki devlet vatandaşlarının kendi okullarında ki eğitim kıstasları detaylı bir şekilde açıklanmıştı.

Madde 3; Anlaşma hükümlerinin aksamasına izin vermemek adına iki ülkede de Milli Eğitim Bakanı'nın emrinde bir kültür komitesi kurulması öngörülüyordu.

Madde 4; bu madde ile birlikte iki ülke birbirinin vatandaşlarına eşitlik ilkesine dayanarak ikamet etmek yerleşmek çalışmak mahkemelere başvurabilmek gibi temel hakların verilmesini taahhüt ediyordu.

---

²¹¹ BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 3, Doya No: 19, Sıra No: 2, s. 4 – 5 – 34.

²¹² BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 62, Doya No: 382, Sıra No: 13, s. 1.

²¹³ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 148, Doya No: 8, Sıra No: 19, s. 1.

Madde 5; bu maddede anlaşma metninin hemen yürürlüğe girmesi öngörülüyordu.

Madde 6; Yapılan bu anlaşma taraflar fesh etmediği sürece geçerliliğini sürdürecekti. Aynı zamanda anlaşma maddeleri her zaman müzakere edilebilir ve değişikliğe uğrayabilirdi. Taraflardan biri anlaşmayı fesh etmek isterse şayet bunu karşı tarafa 6 ay önceden bildirmekle yükümlüydü.²¹⁴

Dostluk Anlaşması ile birlikte iki devletin ilişkileri oldukça iyi bir noktaya taşındı. Adnan Menderes Hükümeti'nin Libya Krallığı ile son teması, Turgut Reis Türbesi'nin restorasyonu ve çevre düzeni için 1960 yılı bütçesinden ayrılan 1.000.000 liranın Libya Hükümeti'ne tahsisıyla gerçekleşti.²¹⁵

2.2. 1960 Darbesi Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri (1960 – 1969)

Türkiye'de gerçekleşen darbe sonunda ülke içerisinde gerçekleşen bazı olumlu neticeler de yaşanmıştı. Özellikle 1961 yılında yeniden tasarlanan anayasa ile birlikte sosyal devlet yapısı, çoğulcu siyaset, grevler, Cumhuriyet Senatosu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Devlet Planlama Teşkilatı, Yüksek Hakimler Kurulu, Anayasa Mahkemesi gibi kurum, kuruluş ve oluşumlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne kazandırılmıştı.²¹⁶

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbeden sonra DP kapatıldı. Onun yerine alternatif partiler kuruldu. DP yerine kurulan partilerden birisi Adalet Partisi (AP) bir diğeri ise Yeni Türkiye Partisiydi (YTP). Darbeden sonra yönetimi ele geçiren Milli Birlik komitesi (MBK), yönetimi tekrar milli iradeye teslim etmek istedi. Bu amaçla 1961 yılında seçimler yapıldı. 12.925.395 kişi kayıtlı seçmen olarak gözükiyordu. 10.522.716 kişi sandık başına giderek %81,4 oranında bir katılım gerçekleşmişti. Meclisteki milletvekili sayısı toplamda 450 olacaktı. CHP 3.724.752 oyla ülke içerisinde oyların %36,7' sini alarak mecliste toplamda 173 vekili ile yer aldı. DP'nin yerine kurulan AP, 3.527.435 oyla ülke içerisinde oyların %34,8'ine sahip oldu. Meclisteki yerini 158 milletvekiliyle aldı. Aslında baktığımız zaman siyasetin geçirdiği bütün karmaşaya rağmen DP'nin ardıl bir partisi çok yüksek bir oy oranına sahip oldu. DP'nin bir diğeri ardıl partisi YTP ise 1.391.934 kişinin oyunu alarak %13,7'lik bir oy oranına sahip oldu

²¹⁴ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 141, Doya No: 92, Sıra No: 11, s. 33.

²¹⁵ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 154, Doya No: 90, Sıra No: 1, s. 1 – 2.

²¹⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 366 – 367.

ve meclisteki yerini 65 milletvekili ile aldı. Eğer ki DP'nin ardılı olan bu iki parti siyaset hayatında birlikte yer alsaydı seçim sonuçları belki de farklı bir şekilde seyir edebilirdi. Çünkü gördüğümüz üzere askeri müdahaleye rağmen DP'nin halefleri halk tarafından desteklenmeye devam ediyordu. 1961 seçimlerinde mecliste ki sandalye sayısını ve oy oranını arttıran bir parti daha vardı. CKMP 1.415.390 kişinin oyunu alarak %14,0 oy oranına sahip oldu ve 54 milletvekili ile meclisteki yerini aldı.²¹⁷

1961 yılında Türkiye'de ki yönetim kadrolarında böyle bir değişim yaşandı. 1960 yılında DP'nin sonunu getiren unsurlardan en önemlisi öğrenciler olarak görülüyordu. Öğrenciler arasındaki siyasi görüş ve örgütlenme genel olarak sol düşünce etrafında birleşiyordu ve her geçen gün kendisine yer ediniyordu. Bu düşünceyi benimseyen kişiler Türkiye'de ki toprak sisteminin işleyişinden yana, özellikle toprak ağalarının etkin gücünden çok büyük bir rahatsızlık duyuyorlardı. Ayrıca Menderes Dönemi'nde batılı devletlere, özellikle Amerika'ya birçok konuda çok fazla ayrıcalık tanınmıştı. Tabii ki bu durum ülkenin bağımsızlığı üzerinde bir tehlike arz ediyordu. Bir ülkenin bir başka ülkeye çok fazla imtiyaz tanıyarak üstünlüğünü alenen kabul etmesi Atatürk ilkelerine ve Türkiye'nin dış siyasette tam bağımsız politikasına uygun bir durum değildi. Bu sebeplerle Menderes Hükümeti, sol gruplar arasında ciddi eleştirilere tabi tutuluyordu. 1965 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Genel Başkanlığı görevinde bulunan Ali Aybar'ın, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde verdiği konferans sırasında sağcı öğrencilerin baskısıyla konuşması yarıda kesilmişti. Sağ düşünceye mensup bu kişilerin kaba kuvvete de başvurularıyla birlikte iki grup arasında ciddi bir düşmanlığın ilk tohumları atılmıştı.²¹⁸

Tüm bunlar olurken 27 Mayıs darbesi sonrasında MBK Başkanlığı'na demokrasi yanlısı ılımlı ve ülke yönetiminin milli iradeye bırakılmasını destekleyen Cemal Gürsel gelmişti. Fakat MBK içerisindeki herkes onunla aynı fikirde değildi. Alpaslan Türkeş'in başında bulunduğu 14 MBK üyesi yönetim sisteminde bazı köklü değişiklikler yapılmadan yönetimden ayrılma niyetinde değillerdi. 13 Kasım 1960 tarihinde 14'ler olarak anılan bu grup dağıtılarak yurtdışında çeşitli görevlere getirildiler. Fakat 1965 yılında Türkiye'ye dönen Alpaslan Türkeş, siyasete atıldı. Siyasi hayatına CKMP üyesi

---

²¹⁷ Akşin, a.g.e., s. 369. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25.

²¹⁸ Oran, a.g.e., s. 669.

olarak başlayan Türkes, çok geçmeden partinin genel başkanlığına seçilecekti. Türkes gibi Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olacak bir diğer kişide 1965 seçimlerinde parlacak olan Süleyman Demirel'di. DP'yi kendilerinin selefi olarak nitelendiren AP'liler seçimlere Süleyman Demirel²¹⁹ öncülüğünde katıldılar.²²⁰

1965 yılı seçim sonuçlarına göre; kayıtlı seçmen sayısı 13.679.753 kişiydi. Sandığa giden seçmenler ise 9.748.678 yani %71,3 oranında bir katılım gerçekleşmişti. Meclise girecek olan milletvekili sayısı 450'ydü. CHP, 2.675.785 kişinin oyunu alarak oyların %28,7' sine sahip oldu. Meclisteki yerini de 134 milletvekili ile aldı. Alparslan Türkes'in CKMP'si 208.696 kişinin oyunu alarak %2,2'lik bir oy oranına sahip oldu ve Mecliste 11 milletvekili ile yerini aldı. Millet Partisi (MP) meclise 31 milletvekili ile girerken Türkiye İşçi Partisi (TİP) 14 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 65 Milletvekili 1'de bağımsız bir vekil ile meclis kurulmuştu. Meclisteki salt çoğunluğu oluşturan Parti ise az evvel bahsettiğimiz üzere yıldızı parlayan AP olacaktı. AP

---

²¹⁹ Süleyman Demirel; 1924 yılı Isparta doğumludur. Yahya Bey ve Ümmühan Hanım'ın oğludur. Babası I. Dünya Savaşı'na ve Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve sonrasında muhtarlık ve belediye başkanlığı gibi görevlerde yer almıştır. Çiftçilikle uğraşan orta halli bir aileye mensuptur. Ayrıca ailesi muhafazakâr bir yapıya sahipti. Ortaokulu Isparta'da, liseyi Muğla ve Afyon'da parasız yatılı olarak okudu. İstanbul Mühendis Mektebi'ni de aynı şekilde parasız yatılı olarak kazanarak makine bölümünde eğitime başladı. Fakat bir yıl sonra inşaat bölümüne geçiş yaptı. 1949 yılında da inşaat yüksek mühendisi olarak eğitimini tamamladı. İş hayatına İstanbul Sular İdaresi'nde başladıktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde de görev aldı. Sulama ve Elektrik hususlarında inceleme araştırma yapmak amacıyla verilen bursu kazandı ve ABD'ye gitti. 1954 yılında Türkiye'ye döndüğünde Devlet Su İşleri İdaresi'nde (DSİ) Barajlar Dairesi başkanı olarak görev yaptı. Aynı yıl Eisenhower Exchange Fellowships Programı dahilinde yeniden ABD'ye gönderildi. 1955 yılında ülkeye döndüğünde ise DSİ genel müdürü oldu. Menderes dönemi boyunca gösterdiği başarılı faaliyetler neticesinde hızla yükseldi ve "barajlar kralı" olarak ün kazandı. 1960 yılında gerçekleşen darbeden sonra görevinden ayrılarak askere gitti ve askerliğini Devlet Planlama Teşkilatı'nda tamamladı. Askerden sonra bir dönem Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) su mühendisliği alanında dersler verdi. 1962 yılında Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi'nde siyasete atıldı. Gümüşpala'nın ölümü üzerine Adalet Partisi genel başkanlığına aday oldu ve 1964 yılında başkanlığa seçildi. 1965 yılında 41 yaşında iken başbakan oldu. 1969 genel seçimlerinden de AP'nin birinci çıkmasıyla birlikte Demirel yeniden başbakan oldu. 12 Mart 1971 yılında Süleyman Demirel hükümetine muhtıra verildi. Başbakanlık görevini bırakması talep edilen Demirel, Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu. Muhtıradan sonra kurulan Nihat Erim'in ara rejim dönemi sonrasında 1975 yılında I. Milliyetçi Cephe adı altında kurulan koalisyon hükümeti ile birlikte tekrar başbakanlık görevine geldi. 1977 yılında gerçekleştirilen seçimler sonrasında bu defa II. Milliyetçi Cephe adı altında tekrar bir koalisyon hükümeti kuruldu. 1978 yılına değin başbakanlığa devam etti. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra siyasete katılması 10 yıl süreyle yasaklandı. 1987 yılında siyaset yapma yasağı kalkınca Demirel Doğru Yol Partisi'ne (DYP) katılarak partinin genel başkanı oldu. 1991 yılında ise tekrardan başbakan oldu. 1993 yılında ise cumhurbaşkanı seçildi. Görev başında bulunduğu sırada Necmettin Erbakan hükümetine post modern darbe gerçekleştirildi (1997). 2000 yılında Cumhurbaşkanlığı görevi sona erdi. Görevinin son bulmasının ardından siyasete karşı mesafeli durdu. 2015 yılında da Ankara'da yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Karakoç, "Süleyman Sami Demirel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (2016), s. 315-318.

²²⁰ Akşin, a.g.e., s. 363. Oran, a.g.e., s. 669.

4.921.235 kişinin oyunu alarak %52,9'luk bir oy oranına sahip olmuştu ve Meclisteki yerini 240 milletvekili ile almıştı.²²¹

Seçim sonuçları Türkiye siyasi tarihi açısından gerçekten güzel bir görüntü sergilemektedir. Atatürk'ün hedeflediği üzere çok partili siyasi hayatın yansımaları 1965 seçim sonuçlarında açıkça görülüyordu. Meclis'te rengarenk bir tablo vardı. Farklı görüşlere sahip olan bireylerin bir çatı altında birleşerek seçmenlerini temsil ediyor olmaları çok yakın bir zamanda sekteye uğrayan demokrasi adına umut vaat ediciydi. Mecliste bu partilerin veyahut kişilerin ne kadar iyi bir iletişim kurduklarını ya da demokratik bir şekilde yönetime katkı sağladıkları noktasında tam anlamıyla bir yargıda bulunamasak ta en azından çeşitliliğin oluşmuş olması Türkiye açısından artı bir durum olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'de geçen bu yıllar genel olarak kendi milletinin evlatlarının iki farklı siyasi ideoloji ekseninde ikiye bölünerek birbirleriyle güç savaşına girdikleri bir dönemdi. Alparslan Türkeş'in²²² başını çektiği ülkücüler grubu Türkiye'de Milliyetçi, muhafazakâr

---

²²¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25.

²²² Alparslan Türkeş; 1917 yılında Lefkoşe'de doğdu. Koyunoğlu ailesinden Tuzlalı Ahmed Hamdi Bey ile Fatma Zehra Hanım'ın oğludur. 1933 yılında ailesi ile birlikte İstanbul'a taşındı. 1933 yılında Türk vatandaşlığına kabul edildikten sonra Kuleli Askerî Lisesi'ne yazıldı. 1936 yılında eğitimini tamamladı. 1938 yılında ise Harp Okulu'nu bitirdi. 1939 yılında da Atış Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun oldu. Gelibolu'da 58. Piyade Alayı 5. Bölük Komutanlığı göreviyle askeri hayatına başladı. Marmara bölgesinde çeşitli bölgelerde görevini sürdürdü. Türkeş, etrafında Tarih bilimine özellikle Türk ve Osmanlı Tarihi alanlarına duyduğu ilgi ile tanındı. 1944 yılında üsteğmenlik görevini sürdürürken Orhan Şaik Gökyay ve Nihal Atsız gibi isimlerle "İrkçılık – Turancılık" davasından yargılanarak 9 ay 10 gün süre ile hapis cezasına çarptırıldı. 1945 yılında ise Askeri Yargıtay kararı ile birlikte cezası kaldırıldı ve görevine geri döndü. 1955 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu ve ABD'ye gönderildi ve eğitimini tamamladı. ABD'de NATO Daimî Komitesi'nde Türk Genelkurmayı'nı temsil heyetinde görev aldı. Ardından Almanya'ya staja gönderildi. Eğitimlerini tamamlayan Türkeş, Albaylık rütbesine getirildi ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı NATO şube müdürlüğü görevine getirildi. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde 37 kişilik MBK üyeleri arasında yer almıştı. Darbe bildirisini radyodan duyurmasıyla birlikte ismi daha sık anılmaya ve halk içerisinde tanınmaya başladı. Başbakanlık müsteşarlığı görevine getirildi. Bu dönemde MBK içerisinde bazı üyeler arasında fikir ayrılıkları yaşanmasının ardından "14'ler" olarak anılan Cemal Gürsel'e muhalif MBK üyeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden emekli edildiler. Türkeş'te bu dönemde Yeni Delhi Büyükelçiliği müşavirliği görevine atanarak Hindistan'a gönderildi. 1963 yılında a Türkiye'ye geri döndü. Milliyetçi Hızıpleri bir araya getirmek amacıyla 2 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği'ni kurdu. 31 Mart 1965 tarihinde CKMP'den siyasete girdi. 1 Ağustos 1965 tarihinde ise partinin genel başkanı oldu. Kendisini destekleyenler tarafından "Başbuğ" olarak anıldı. CKMP'de göreve başladıktan sonra Ankara'dan milletvekili seçildi. 1969 yılında CKMP'nin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirildi. 1969 yılından 1980 yılına kadar 4 dönem boyunca Adana ve Ankara'dan milletvekili seçildi. 1975 yılından itibaren Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti'nin başbakanlık yardımcılığı görevinde yer aldı. 1980 darbesinden sonra nerede bulunduğu tespit edilemedi. Kısa bir süre sonra teslim oldu ve 1985 yılına kadar tutuklu kaldı. 1987 yılında, darbe öncesi politikacılara getirilmiş olan siyasi yasak kaldırılınca siyasete geri döndü. Milliyetçi Çalışma Partisi'ne (MÇP) katıldı. 1993 yılında MÇP yeniden Milliyetçi Hareket Partisi adını aldı. 1995 seçimlerinde meclise giremedi. 1997 yılında ise Ankara'da yaşama veda etti. Sağ ve sol çatışmalarının etkin bir şekilde sürdüğü dönemlerde özellikle sağ düşünce için

bir sağ tabanı temsil etmekteydi. Bu grup, sol görüşü destekleyen muhaliflerine karşı genel olarak kuvvet kullanmayı öngördü ve Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde ciddi bir iç karmaşaya sahne oldu.²²³

Libya'da da bu dönemlerde birtakım hareketlenmeler meydana gelecekti. Bu hususlara değinmeden evvel Türkiye'nin dış siyasetini 1960'lı yılların sonlarına değin ele aldığımızda; Menderes döneminde etkin bir problem olan Kıbrıs sorunu aynı şekilde çözüme kavuşmadan problem olmaya devam ediyordu. Türkiye bu problemini çözüme kavuşturmak maksadıyla konuyu Birleşmiş Milletler'e (BM) taşımış hem de Batılı devletlerin desteğini aramıştı. Fakat umduğu desteği hiçbir şekilde göremedi. Bu durum Türkiye'ye özellikle ABD güdümünde yürüttüğü dış politikası neticesinde Dünya devletleri içerisinde ne kadar yalnız kaldığını gösterdi. Ayrıca 1964 yılında ABD'den gelen Johnson Mektubu, Türk Hükümeti'ne yıllarca yanlarında yer aldıkları ABD'nin iki yüzlü yürüttüğü dış politikasını kanıtlamıştı. Dolayısıyla artık dış politikasında değişiklikler yapmaya ve dünya devletleriyle iyi ilişkiler geliştirme politikasını izlemeye karar vermişti. İlişkilerini kuvvetlendireceği ilk devlet ise Sovyetler Birliği olacaktı. Ayrıca doğusundaki İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirme yoluna gidecekti.²²⁴ Aslında Libya olan ilişkileri de bu dönemde hareketlenecekti.

Menderes Hükümeti devrildiğinde Türk ekonomisi yerle bir olmuş bir durumdaydı. 27 Mayıs darbesi yöneticileri ekonomiyi kalkındırmak adına daha akılcı politikalar izlediler ve Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DTP) kurdular. Ülke içerisinde dövizin olmaması sebebiyle ithalat ve ihracat sekteye uğramıştı. Gerekli mal ve yedek parçalar temin edilemiyordu. Ülkenin ekonomik olarak kalkınması için planlanan yatırımlardan vazgeçilmesi doğru olmazdı. Ancak bu yatırımları dış borçlanma yapılmadan gerçekleştirmek imkansızdı. Hükümetin planları ekonomiyi bir türlü ayağa kaldıracak bir noktaya getiremiyordu. 1968 yılında IMF dahi durumdan endişe duyar hale geldi. Fakat 1969 yılında gerçekleştirilecek olan seçimler sebebiyle ekonomide tutumlu bir tavır sergilenemedi. 1965 yılında hükümetin programında yer almayan bir durum gerçekleşmeye başladı. Almanya'ya çalışmaya giden işçiler ülkede ciddi miktarlarda

---

önemli bir siyasi aktör konumunda yer aldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, "Alparslan Türkeş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, (2016), s. 622-623.

²²³ Oran, a.g.e., s. 669.

²²⁴ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 48 (2000), s. 870 – 871.

döviz girişine sebep oldular. Bu durum ilk yıllarda küçük bir etki yaratsa da ilerleyen yıllarda Türkiye ekonomisine çok büyük oranlarda katkı sağlayacaktı. Ayrıca 1967 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile geliştirilen ilişkiler neticesinde Türkiye’de ekonomik kalkınmayı amaçlayan yatırım ve projelere ayrıca finansör bulunmuş oldu. Sovyetler Birliğinden alınan yardımlar Türk ekonomisine çok kritik bir dönemde katkı sağlamış oldu.²²⁵

1969 yılında Türkiye’de dış politika ve ekonominin durumu pek iç açıcı değildi. Ülke içerisinde de sular durulmuyordu ve böyle bir hava hakimken 1969 seçimlerine gidilmişti. 14.788.552 kayıtlı seçmenden 9.516.035 kişi sandık başına giderek oyunu kullanmıştı. Katılım oranı %64,3’ü gösteriyordu. Meclise girecek olan milletvekili sayısı 450’ydi. CHP 2.487.006 kişinin oyunu alarak %27,4’lük bir oy oranına sahip olmuştu. Meclisteki yerini 143 milletvekili ile almıştı. CHP içerisinde İnönü ve Ecevit’e karşı yer edinemeyen Turhan Feyzioğlu’nun kurduğu Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 597.818 kişinin oyunu alarak %6,6’lık bir oy oranına sahip olurken meclisteki yerini 15 milletvekili ile almıştı. MP 292.961 kişinin oyunu alarak %3,2’lik bir oy oranına sahip olurken meclisteki yerini 6 milletvekili ile almıştı. Türkiye Birlik Partisi (TBP) 254.695 kişinin oyunu alarak meclise 8 milletvekili ile girmiştir. TİP 243.631 kişinin oyunu alarak meclisteki yerini 2 milletvekili ile alırken YTP 197.929 kişinin oyunu alarak Meclise 6 milletvekili ile girmişti. Bağımsız milletvekilleri ise 13 kişiydi. Alparslan Türkeş yönetimindeki CKMP bu seçimlere isim değişikliği yaparak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adı altında katılmıştı. 275.091 kişinin oyunu alarak meclise yalnızca 1 milletvekili ile girmişlerdi. AP ise 4.229.712 kişinin oyunu alarak %46,6’lık bir oy oranına sahip olarak meclisteki yerlerini 256 milletvekili ile alarak iktidar partisi olmuşlardı.²²⁶

1960’lı yılların sonuna değin Libya Hükümeti’yle ilişkiler içerisinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin iç politikası, kurulan hükümetler, dış politika da yaşadıkları anlattığımız gibidir. Bu devirlerde bir de Türk Hükümeti’yle temaslar kuracak olan Libya makasından olayları ele almak gerekmektedir. 1960 – 1969 yılları arasında Libya’nın iç, dış politikası ve ekonomisinde ki gelişmeler şu şekildedir; ilk olarak değineceğimiz husus, daha önce de bahsettiğimiz üzere Libya Krallığı’nın kurulduğu

²²⁵ Ahmad, a.g.e., s. 143. Oran, a.g.e., s. 662 – 664.

²²⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25. Yalçın vd., a.g.e., s. 591. Oran, a.g.e., s.669.

sırada yönetim sistemi sebebiyle güvenlik güçleri aşiret veyahut kabile dediğimiz oluşumun kendi içerisinde belirlediği bir sistem ile sağlanıyordu. Ülkede düzenli ordunun varlığı gibi bir durum söz konusu değildi. 1957 yılında bu konuda bir adım atılarak Bingazi’de ilk Harp Akademisi kuruldu. Akademinin eğitim hayatına başlamasıyla birlikte ilk mezunları 1960 yılında verildi. Elbette ki krallığın bu okulun açılmasını ve eğitim vermesini desteklemesinin arka planında, ihtilal fikrinin engellenmesi gayesi vardı. Darbelerin genellikle, bu akademilerde alınan eğitimlerle ordu içerisinde aydın bir tabaka oluşturmaları ve gücü ellerinde bulundurmalarının darbe olanağını arttırdığı bilinmekteydi. Fakat burada ne hikmettir ki bu fikrin karşılığını bulamaması için böyle bir girişimde bulunulmuştu. Karşılığını bulmayacağına inanma sebepleriyle; başka ülkelerin darbeci subaylarıyla, sivillerin temasları kontrol altına alınarak, mevcut rejime karşı görüşlerin oluşmasını engelleme düşünceleriydi.²²⁷

1965 yılında akademinin yetiştirdiği askeri birlikler mevcudiyetini 6.500’e yükseltmişti. Fakat bu birliklerin tamamı bir arada tutulmuyordu. Krallığın orduyu kendi kontrolü altında tuttuğuna inanmasına rağmen yine de ordudan yana bir şüphesi vardı. Dolayısıyla ordu ikiye bölünmüş ve bölünen birlikler, ülke içerisinde birbirlerine kara bağlantısı bulunmayan ve aralarında 1000 kilometre mesafe bulunacak şekilde ayrı bölgelerde konumlandırılmışlardı. Ordunun silah ihtiyacının büyük bir kısmı da 1965 – 1969 yılları arasında ABD tarafından karşılanmıştı. Bu yardımın ABD tarafından yapılması Sovyetlerin aynı konudaki tekliflerinin reddedilmesine sebep oldu.²²⁸

Libya’da düzenli ordu kurulmasına hizmet eden kuruluşların açılmasıyla birlikte 1962 yılında ülkenin yönetim sisteminde de kısmi bir değişiklik meydana geldi. Birleşik Libya Krallığının federe sistemi ülke yönetiminde aksamalara sebep olunca üniter bir devlet olma yoluna gidildi. 10 idari bölge Sirenayka, Fizan ve Trablus’un yerini aldı. Tüm yetkiler merkezi hükümette toplandı. Yönetim değişikliği ile Libya hükümeti, devlet ismini Birleşik Libya Krallığı’ndan Libya Krallığı’na dönüştürdü. Üniter Devlet sistemine geçilmesiyle birlikte, yönetimde büyük bir iyileşme gerçekleşti. Yeni sistem idari maliyetleri azaltmayıp bürokratik bir kâbusu ortadan kaldırmasa da azaltmış gibi gözüküyordu. Ayrıca üniter sistem merkezi bir devletin temel unsurlarını oluştururken

---

²²⁷ Öndeş, a.g.e., s. 80.

²²⁸ A.g.e., s. 80 – 81.

kralın ve kraliyet divanının gücünü arttırdı. 1963 yılından sonra ülke çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarını gözeten kral ve kraliyet ailesi kaldıkları yerden devlet idaresini kendi istekleri doğrultusunda gerçekleştirdi.²²⁹

Libya’da petrolün keşfinden sonra ki ilk dönemde Libya halkında gözle görülür bir ekonomik kalkınma söz konusu olmadı. Halk içerisinde hala tüccar sınıfı oluşmamıştı. Endüstriyi canlandıracak makinaların üretimi söz konusu değildi. Üretilen tarım ürünleri ise yalnızca Libya halkına yetecek kadardı. Ülke içerisinde ulaşım şartları sıkıntılıydı. İletişim ağları, araçları gelişmemiş ve yetersizdi. Fakat ilerleyen dönemlerde petrolün ülke içerisinde zenginlik sağlamaya başlamasıyla birlikte hava yolları ve kara yolları yapıldı. Ayrıca telefonların artmasıyla birlikte iletişim ve ulaşım da kolaylaştı. Libya’da ki yatırımlar genel olarak nüfus yoğunluğu fazla olan Trablus ve Bingazi şehirlerinde gerçekleşmişti. Bu şehirlerde gerçekleşen hızlı büyüme ve gelişme küçük şehirlerden çok ciddi bir göç almalarına sebep oldu. Durum böyle olunca şehirlerin kaldırabileceklerinden daha fazla yapı inşası gerçekleşti. Ayrıca Berka’nın ulaşımı zor dağlık bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Libya’lı kabile liderleri, buralarında kalkınmasını hedefliyordu. Kabile liderlerinin destekleriyle hegemonyasını devam ettirebilen Kral Seyyid İdris es-Senusî 1966 yılına değin ülkenin iktisadi zenginliklerinin büyük bir kısmını doğu bölgelerine aktarmak durumunda kaldı. Libya Hükümeti gelirlerin çoğunu kendi içerisinde ki kabilelere aktararak halkın zenginleşmesine engel olarak aralarında herhangi bir özgürlük isteği veya yönetim sistemi değişikliğine sebep olacak düşüncelerin oluşmasını engellemeye çalıştı. Tabii ki ülke zenginliğin kabileler arasında bölüştürülmesi de tüm kabilelerin istediği bir şeydi. Ancak hükümetin bu çabası ve isteği onların arzu ettikleri şekilde gerçekleşmedi. Zaten fakir olan halkın giderek fakirleşmesi ve yönetim kadrolarının ters orantıda zenginleşmesi fakir halk üzerinde ters etki yarattı ve siyasal sistemin çöküş süreci hızlandı.²³⁰

Ekonominin böyle bir noktada olması ve Libya’da gelişen birtakım olaylar artık mevcut yönetimin suyunun ısındığını kanıtlar nitelikteydi. 1964 yılında Mısır Başkanı Abdünnasır²³¹ İsrail’in yürütmüş olduğu politikalara karşı Arap dünyasında birleşme

---

²²⁹ St. John, a.g.e., s. 183 – 184.

²³⁰ El Kihya, a.g.e., s. 76 – 78.

²³¹ Cemal Abdünnasır; Genellikle Nâsır adıyla tanınan Mısırlı devlet adamı. 1918 doğumlu olan Nasır, 1930’larda İngilizler’e karşı gelişen Milliyetçilik hareketlerine katılmıştır. 1942 yılında harp akademisinden mezun olduktan sonra 1936 yılında İngilizler tarafından işgal edilen ülkesini

çağrısında bulundu ve Libya’da dahil Arap hükümetlerini Kahire’de bir araya gelmek üzere davette bulundu. Libya Kralı İdris es-Senusî, Nasır’ın bu çağrısında çok doğru bir politika izlediğini ve haklı bir davranışta bulunduğunu ifade eden bir beyanda bulundu. Fakat bu beyanı yalnızca sözde kaldı. Öyle ki gerçekleştirilen toplantıya kendisi teşrif etmedi. Kralın bu tutumu ilk fitili ateşledi. Ülke içerisinde kendisini protesto eden öğrenci grupları ve halk meydanlarda toplandı.²³²

1964 yılında gelişen bu olaylar neticesinde Mısır Başkanı Abdünnasır Libya’da ki Batılı güçlerin askeri üslerinden, Arap Devletleri’nin İsrail ile yapacakları herhangi bir askeri operasyonda, bu üslerin Araplara karşı kullanılmayacağına dair güvence isteyen bir çağrıda bulundu. Petrolün keşfiyle Batı’ya bağımlılığı bir ölçüde azalmış olan Libya, Abdünnasır’ın bu isteğini dikkate alarak İngiltere ve ABD’ye bildirdi. ABD Wheelus üstünden çekilmeyi kabul etti. Bu isteği bu kadar kolay bir şekilde kabul etmesinin bir sebebi Altıncı Filo’nun Akdeniz’de ki varlığıydı. ABD askeri üssünü hem daha geniş bir

---

emperyalizmden kurtarmak amacıyla Kemaleddin Hüseyin ve Abdülhakim Amir ile birlikte gizli olarak Hür Subaylar (Dubbatü'l-ahrar) örgütünü kurdular (1942). I. Arap-İsrail Savaşı’nda Filistin’de ki mücadelelerde bir birliğin kumandanı olarak görevlendirildi. 1940’lı yıllar boyunca ülke içerisinde İngilizlerin yarattığı karışıklıklar ve mevcut yönetimin bu buhranları iyi yönetememesi neticesinde, Nasır ve arkadaşları bu durumdan faydalanarak 22-23 Temmuz 1952 tarihinde iktidara el koydular. Darbecilerin başında General Muhammed Necib bulunuyordu. Bu sırada Nasır henüz albay konumundaydı. Mısır’da 1953 yılında monarşi rejimi yıkılarak yerine Cumhuriyet ilan edildi. Muhammed Necib hem cumhurbaşkanı hem de başbakan olurken Nasır başbakan yardımcılığı ve içişleri bakanlığı görevlerine getirildi. Mısır’da Necib ile Nasır’ın arasında yaşanan iktidar mücadelesini 1954 yılında Nasır kazandı. Necib’ in ülkede kurmak istediği demokratik rejimin yerini 1954 yılında Nasır’ın iktidarlığında dikta rejimi aldı. İktidarının ilk yıllarında batı ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiş ve yukarı Nil bölgesine yapılacak olan baraj için İngiltere ve Amerika ile finansal olarak anlaşmalar yapmıştı. Ancak Arap-İsrail savaşında talep ettiği silahların bu ülkeler tarafından karşılanmaması ve bu silahların Sovyetler Birliği’nin izniyle Çekoslovakya’dan satın alınması, Batı devletleri ile arasının açılmasına sebep oldu. Netice itibarıyla Nasır, 1955 yılında “bağlantısızlık” politikasına sıcak bakarak, bağlantısızlar hareketine dahil oldu. 1956 yılında Mısır’ın 2. cumhurbaşkanı oldu. İlk iş olarak Süveyş Kanalı’nı millileştirdi. 1956 yılında Nasır’ın karşısına aldığı batılı devletler Sina Yarımadası’nı işgal ettiler. Milletlerarası camianın batılı devletlere Mısır’dan çekilmelerini telkin eden tutumları neticesinde işgal sonlandırıldı. İktidar dönemi boyunca devlet içerisindeki kurum ve kuruluşları millileştirerek devletleştirdi. En önemli faaliyeti ise Arap Birliği fikrinin öncüsü olmasıydı. Nasır ömrü boyunca Arap Birliği fikrini savunurken İslam Birliği fikrine daima karşı çıkmıştır. Kurulacak olan Arap Birliği’nde de hiçbir şekilde hiçbir devletin etkisinde kalınmamasını öngörmekteydi. 1956’dan 1958’e kadar Sovyetler ile yakın ilişkiler kurdu. Fakat 1958’den sonra Sovyetlerin Irak’ta ki Milliyetçi hareketin bastırılmasına destek olmasıyla birlikte ilişkiler bozuldu. 1964 yılında Sovyet Lideri Kruşçev’in Mısır’ı ziyaretine ilişkileri yine ısınmıştı. 1958 tarihinde Mısır ve Suriye’nin birleşmesiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu. Fakat bu birliğin ömrü uzun süreli olmadı ve 1961 yılında dağıldı. Nasır Arap Milliyetçiliğine tamamen bağlı bir sosyalizmi savunuyordu. Fakat Nasır’ın savunduğu sosyalizmin, Marksizm’le pekte bir ilgisi yoktu. 1962 yılında Arap Sosyalist Birliği Partisini kurarak başkanlık görevini yürüttü. 1967 yılında gerçekleşen İsrail-Arap savaşında büyük bir bozguna uğramasıyla Mısır’da ki gücü ve prestiji sarsıntıya uğradı. 1970 yılında da kalp krizi geçirerek yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Dursun, “Cemal Abdünnasır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, (1993), s. 296-301.

²³² Öndeş, a.g.e., s. 81 – 82.

çevreye yaymış hemde Sovyetler Birliği'ne daha ciddi bir tehdit oluşturmuştu. Bu yüzden Wheelus 'tan bu kadar kolay vazgeçmesi çok ta şaşırtıcı bir durum değildi. Fakat İngilizler için durum böyle olmamıştı. Onlar bu isteğe karşı ciddi bir direnç gösterdiler. En nihayetinde onlarda 1966 yılında askeri güçlerinin çoğunu Trablus'tan geri çektiler ve 1970 yılında Sirenayka 'da ki tüm birliklerini tahliye ettiler.²³³

Bu gelişmeler neticesinde de Sovyetler 'in Libya ile olan ilişkileri tabii olarak mütevazı da olsa bir gelişme içerisine girdi. Sovyetler Birliği, Trablusgarp'ta düzenlenen Trablus Ticaret Fuar'ına her yıl düzenli olarak katılmaya başladı. 1963 yılında da Moskova ve Trablusgarp arasında ikili bir ticaret anlaşması imzalandı. 1961 yılında Libya heyetinin, Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği ziyarete karşılık olarak 1966 yılında Sovyet heyetinin Libya'ya ziyareti gerçekleşti.²³⁴

Libya'da meydana gelen tüm bu olayların neticesinde Libya Ordusu'nun içerisinde örgütlenmeye başlamış olan "Hür Subaylar Hareketi" altında bir araya gelen bazı askeri kademeler yönetimin sergilediği tüm politiklardan son derece rahatsızlık duyuyorlardı. Kral, tüm bu süreçte kendisine karşı gerçekleştirilen tepkileri azaltmak adına Başbakan Bin Halim'i görevinden aldı fakat kalıcı çözümün bu olmadığı kendisi de farkındaydı. Olaylar durulmayarak devam etti. ABD'nin ve İngiltere'nin istihbarat servisleri Libya ordusu içerisinde bir kalkışma hareketinin olduğunu haber aldılar. Ancak buna ihtimal vermemişlerdi. Sebebi ise Hür Subaylar Hareketi'nin 25- 30 yaşlarında genç ve deneyimsiz subaylar arasında yayılmış olmasıydı. Genç subayların fiili olarak böyle bir girişimde bulunabileceklerine kimsenin tam anlamıyla inancı yoktu. Ancak 1969 yılının 31 Ağustos'unu 1 Eylül gününe bağlayan gecede 62 subayın darbe girişimi başarıyla sonuçlanmıştı. Libya'nın yönetimi, Devrim Komuta Konseyi'ne devrolurken bu konseyin başkanı olan Muammer Kaddafi'de dolaylı olarak ülke yönetiminin başına geçmiş bulunuyordu. Krallık yıkılarak yerine cumhuriyet kuruldu. İhtilal yapıldığıdaysa Kral İdris Türkiye'de bulunuyordu. Türkiye'den Yunanistan'a geçen İdris 1971 yılına kadar burada kaldıktan sonra Kahire'ye gitti ve Libya vatandaşlığından çıkarıldığı için Mısır vatandaşı oldu. 1983 yılında ki ölümüne kadar da yaşamını Kahire'de sürdürdü.²³⁵

---

²³³ St. John, a.g.e., s. 195 – 196. Öndeş, a.g.e., s. 82 – 85.

²³⁴ Bruce, a.g.e., s. 189 – 190.

²³⁵ Ceviz, a.g.m., s. 88. Kavas, "İdris I", s. 482 – 483.

Tüm bu süreçte Türkiye ve Libya'nın birbirinden bağımsız olarak kendi içlerinde gelişen olaylar, uluslararası politikada edindikleri konumlar ve ilişkileri anlattığımız üzeredir. Ele aldığımız bu iki ülkenin 1960 yılından 1969 yılına kadar olan süreçteki ilişkileri hakkında genel bir yorum yapacak olursak eğer; değişen hükümetlere karşı Türkiye ve Libya ilişkilerinde olumsuz hiçbir mevzu meydana gelmemiştir.

1958 yılında imzalanan Kültür ve İş Birliği Anlaşması'nın tevdiiini kolaylaştırmak adına 6 Ağustos 1962 yılında İzmir merkezli olmak üzere Türk – Libya Kardeşlik Derneği'nin kurulmasına izin verilmiştir. Dernek nizamnamesinde yer alan beyanlarda iki ülkenin dostluğunu pekiştirmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirecekleri yazıyordu. Ayrıca iki ülkenin vatandaşlarının bir diğer ülkede çekebileceği zorlukları en aza indirebilmek adına faaliyette bulunacakları ifade ediliyordu.²³⁶

İki ülke arasındaki faaliyetler 1968 yılında Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte canlanmaya başlayacaktır. 29 Ocak 1968 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Libya Krallığı Hükümeti arasında imzalanan Ticaret Anlaşması'na göre; iki devlet ticari olarak iş birliği yapmayı kabul ederken ithalat ihracat ve gümrüklerde birbirlerine kolaylıklar sağlamayı taahhüt ediyorlardı.²³⁷

Libya Ticaret Bakanı Ahmed Nedjame 6 Mart 1968 tarihinde Türkiye ile Libya arasındaki ticari ve iktisadi ilişkilerin ilerletilmesi adına Türk Hükümeti'ni Libya Fuarına davet etmişlerdi. Libya Hükümeti'nden gelen bu davet Türk Hükümeti tarafından da olumlu karşılanarak Libya'ya gönderilmek üzere bir heyet oluşturulmuştu.²³⁸

20 Haziran 1969 tarihinde de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Krallığı Hükümeti, Libya'da bir araya gelerek iki devlet arasında Hava Ulaştırma Anlaşması imzalamayı kararlaştırmışlardı.²³⁹ Bu dönemlerde birçok açıdan genel olarak ilişkilerde olumlu ilerlemeler kaydediliyordu.

1961 yılından sonra Libya'da ki petrol ticaretinin başlaması onun bölgedeki önemini daha da arttırmıştı. Libya'nın Türkiye ile gelişen ticari ilişkileri kısmen de olsa petrolle bağıntılıydı. 1969 yılında Libya'da gerçekleşen askeri darbeyle birlikte Türkiye

---

²³⁶ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 165, Doya No: 34, Sıra No: 15, s. 1 – 8.

²³⁷ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 222, Doya No: 49, Sıra No: 18, s. 1 – 12.

²³⁸ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 217, Doya No: 21, Sıra No: 16, s. 1.

²³⁹ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 236, Doya No: 43, Sıra No: 15, s. 1 – 7.

ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan Kral İdris yönetiminin devrilmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir alacağı merak konusu olmuştur. Kurulacak olan ilişkilerin durumu tamamıyla Libya’da ki yeni hükümetin tutumuna bağlı olarak şekillenecektir.²⁴⁰

---

²⁴⁰ Kavas, “Türkiye – Libya İlişkileri”, s. 53.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KADDAFİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE – LİBYA İLİŞKİLERİ (1969 – 2011)

3.1. 1969 – 1980 Türkiye – Libya İlişkileri

Daha önce bahsettiğimiz üzere Türkiye’de 1969 yılında gerçekleşen seçimlerle birlikte İktidar yine AP’de bulunuyordu. Başbakanlık görevini de bir önceki dönem olduğu gibi Süleyman Demirel yürütmekteydi. Süleyman Demirel’in istikrarlı bir şekilde başbakanlık görevine gelmesinin sebeplerinden biri, kendisinden önce gelen hükümete karşı gerçekleştirilen darbenin tekrarlanmaması adına TSK’ya çok büyük bir ihtimam göstermesi ve onlara özerklik denebilecek kadar geniş yetkiler vermiş olmasıydı. Bir diğer sebep ise halkın desteğini arkasına almış olmasıydı. Demirel’in halkın içinden biriymiş gibi takındığı üslubu, Türk halkının büyük oranda sempatisini kazanmasına sebep olmuştu. Ciddi oranlarda oy toplayan Demirel, farklı siyasi düşüncelere sahip kesimlerin desteğini arkasına aldı. Fakat bu destekçilerin ihtiyaç ve isteklerine aynı anda karşılık verebilmesi pek mümkün gözüküyordu.²⁴¹

Nitekim AP içerisindeki siyasi yapılanma da bu çeşitlilikten nasibini almıştı. AP içerisinde yer alan esnaflar, köylüler, büyük toprak sahibi olan kimseler, sanayiciler, tüccarlar gibi çeşitli meslek gruplarıyla uğraşan ve farklı statülere sahip kişilerin yanında, batıcı liberaller ile tamamen farklı bir ideolojiye sahip gerici dinciler aynı çatı altında yer alıyordu. Durum böyle olunca birbirlerine muhalif destekçileri arasında denge sağlamak oldukça zor oluyordu. Siyasetteki meşruiyetinin sarsılmasından çekinen Demirel, iktidar dönemi boyunca sol örgütlenmelere karşı baskıcı ve sert politikalar izledi. Ayrıca Menderes’in iktidar döneminde gerçekleştirdiği üzere basın ile birlikte üniversiteler üzerinde de baskıcı bir politika izlemeyi öngören Demirel, bu konuda Menderes gibi başarılı olamadı. Fakat bu tutumuyla birlikte aynı Menderes gibi Türk aydınları arasında kendisine karşı nefret uyandırdı. Kırsal kesimlerde ise kazandığı sempati devam ediyor ve aynı desteği görüyordu. Ancak bu desteği uzun süre devam ettiremedi. Öyle ki; ülke ekonomisinin sanayi ile canlanması için bazı yatırımlar yapılması gerekiyordu. Bu yatırımlar için de yeni vergi tekliflerinde bulunması onun büyük toprak sahibi kimselerin, tüccarların ve esnafların desteğini kaybetmesine sebep oldu. Bu destek parti içinde sağ

---

²⁴¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 4. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 288-289.

otoriteye tekabül ediyordu. AP'nin sağ kesimi 1970 yılında Süleyman Demirel'e istifa etmesi yönünde çağrıda bulundu. Bu çağrı Demirel'in istifasıyla sonuçlansa da aynı yılın Mart ayında hükümet kurma görevi tekrar Demirel'e verilmişti. AP'nin içerisinde sular iyice ısınmış sağ kesim Demirel'i parti geleceğinden ziyade kendi geleceğini düşünmekle suçluyor ve AP'nin DP mirasına sahip çıkmadığı ifade ediliyordu. DP'li siyasi yasaklıların tekrar siyasette yer alabilmelerini hedefliyorlardı fakat Demirel bu konuda hiçbir girişimde bulunmuyordu. Demirel'e karşı oluşan muhalif grup partiden ihraç edildi. Bu grup daha sonra "41'ler" olarak anılacaktı. 41'ler AP'den ayrıldıktan sonra ilk olarak Saadettin Bilgiç daha sonra ise Ferruh Bozbeyli liderliğinde Demokratik Parti adı altında yepyeni bir oluşumla bir araya geldiler.²⁴²

İktidar partisinde ve Demirel Hükümeti'nin kendi içerisinde sorunlar meydana gelirken, Türkiye'de hareketli günlerden geçiyordu. 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesi Türkiye gündeminde önemini korumaktaydı. ABD'nin Kıbrıs'a karşı gerçekleştirilecek herhangi bir askeri müdahaleye karşı Türk Hükümeti'ne açıkça tehdit ve uyarıda bulunduğu Johnson Mektubu'ndan sonra Türk halkının ABD'ye karşı olan tepkilerinin çığ gibi büyümesine sebep oldu. Ayrıca bu dönemde ABD'ye karşı sol örgütlenmenin faaliyetleri gittikçe çoğalıyordu. Türkiye'de ilk defa Türkiye İşçi Partisi (TİP) isimli bir sol parti mecliste yer edinmeyi başarmıştı. Ayrıca Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) ve Devrimci Sol'un (Dev-Sol) süren faaliyetleri Türk ordusunun durumdan rahatsızlık duymasına sebep oldu. Celal Bayar dahil DP'lilere af çıkarılması ve hapisten çıkan DP'lilere siyasi haklarının geri verilmesi, ülke içerisinde sağ-sol çatışmalarının insanları sokaklarda yürüyemeyecek noktaya getirmesi, banka soygunlarının yaşanması, insanların kaçırılması, kısacası ülkede can güvenliğinin sağlanamaması ve anarşinin artık had safhaya ulaşması Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ülkenin içerisindeki bu karışıklıktan rahatsızlık duyduğunu göstermek adına mevcut hükümete karşı müdahalesi gecikmeyecekti.²⁴³

---

²⁴² Zürcher, a.g.e., s. 289-290. İhsan Ömer Atagenç, "Ferruh Bozbeyli'nin Siyasal Düşüncesinde "Demokratik Sağ" Kavramı", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2 (2019), s. 135-136.

²⁴³ Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971 – 1974)", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14 (2018), s. 657. Zürcher, a.g.e., s. 289. Tekin Önal, "12 Mart Muhtırası Vesayetinin Pekışmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971 – 14 Ekim 1973)", *History Studies*, C. 8, S.1 (2016), s. 90.

Türkiye’de siyasetin ve siyasetin halka yansımaları, ülkenin içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olurken dış politikada da oldukça zorlu günlerden geçiliyordu. 1960’lar dan itibaren ABD ile gelişen olumlu ilişkiler yerini gerginliklere bırakmaya devam ediyordu. Fakat bu defa sebep Kıbrıs meselesi değildi. ABD’nin Başkanı Richard Nixon, ülkesindeki uyuşturucu kullanımının artış sebebi olarak, Türkiye’de ki haşhaş üretimi olduğunu ileri sürüyordu ve mevcut hükümete Türkiye’de ki haşhaş üretimini durdurması için baskı yapıyordu. Fakat Türk halkının büyük bir kısmı geçimini çiftçilikle ve haşhaş üretiminden sağlıyordu. Demirel halkın geçim kaynağını elinden alarak insanları karşısına almak istemiyordu. Nihayetinde bu durum iktidarının sıkıntıya düşmesine sebep olurdu. Dolayısıyla Nixon’ın bu isteğini kabul edilmedi. Sonuç olarak ABD ile Türkiye ilişkileri yeniden gergin bir hal aldı. Türkiye’de 1971 yılında iç ve dış politika da meydana gelen olaylar oldukça vahim bir tabloyu işaret ediyordu.²⁴⁴

Bu dönemde Türkiye ekonomisinde de bazı gelişmeler meydana gelmişti. Daha evvel bahsettiğimiz üzere 1960’lı yıllarda Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerin sayısı arttıkça Türkiye’ye giren döviz oranı da gittikçe artmıştı. Bu durum 1970’li yıllarda Türkiye’de ki Gayri Safi Milli Hasıla’ya (GSMH) büyük oranda katkı sağladı ve büyümesine sebep oldu. Ancak ülke ekonomisine katkısı olmasının yanı sıra bir bağımlılık durumu da meydana gelmişti. Nihayetinde 1973 yılında Avrupa işçi alımlarını durdurunca bu durumun etkileri Türkiye’de net bir şekilde hissedilecekti. Bu dönemde AP kalkınma planları neticesinde Türkiye’de inşaat sektöründe ve hizmet sektöründe ciddi bir ilerleme meydana geldi. Türk ekonomisi gittikçe sanayileşmeye başladı. Önceden ithal edilen ürünlerin çoğu artık Türkiye’de üretilmeye başlamıştı. Üretilen malların büyük bir kısmı yabancı firmaların Türk firmalarıyla sağladıkları iş birliği ile gerçekleşse de şüphesiz Türk ekonomisinde sanayileşme de gün geçtikçe sağlam temeller atılıyordu. Sanayileşmenin gerçekleşmesiyle birlikte Türk halkı, kısa sürede sanayileşmeye ayak uydurdu. Tüketim alışkanlıklarının büyük bir kısmını değiştirerek sosyolojik olarak bir değişimin içine girdi. Bu dönemde sanayiye sekteye uğratan yine ülke içerisinde meydana gelen karışıklıklardı. Değişim ve dönüşümün hissedildiği bu yıllarda fabrikalarda ki işçi sınıfı Türkiye’de sol örgütlenmenin getirdiği unsurları benimseyerek haklarını aramak maksadıyla grevler ve eylemler düzenliyorlardı. Bu

---

²⁴⁴ Ertem, a.g.m., s. 657.

grevlerin neticesinde fabrikalarda, 1 Ocak 1971 tarihinden 12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşen muhtıraya kadar olan sürede önceki yıllara oranla oldukça fazla iş günü kaybedilmişti.²⁴⁵

Türk ordusunun generalleri, ülkenin içine düştüğü sıkıntılı durumlara istinaden 2 Mart 1971 günü hükümete muhtıra vererek onları istifaya davet etmişlerdi. 12 Mart muhtırasında Türk ordusu, 27 Mayıs darbesi gibi iktidara direkt el koymak yerine mevcut hükümetin ülke içerisindeki sorunlara karşı yetersizliğini vurgulayarak istifasını talep etmişti. Ancak bu istifalar gerçekleşmediği takdirde aynı 27 Mayıs'ta olduğu gibi iktidara el konulacağı belirtiliyordu. Durum böyle olunca muhtıranın ardından Süleyman Demirel'in istifası gerçekleşmişti. Demirel'e göre ülke içerisindeki olumsuzlukların sebebi 1961 Anayasası'nın kişilere geniş özgürlükler vermesi ve müdahale edilme imkanının kısıtlanmasıydı. İktidarı boyunca 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükleri kısıtlamayı hedeflediysen de bu kısıtlamalar kendisinden sonra kurulan hükümetle gerçekleşecekti.²⁴⁶

Muhtıra sonrası kurulan ara rejim hükümetinin başına CHP'den istifa eden Kocaeli Milletvekili Nihat Erim geldi. Nihat Erim'in Hükümeti, partiler üstü olarak meclis dışından 11 teknokrat bakan ile oluşturuldu. Kurulan hükümet, muhtırayı yapanların hedefledikleri özgürlükleri kısıtlama reformlarını gerçekleştirecekti. Erim Hükümeti aynı mecliste yer alan sağ görüşlü partiler ile sol görüşlü partiler arasında sıkışıp kaldı. Fakat meclis içerisindeki sağ görüşlü partilerin çoğunlukta olması sebebiyle hükümet sağ partilerin hegemonyası altında kaldı. Mecliste sağ görüş hakimken, ülke içerisindeki sol örgütlenmelerin gerçekleştirdikleri bazı eylemler neticesinde Erim Hükümeti özgürlükleri kısıtlamak adına gerçekleştirecekleri reformların dayanak noktası olarak solun eylemlerini gösterdi. Nihayetinde ülkede ilk olarak sıkı yönetim ilan edildi. Sol görüşlü aydınların, öğrencilerin ve işçilerin tutuklanarak yargılanma süreci başladı. 11'ler Hükümeti beklenen reformları gerçekleştiremeyince istifa etti ve yeni hükümet kuruldu. Yeni hükümet kendisine asli görev olarak Anayasa'nın reforme edilmesini ve sol örgütlenmeleri sindirmeyi belirlemiştir. Netice itibarıyla hedeflenen anayasa

---

²⁴⁵ Ahmad, a.g.e., s. 161-162, 175.

²⁴⁶ İsmail Dursunoğlu, Sinan Yazıcı, "Türk Demokrasi Hayatında Askeri Uyarılar: 1971 – 2007 Muhtıralarının Karşılaştırmalı Analizi", *Turkish Studies*, C.13, S. 22 (2018), s. 217-218. Ahmad, a.g.e., s. 176.

değişikliği gerçekleştirilerek bazı temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirildi. Sol görüşlü TIP ve Necmettin Erbakan'ın sağ görüşlü Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılarak meclisteki faaliyetlerine son verildi. Kanun hükmünde kararname gibi bazı yenilikler sistemde yerini alırken, Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi bazı yeni kurumlar da kuruldu. Menderes döneminden sonra mevcut hükümetlerden bağımsız olarak yayıncılık yapmaya başlayan TRT'nin özerkliğine son verildi.²⁴⁷

Bu dönemde CHP içerisinde bazı değişimler meydana gelmekteydi. 1965 seçimlerinden sonra parti içerisinde yepyeni bir söylem ve parti programı oluşturulmaktaydı. Bu programın adı “Ortanın Solu” şeklinde ifade edilirken içerik olarak sosyal güvenlik ve sosyal adalet gibi kavramlar vurgulanıyordu. 1965 seçimlerinde Genel Başkan İnönü, bu programı alenen desteklemesine rağmen 1965 ve 1969 seçimlerinin CHP'yi iktidara taşıyamaması üzerine bu programdan vazgeçilmesi gerektiğine inanmasına sebep olmuştu. Fakat parti içerisinde bu programın oluşum sürecinde ateşli bir şekilde taraftarı olan Bülent Ecevit²⁴⁸ oy kaybının asıl sebebinin parti programı olmadığını ve CHP'nin halka daha da inerek oy tabanının genişletilmesi gerektiğine inanıyordu. Israrla parti programını savunan Bülent Ecevit bu programı halka daha iyi

---

²⁴⁷ Akşin, a.g.e., s. 340-341. Mustafa Salep, “Türk Demokrasi Tarihinde Olağan Dışı Sürece Bir Örnek: Birinci Nihat Erim Hükümeti'nin Kuruluşu”, *History Studies*, C. 9, S. 4 (2017), s. 144-146.

²⁴⁸ Bülent Ecevit; 1925 İstanbul doğumludur. Ankara Üniversitesi Adli Tıp Profesörü olan ve daha sonraları CHP Kastamonu milletvekilliği görevinde bulunan Fahri Ecevit'in ve Ressam Fatma Nazlı Ecevit'in oğludur. 1944 yılında Robert College'de ortaöğretimini tamamladı. İş hayatına Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çevirmen olarak başladı. 1946 yılında Rahşan Aral Ecevit ile hayatını birleştirdi. 1946 ve 1950 yılları arasında Londra Büyükelçiliği Basın Ataşeliğinde katiplik görevinde bulundu. 1950 yılında ise CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde çalışmaya başladı. Ulus Gazetesi'nin, DP iktidarı döneminde faaliyetlerine son verilince Halkçı ve Yeni Ulus gazetelerinde yazılar yazmaya başladı. 1957 yılında Rockefeller bursunu kazanarak ABD'ye gitti. Harvard Üniversitesi'nde Ortadoğu Tarihi ve Sosyal psikoloji alanlarında çalışmalar yaptı. 1953 yılında CHP'ye üye olarak gençlik kollarında görev aldı. 1957 tarihinde de Ankara'dan CHP Milletvekili olarak seçilerek siyasi hayata adım attı. 1961 yılında çalışma bakanlığı görevini üstlendi. 1965 yılı sonrasında Zonguldak'tan milletvekili seçilirken partisi içerisinde desteklediği “Ortanın Solu” programı ile dikkatleri üzerine çekti. 1966 yılında partinin genel sekreterliği görevini yürütmeye başladı. 1972 yılında CHP Genel Başkanı seçildi. 1974 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon hükümeti kurdu ve başbakanlık görevine başladı. Aynı yıl Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleşti. Harekâtın başarıyla sonuçlanması Ecevit'e duyulan sempatinin artmasına sebep oldu. İlk başbakanlık görevi 10 ay kadar devam etmişti. Daha sonra ise I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde yer aldı. 1978 yılında hükümeti kurma görevini üstlendi. Fakat 1979 seçimlerinde başarısız olmasıyla birlikte görevini terk etmek durumunda kaldı. 1980 darbesi ile birlikte siyasete girmesi 10 yıl süre ile yasaklandı. CHP Genel Başkanlığı görevini de bırakmak durumunda kaldı. 1985 yılında eşi Rahşan Ecevit tarafından Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu. 1987 yılında siyasi yasakların son bulmasıyla birlikte Ecevit DSP'nin başına geçti. 1991 yılında yeniden Zonguldak Milletvekili seçildi. 1997 yılında başbakan yardımcılığı görevine geldi. 1999 yılında ise yeniden başbakanlık görevine geldi. 2002 yılında rahatsızlandı. 2004 yılında siyaseti bıraktı ve 2006 yılında Ankara'da yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, “Mustafa Bülent Ecevit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (2016), s. 390-391.

anlatabilmek adına 1966 yılında “Ortanın Solu” isminde bir de kitap yazmıştı. Aynı yıl CHP’nin Genel Sekreterliği görevine seçildi. Fakat parti içerisindeki muhafazakâr grup bu programa karşı çıkıyor ve partinin sol bir partiye dönüşmesinden endişe duyuyorlardı. Keza İnönü’ de her fırsatta partinin Kemalist geleneklere bağlı olduğunu ve Komünizme sonuna kadar karşı olduklarını beyan ediyordu. 1967 yılında yapılan 4. Olağanüstü Kurultay’da partinin muhafazakâr kesimi, parti programına karşı giriştikleri mücadelede başarısız oldular. Bunun sonucunda muhafazakarların lideri olan Turhan Feyzioğlu ve yanında yer alan 48 milletvekili CHP’den ayrılarak Milli Güven Partisi’ni (MGP) kurdular. CHP genel olarak bir değişim ve dönüşüm yaşamaktaydı. Fakat partinin başında hala İsmet İnönü bulunmaktaydı. İnönü, 1971 muhtırası gerçekleştiğinde bu duruma son derece eleştirel ve olumsuz yaklaşmıştı. Fakat hükümeti kurmak için Nihat Erim görevlendirilince, İnönü hükümeti desteklemeye başladı. Tam bu noktada CHP’de kendisini göstermeye başlayan Bülent Ecevit ile İnönü fikir ayrılığı yaşamaktaydılar. Ecevit bu darbeyi gerçekleştirenlerin Demirel’e karşı olmadıklarını aksine kendilerinin yaklaşan iktidarlarına karşı yapıldığını öngördüğünü belirtiyordu. Nitekim bu fikir ayrılığı ile birlikte parti içerisinde bir bölünme meydana gelmişti. İnönü partideki muhafazakâr kanadın lideri Kemal Satır’ın yanında dururken Ecevit parti tabanından aldığı destekle birlikte 1972 yılında CHP Genel Başkanlığı görevine seçildi.²⁴⁹ Partideki bu değişim ilerleyen süreçte Türk Hükümeti’nde ki değişimin de ilk adımı olacaktı.

Cevdet Sunay’ın 1973 yılında Cumhurbaşkanlığı görevi sona eriyordu. Türk ordusu Genelkurmay Başkanlığına seçilmiş olan Faruk Gürler’i destekliyordu. Faruk Gürler Cumhurbaşkanlığına aday olabilmek adına Genelkurmay Başkanlığı görevinden istifa etti. Ancak ordunun siyasetteki bu etkinliğinden oldukça rahatsızlık duyan iki büyük partinin liderleri Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit duruma müdahil olarak Cumhurbaşkanlığı görevine Fahri Korutürk’ün seçilmesinde etkin bir rol oynadılar. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın seçilmesinin ardından aynı yıl, muhtıra sonrası kurulan partiler üstü Nihat Erim ve 11’ler ara rejimini sonlandırmak adına genel seçimler gerçekleştirildi.²⁵⁰

---

²⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s. 290-291. Akşin, a.g.e., s. 341-342.

²⁵⁰ Akşin, a.g.e., s. 342.

1973 yılında Türkiye’de ki tüm iç ve dış karışıklıklar ve demokrasinin tekrar sekteye uğramasından sonra Türk halkı yeni bir dönemin başlamasını umut ederek seçimlere gitti. Bu yıl 16.798.164 kişi kayıtlı seçmen olarak gözükiyorken 11.223.843 kişi sandık başına gitmiş ve seçimlerde %66,8 oranında bir katılım sağlanmıştı. AP 3.197.897 kişinin oyunu alarak oy oranını %29,8 e düşürdü. Meclisteki yerini ise 149 milletvekili ile aldı. Taze bir kanla seçimlere giren CHP 3.570.583 kişinin oyunu alarak oy oranını uzun zamandır yakalayamadığı rakamlara %33,3’e çıkarmıştı. Bülent Ecevit’in CHP’si meclisteki yerini 185 milletvekili ile aldı. Bu seçimlerde daha önceleri CHP’den ayrılarak Güven Partisi’ni (GP) kuran Turhan Feyzioğlu’nun partisi ve 1972 yılında Bülent Ecevit’in CHP Genel Başkanı seçilmesinin ardından partiden ayrılarak Cumhuriyetçi Parti’yi kuran Kemal Satır’ın partisi birleşme kararı alarak seçimlere Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını alarak katıldılar. CGP, 564.343 kişinin oyunu alarak meclisteki yerini 13 milletvekili ile almıştı. AP’den ayrılarak kurulan Ferruh Bozbeyle’nin partisi Demokratik Parti ise 1.275.502 kişinin oyunu alarak meclisteki yerini 45 milletvekili ile almıştı. Alparslan Türkeş’in MHP’si meclise 3 milletvekili ile girmişti. Ara rejimde kapatılan Necmettin Erbakan’ın Milli Nizam Partisi (MNP) yerine 1972’de Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştu. MSP meclisteki yerini 48 milletvekili ile aldı.²⁵¹

Gerçekleştirilen seçimlerden sonra Türkiye’de bir koalisyon hükümeti kuruldu. Çok ilginçtir ki kurulan koalisyon hükümeti meclisin en sağ muhafazakâr partisi MSP ve en Atatürkçü partisi olan CHP arasında gerçekleşmişti. Yeni hükümetin ilk faaliyetleri arasında Erim Hükümeti’nin getirdiği bazı düzenlemelerin değiştirilmesi vardı. ABD’nin Demirel zamanından beri haşhaş üretiminin durdurulması konusundaki isteği Erim Hükümeti süresince kabul görmüş ve üretim durmuştu. Ancak Ecevit Hükümeti bu yasağı kaldırdı ve haşhaş üretimine devam edildi. Ayrıca muhtıra sonrasında tutuklanarak yargılanan kişiler için af yasası düzenlendi.²⁵²

1969 yılından 1974 yılına kadar olan süreçte Türkiye’de ki iç ve dış siyasi olaylar bu şekilde bir seyir alırken 1974 yılında Türkiye ve Libya ilişkilerinde Kıbrıs meselesi ile ilgili sıcak temaslar yaşanacaktı. Fakat bu konuya geçmeden evvela Türkiye’nin bu yıllar

²⁵¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *a.g.e.*, s. 25. Gürcan Bozkır, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 15 (2007), s. 275-308.

²⁵² Akşin, *a.g.e.*, s. 342-343.

arasında ki mevcut hükümetlerini ve çeşitli politikalarına detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi Libya’da da 1969 yılında Kaddafi’nin darbe ile ülkenin başına gelmesinden, 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı’na kadar olan süreçte Libya’nın da iç politikasını, dış politikasını ve ekonomisini inceleyelim.

1 Eylül 1969 yılında Hür Subaylar Hareketi’nin gerçekleştirdiği darbe ile Libya Krallığı’nın yıkıldığından bahsetmiştik. Öncelikle Libya’da gerçekleşen bu ihtilalin sebeplerine değinecek olursak eğer; 1958 yılında ülke de petrol kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte Libya’da petrol burjuvazisi olarak isimlendirebileceğimiz yeni bir sınıf ortaya çıkarken bu sınıf krallık yönetimi ile iyi ilişkiler içinde bulunuyor halk ise gittikçe fakirleşiyordu. Bir diğer husus ise Mısır’da gün yüzüne çıkan ideolojik görüşlerden etkilenilmesiydi. Libyalıların etkilendikleri ideolojiler ise Baasizm ve Nasırizm’di²⁵³. İki görüşünde ana teması aynıydı. Arap milliyetçiliğinin yükseltilmesi adına ülkedeki monarşi sistemi ordu tarafından yıkılmalı ve yepyeni bir sistem kurulmalıydı. Bu düşünceler ışığında Libya’da ihtilal gerçekleşecekti. Kaddafi ihtilali gerçekleştirdikten sonra verdiği beyanlarda açıkça Nasır’ın Mısır’ da gerçekleştirdiği ihtilalden etkilendiğini ifade ediyordu.²⁵⁴

İhtilalcilerin yayınladıkları bildiriye, hedefleri genel olarak şu şekilde ifade ediliyordu: İlk olarak krallık yönetiminde yer alan tüm meclisler kapatılıyor ve yetkileri ellerinden alınıyordu. Eğer ki bu meclislerde ihtilalcilere karşı bir girişim söz konusu olursa bu girişimlerin cezasının verileceği belirtiliyordu. İkinci olarak; kurulan Libya Arap Cumhuriyeti’nin tek yönetim organı artık İhtilal Meclisi olarak belirlenmekteydi. Eğer bu meclisi tanımayıp karşı gelen olacak olursa kat’ i surette cezalandırılacaklardı. İhtilal ile birlikte devletin tüm organları ihtilalcilerin emirleri altında olacaklardı. Üçüncü

---

²⁵³ Baasizm ve Nasırizm; Osmanlı’nın Arap coğrafyasında ki hakimiyetinin son bulmasının ardından Arapların uğradıkları işgaller karşısında Milliyetçi duygular ile Pan-Arap Anlayışı etrafında bir araya geldikleri Milliyetçilik hareketleridir. Araplar arasında bir birlik oluşturma düşüncesi etrafında 1947 yılında Şam’da Baas Partisi kuruldu. 1950’li yıllarda parti Suriye’de etkisini gittikçe artırdı. Kuruluş bölgesi Suriye olmasına rağmen tüm Arap dünyasını kapsadığını ileri sürerek Pan-Arap düşüncesi etrafında faaliyetlerini yürütmekteydi. Baas Partisi’nin ardından 1952 yılında Mısır’da yönetimin Nasır hakimiyetine geçmesiyle birlikte Baas Partisi’nin savunduğu Pan-Arap düşüncesi ete kemiğe kavuşmuştur. Nitekim izleyen yıllarda Mısır ve Suriye’nin birleşmesi ile birlikte Baas ideoloji ve Nasırizm bir bütünlük kazanmıştır. Fakat bu birleşimin kısa sürmesi ile birlikte Arap Birliği’ni amaçlayan Baasçılık ve Nasırizm’in beklenen sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğçe Ersoy Öztürk, “Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı?”, Akademik Ortadoğu Dergisi, C. 7, S. 1 (2012), s. 124-130.

²⁵⁴ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 84 – 85. Göze, a.g.e., s. 57.

olarak; ülkedeki tüm yabancı devletlerin siyasi dayatmaları ihtilal meclisi tarafından ret ediliyordu. Libya'nın kalkınmasını ve gelişmesini ise İslamiyet'in toplumsal adalet prensiplerini temel alan devrimlerle gerçekleştireceklerini duyuruyorlardı. Dördüncü olarak; Üçüncü Dünya Ülkeleri Birliği'nin toplumsal ve ekonomik olarak ilerleme girişimlerine çok büyük önem verdiklerini belirtmekteydiler. Son olarak; ihtilal meclisi, Kur'an da yer alan tüm ahlaki ilkelere ve değerlere büyük bir inançla bağlı olduklarını ve korumak adına her yolu denemekten çekinmeyeceklerini açıkça bildiriyorlardı.²⁵⁵

İhtilalden sonra kurulan yeni hükümet Libya'da bazı yenilikleri ve yasakları uygulamaya koyuyordu. Bunlardan ilki alkollü içkilere getirilen yasaklardı. Bu içkilerin ülke içerisinde bulunması, yapılması, satılması ve içilmesi kesinlikle yasaklanıyordu. İçkinin yasaklanmasıyla birlikte bir diğer yasakta eğlence mekanlarına geliyordu. Bingazi ve Trablusgarp'ta çoğunlukla İtalyanların işlettiği bu yerler ihtilalciler tarafından kapatılıyordu. Devrimlere karşı girişimlerde bulunanlar veyahut karşı olanlar kurulan halk mahkemelerinde yargılanacaklardı. Arap Milliyetçiliği'nden etkilenen ihtilalciler bankaları ve sigorta şirketlerini yabancı devletlerden alarak milli bir çizgiye sahip olmalarını sağlıyordu. İhtilal Hükümeti belki de en önemli ve zor hedefini 1970 yılında gerçekleştiriyordu. Libya'da ki tüm askeri üslerin boşaltılması kararını alan hükümet, ilk olarak 28 Mart'ta İngilizlerin ardından 11 Haziran'da Amerikalıların tasfiyesini sağlamayı başaramıştı. Bu başarının mimarı ise Libya Başbakanı Abdülselem Callud'tu. Kendisi İngiliz ve Amerikalı yöneticilerle gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda Libya'da ki sömürü düzeni ile ilgili büyük bir problemi çözümlenmişti. Ayrıca bu dönemde Libya çok büyük bir adım daha atarak tüm limanlarını NATO üyesi ve Varşova Paktı üyesi olan ülkelere kapatarak uluslararası politikada ki varlığını tarafsız bir çizgiye taşıyordu. Kaddafi ve İhtilal Hükümeti'nin sömürge düzenine karşı gerçekleştirdiği ve bağımsız bir devlet olma yolunda atılan bu adımlar, Kaddafi'nin düşünce dünyasından etkilendiği Abdünnasır'ın da dikkatini çekecek ve Kaddafi'ye kendisini anımsattığını söylemekten çekinmeyecekti.²⁵⁶

Kaddafi hükümeti aslında ihtilal ile birlikte bölgede bir Arap Birliği sağlama hayali taşıyordu. Öncelikle Mısır ile birleşecek ve Mısır Başkanı Abdünnasır'ın desteğiyle

---

²⁵⁵ Mirella Bianco, *Kaddafi "Çölün Elçisi"*, çev. Cemal Süer, İstanbul: Roman's Yayınları, 1974, s. 92.

²⁵⁶ Akın, a.g.e., s. 56.

birlikte İsrail'e karşı gerçekleştirilecek bir savaşta öne çıkarak kendi etkinliğini kabul ettirmek istiyordu. Ayrıca böyle bir birliğin kurulması gerçekleşirse siyonizm ve emperyalizme karşı bir Arap Direnme Hareketi başlayacaktı. Bu hareketle birlikte Araplar arasında bir birlik tasavvur edebilecekti. Ancak Abdünnasır'ın vefatı neticesinde Kaddafi'nin bu hayali gerçeğe dönüşmemiştir. Fikirlerinden etkilendiği Nasır'ın ölümü onu derinden etkilemiş fakat birleşme hayalinden vazgeçmemiştir. Hatta bu defa Suriye, Mısır ve Libya'nın birleşme fikrine kapılmıştır. Fakat Kaddafi Hükümeti'nin bu hayali yine gerçekleşmeyecekti. Çünkü Abdünnasır'dan sonra Mısır Başkanı olan Sedat bu hayale sıcak bakmayacaktı.²⁵⁷

Kuzey Afrika topraklarında bu birlik için uğraş veren Kaddafi aslında yalnızca Kuzey Afrika'da değil, tüm Ortadoğu ve Afrika'da emperyalizm ve siyonizm karşı Arap Birliği'ni sağlamayı, Libya'nın temel dış politikası olarak belirlemiştir. Özellikle Ortadoğu'da Amerika'nın yürüttüğü İsrail oyununa karşı bu birliğin kurularak devamlılığını sağlaması gerektiğine inanıyordu. Kaddafi Hükümeti Afrika'da da aynı amaçla, 1970 yılında Müslüman Afrika ülkeleri arasında İslami Davet Cemiyeti'ni kurdu. Bu ülkelere para yardımıyla bulunarak yatırımlar yaptı. Kaddafi'nin bu yardımları neticesinde Afrika ülkelerinin, ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini kesmesi Kaddafi'nin başarıya ulaştığının bir göstergesi niteliğindedir.²⁵⁸

Kurulan yeni hükümetin ekonomi politikalarında da değişiklikler gözlenecekti. Libya'nın refah seviyesinin yükselmesinin temel sebebi ülkenin petrol kaynaklarıydı. Fakat önceki hükümet bu kaynakları ülke yararına kullanmazken 1970 yılında petrolden elde edilen gelirin %70 gibi büyük bir oranı Libya'nın sağlık, tarım ve iskân gibi kalkınma projelerinin bütçelerine ayrılmıştı. Ayrıca aynı yıl Libya'da ki Occidental isimli petrol firmasıyla gerçekleştirilen anlaşma neticesinde Libya'nın petrol satışındaki kâr oranı %58'e çıkarılmıştı. Bu anlaşmanın ardından diğer yabancı firmalarla da masaya oturularak benzer anlaşmalara varılmıştı. Ayrıca 1970 yılında bir de National Oil Corporation isminde (NOC) uluslararası milli petrol şirketi kurularak Libyalılar kendi petroleri ile ilgili faaliyetlere nihayet başlamışlardı. Ayrıca 1973 yılında ülkedeki çoğu yabancı petrol firması millileştirilmişti. İhtilal hükümetinden önce ise petrol konusunda

---

²⁵⁷ Akın, a.g.e., s. 101-102. Türkkân, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s.94.

²⁵⁸ Selin M. Bölme vd., "Batı ve Kaddafi Makasında Libya", *SETA Rapor*, S.3 (2011), s.12.

emperyalist devletlere sorgusuz sualsiz bir itaat durumu söz konusuydu. Kaddafi hükümeti gerçekleştirdiği bu atılımlar ve yeniliklerle birlikte ülke ekonomisini sömürü sisteminden kurtararak bağımsızlaştırıyordu.²⁵⁹

Libya’da halk asıl olarak tarım ve hayvancılıkla ilgileniyordu. Petrolden sonra ise insan gücüne duyulan ihtiyaç artmış ve çalışma alanları genişlemişti. Kaddafi’ye göre petrolden sağlanan gelir uzun vadeli bir gelir değildi. Petrol bir gün tükenebilirdi. Bu hususta ülkesinin ileri de başka gelir kaynaklarının da olabilmesi adına petrolden kazanılanı ülkenin kalkınması için harcayarak ve özellikle tarıma yatırma kararı almıştı. Libya Hükümeti çiftçisine tarım kredileri vermeye başladı. Ayrıca tarımda kullanılan araç gereçlerin vergilerini kaldırmıştı. Bazı ürünlerin üretimini teşvik ediyor, tohum ıslah bölgeleri ve hayvan yetiştirme merkezleri açıyordu. Ayrıca su kaynaklarının kullanıma sunulması adına bir çalışma başlatılmıştı. Kuyular kazılıp onarılıyor, temizleniyor ve kullanıma açılıyordu. Çeşitli yerlerde barajlar inşa edildi. Kurak Libya topraklarının yağmur sularından faydalanması sağlandı.²⁶⁰ Tarım alanında bu şekilde iyileştirmeler ve yatırımlar yapılarak ekonomi canlandırıldı.

Libya Hükümeti ticaret alanında ise “serbest pazar” sistemini kabul ederek ülkenin kalkınmasına fayda sağlayacak olan her kimseyi destekleyeceğini açıklıyordu. Libya’da ki firmaların büyük bir kısmı Libyalı firmalara krediler tahsis ediyor ve piyasadaki varlıklarını sağlamlaştırmak adına destek oluyorlardı. Libyalı tüccarlarda bu kolaylıktan faydalanarak satın aldıkları malları tüm Orta Afrika ülkelerine gönderiyorlardı. Nitekim Libya’da ki ithalat bölge nüfusundan kat be kat fazla çıkıyordu. Bunun sebebi de satın alınan malların orta Afrika ülkelerine gönderilmesidir.²⁶¹ Kısacası Libya’da Kaddafi Hükümeti’nin ekonomi politikalarıyla Batılı güçlere tam bağımlı bulunan ekonomi dönemi sona ermişti. Ekonomi de bağımsızlığının sağlanmasının yanında ciddi bir millileşme de gerçekleşmişti.

Bahsettiğimiz üzere 1969’dan 1974 yılına kadar olan süreçte hem Türkiye’de hem de Libya’da hükümet değişiklikleri gerçekleşmişti. Özellikle Libya’da ki ihtilalle birlikte

---

²⁵⁹ Türkkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s. 64. Mithat Dinçer, “Berrak Kurtuluş, Planlı Dönemde Libya Ekonomisi ve Türkiye Libya İlişkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 31 (1982), s. 479-480. Göze, a.g.e., s.49.

²⁶⁰ Türkkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s.72- 74. Göze, a.g.e., s. 52-53.

²⁶¹ Türkkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, s.82.

monarşi rejimi yıkılarak yepyeni bir devlet yönetimi söz konusu olmuştu. İki devletin iç ve dış politikalarına bağlı olarak birbirleriyle olan ilişkilerinde de bazı gelişmeler meydana gelmişti.

1969 yılında İhtilalden sonra Libya'da kurulan Kaddafi hükümeti Arap Birliği'ne büyük bir heves ile bağlıydı. Ortadoğu'da İsrail'in Araplara yaşattıkları zulümleri protesto ediyordu. Buna bağlı olarak ta İsrail'in zulüm politikalarını destekleyen ABD ile ilişkileri de gergindi. Türkiye'de de 1969 ve 1971 yılları arasında çok yönlü bir dış politika siyaseti mevcuttu. Bunun sebebiyse 1964 yılında Amerika'dan gelen Johnson Mektubu ile Türk Amerikan ilişkilerinin sekteye uğramasıydı. Yani hem Libya'nın hem Türkiye'nin 1971'e kadar olan süreçte ABD ile ilişkileri problemliydi. Fakat birbirleriyle olan ilişkilerinde de bir durağanlık söz konusuydu. Bunun sebebi ise az evvel bahsettiğimiz üzere Kaddafi'nin ısrarla savunduğu Arap Birliği fikrine yoğunlaşması ve bu konu üzerine çalışmalar yapmasıydı. İki devlet arasındaki asıl gelişmeler Mısır lideri Abdünnasır'ın vefatından sonra, Mısır'ın ABD yanlısı bir dış politikanın içinde yer alması ve Libya ile birleşme girişimlerini nihayete kavuşturmaması üzerine Kaddafi Arap Birliği hayalinden vazgeçerek bu hayalini İslam Birliği olarak değiştirmesiyle gerçekleşecekti.²⁶²

Ne var ki 1971'den 1973'e kadar olan ara rejim döneminde Türkiye'de ki hükümet tekrar ABD yanlısı bir politika izliyordu ve ABD'nin haşhaş ekimine yasak getirilmesi gibi bazı isteklerini tekrar yasalaştırıyor ve yürürlüğe sokuyordu. Bu sebeple 1973 yılına kadar iki devlet arasında yine herhangi bir temas söz konusu olmayacaktı. 1973 yılında Türkiye'de seçimler yapıldıktan sonra iktidara gelen Ecevit Hükümeti ara rejimin getirdiği bütün ABD yanlısı politikaları rafa kaldırarak dış politikada çok yönlü siyasete geri dönüyordu. ABD ile olan ilişkilerinde temkinli bir tavır takınan Türkiye'nin dolaylı olarak Arap ülkeleriyle ilişkileri olumlu bir hal alıyordu. Özellikle 1973 yılında gerçekleşen 4. Arap – İsrail savaşında İsrail'e Türkiye'de ki İncirlik Üssü'nden yardım etmek isteyen ABD Hükümeti'ne izin vermemesi ve Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarını kendi hava sahasından geçirmesi tüm Arap dünyasında olumlu bir hava

---

²⁶² Oran, a.g.e., s. 794. Bölme vd., a.g.m., s. 12.

yaratmıştı. Bu durum Kaddafi'nin de dikkatini çekecekti. Türkiye'nin en zor zamanlarında ona karşılık olarak dönecekti.²⁶³

1974 yılında Türkiye için zor zamanlar şeklinde ifade ettiğimiz günler gelmişti. 1950'li yıllarda İngiltere'nin Kıbrıs'a bağımsızlık atfetmek istemesiyle adada yaşayan Türkler ve Rumlar arasında adanın ilhakı konusunda gerçekleşen çatışmalardan daha evvel bahsettiğimiz üzere bu konu 1960'li yıllarda da çözüme kavuşmamıştı. 1974 yılında adada tekrar hareketlenmeler başlamış olup, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un başına buyruk hareket etmesi ve Yunan Hükümeti'ne gönderdiği mektupta, Yunan askerlerinin adadan çekilmesini istemesi üzerine, tepkileri üzerine çekmişti. Netice itibarıyla 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunan subaylar ve EOKA teşkilatı tarafından Makarios Hükümeti'ne karşı darbe yapıldı. Yönetimi ele alan darbeci Yunanlar, adada "Kıbrıs Helen Cumhuriyeti" kurarak fiili olarak ENOSİS'i gerçekleştirmişlerdi. Hedeflerine ulaştıklarına inanan Rumlar, Türkleri adadan temizleme niyetindeydiler. Türklerin katledilme tehlikesi altında olduklarını bu durum karşısında sessiz kalmak niyetinde olmayan Türk hükümeti 20 Temmuz 1974 tarihinde ordusunu Kıbrıs'a gönderdi. Böylece yıllardır süregelen ve artık tamamen raydan çıkan Rumlara dur denilmişti. Türk hükümeti Kıbrıs'ta kesin bir barış ortamının sağlanmasını amaçlıyordu. Cenevre Konferansında Rumlar ile istenilen şekilde anlaşmaya varılamayınca, Konferans'tan Türkiye'ye "Ayşe tatile çıksın" parolası gönderildi ve 14 Ağustos 1974 tarihinde bölgeye ikinci defa harekât düzenledi ve başarıya ulaşıldı. 16 Ağustos tarihinde gerçekleştirilen ateşkes ile Karpaz Yarım Adası'nın doğu tarafından başlayarak Batıda Yeşilirmak sınırına kadar gelen bölge 1975 yılında "Bağımsız Kıbrıs Türk Federe Devleti" ismini alarak Türk hakimiyetine geçmişti.²⁶⁴

Kıbrıs'ta gerçekleştirilen bu harekât süresince; Türkiye dış politikada büyük bir yalnızlığın içindeydi. 1973 yılında gerçekleşen İsrail-Arap savaşında ABD'nin İsrail'i desteklemesi neticesinde petrol üreten Arap Devletleri (OAPEC), ABD ve Hollanda'ya petrol ambargosu uygulamasıyla birlikte dünyada bir petrol krizi meydana gelmişti. Bu kriz Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ilişkilerine de yansımıştı. Arap devletleriyle ilişkiler

---

²⁶³ Oran, a.g.e., s. 795.

²⁶⁴ Hasan Yılmaz, "Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. 6, S. 1 (2017), s. 92-93. Halil Fikret Alasya, "Kıbrıs; İngiliz İşgal ve İdaresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, (2002), s. 382-383.

geliştirilmişti. ABD'nin Türklere karşı Kıbrıs meselesindeki tehditkâr tavrı ve Türklerin Batılı devletlerden de beklediği desteği görememesi üzerine Türkiye, 1969'da kurulan İslam Konferansı Örgütü'nün çalışmalarına ilk başlarda çekimser bir tutum sergilediyse de 1970'lerden itibaren örgütün tüm toplantılarına itina ve ciddiyetle katılarak takip etmişti.²⁶⁵ Türkiye'nin uyguladığı bu Arap siyaseti Libya'da olumlu karşılanacaktı. Öyle ki Türkiye'nin yıllardan beri bağlaşıklık olduğu devletler bile bu dönemde onu yalnız bırakırken Kaddafi'nin Libya'sından büyük bir destek gördü. Kıbrıs Barış Harekâtı, Kaddafi tarafından Müslümanların savunulması ve cihat olarak anlamlandırmıştı. bu yüzden Kaddafi, Türkiye'ye maddi, manevi ve askeri yardımlarda bulundu. Böylelikle ihtilal hükümeti kurulduktan sonra büyük bir durağanlık dönemine girmiş olan Türkiye – Libya ilişkileri canlanacaktı.²⁶⁶

Kaddafi'nin Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek istemesinin bir diğer sebepleri arasında da Mısır'la olan ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte, dünya siyasetinde yalnız kalmış olan Türkiye gibi onlarda Akdeniz'de yalnızlık içerisinde kalmışlardı. Bu yalnızlıktan kurtulmak ve Ortadoğu'da ki etkinliğini arttırabilmek belki Kuzey Afrika'da, Akdeniz'de ve Ortadoğu'da Mısır'ın rolünü üstlenebilmek maksadıyla dış politikasında açılım fikrine sıcak bakıyordu.²⁶⁷ Orhan Koloğlu'nun bu konudaki şahsi görüşü ise; Kaddafi'nin Araplar arasında bir birlik sağlayamaması üzerine eğer Türkiye'yi peşine takarsa veyahut yanına çekebilirse, Müslüman devletler arasında bir birlik kurulabileceğini daha doğrusu Türkiye'yi yanına aldığında tüm Müslüman alemini peşlerine takabileceğine inandığını belirtmişti.²⁶⁸

Sebepler üzerinde durulup ardı arkasına birçok fikir üretilebilir. Ancak fiili olarak yapılan yardıma geri dönecek olursak eğer; Libya Hükümeti, harekât süresince Türk uçaklarının ihtiyacı olan akaryakıtı ve lastikleri gönderdi. Bunlar haricinde Mirage uçak (savaş uçağı) göndermeyi de teklif etti.²⁶⁹

Bu yardımlar yapılırken Libya Meclisi'nde de bazı kararlar alınarak Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye verilen destek resmiyete döküldü. Alınan kararlardan ilki Libya

---

²⁶⁵ Sarımay, a.g.m., s. 872. Armağan Örki, “1973 Petrol Krizi ve Sonuçları”, *İstanbul Rumeli Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Çalışma Metni*, (2019), s. 5.

²⁶⁶ Kavas, “Türkiye – Libya İlişkileri”, s. 50. Koloğlu, “Libya”, s. 183. Ceviz, a.g.m., s.89.

²⁶⁷ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 89.

²⁶⁸ Orhan Koloğlu ile 25.07.2019 tarihinde, KASEV Vakfında gerçekleştirilen röportajdan.

²⁶⁹ Kavas, “Türkiye – Libya İlişkileri”, s. 50. Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 89., Oran, a.g.e., s. 795.

ordusunun Türk Genelkurmayı'nın emrinde yer alacağı şeklindeydi. İkinci olarak Türklerin belirledikleri limanlara, ham petrollerini taşıma kararı aldılar. Son olarak ta Türkiye'nin istedikleri silahları Libya Hükümeti'ne bildirmeleri ve fatura etmeleri durumunda silahların temin edilmesi kararını aldılar.²⁷⁰

Bu dönemde Türk basınında yer alan haberlerde de Türk siyasilerin verdikleri beyanlarda bu yardımlara değindiklerini görmekteyiz. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Cahit Kayra; Türkiye'nin petrol depolarının hiçbir zaman için tamamen dolmadığını ancak Libya ve Irak'ın yaptıkları petrol yardımıyla depoların petrol dolduğunu ifade etmekteydi.²⁷¹ Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya'da o dönemde halk arasında da dillendirilen Libya yardımları için; söylentilerin doğru olduğunu Libya hükümetine teşekkür ettiklerini ve imkanları doğrultusunda Türk ordusuna yardım ettiklerini ve Libya'ya giden Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı personele karşı büyük bir misafirperverlikle davrandıklarını belirtmiştir.²⁷² Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'te hareket sırasında Abdi İpekçi'ye verdiği bir röportajda Libya'dan “dostumuz” şeklinde bahsetmiş ve kendilerinden çok büyük bir anlayış görüldüğünü ifade etmiştir.²⁷³

İhtilalin 5. Yıldönümü kutlamaları için Libya'ya giden Maliye Bakanı Deniz Baykal, Türkiye'ye döndüğünde iki devletin gelişen ilişkileri üzerine bazı açıklamalarda bulunmuştu. Gerçekleştirilen görüşmelerde Libya'nın Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye verdiği desteklerin devam edeceğinin sözünü aldıklarını belirten Baykal, Türkiye'nin de imkanları doğrultusunda Libya'nın ihtiyacı olan teknik personeli sağlayacağını ve Libya'ya Türk işçilerinin gönderileceği konusunda söz verdiklerini belirtmişti. Ayrıca Libya'da inşası süren Tripoli Limanı'na Türkiye'nin yatırım yapabileceğini de ifade etmişti. Baykal ve Türk heyeti, iki devlet adına Libya'dan olumlu gelişmelerle dönmüşlerdi. Bunun haricinde Türk heyetinin yurda dönüşü için, Kaddafi'nin özel uçağını tahsis etmesi, Libya'da Türklere verilen önemi gözler önüne seriyordu.²⁷⁴

İhtilal Hükümeti ve Türk Hükümeti arasında ilk sıcak temaslar 1974 yılında gerçekleşmişti. Bundan sonraki ilişkilerine değinmeden önce, Türkiye'de 1975 ve 1980

---

²⁷⁰ Turan, Turan, a.g.m., s. 203.

²⁷¹ “Bakan Kayra, “Jet Yakıtımız Bol” Dedi”, *Milliyet Gazetesi*, 21.07.1974, s. 10.

²⁷² “Alpkaya: Fantomlar Bu Ay Alınacak”, *Milliyet Gazetesi*, 05.08.1974, s. 10.

²⁷³ Abdi İpekçi, “Dostlarımız”, *Milliyet Gazetesi*, 20.08.1974, s.6.

²⁷⁴ “Libya'da Devrimin 5. Yılı Törenle Kutlandı”, *Milliyet Gazetesi*, 02.09.1974, s. 1-10.

yılları arasındaki gelişmeleri incelediğimiz zaman; 1973 yılında CHP ve MSP arasında kurulan koalisyon hükümeti Kıbrıs Barış harekâtı süresince de görevlerinin başındaydılar. Bu sürecin başarı ile sonuçlanmasının ardından her iki partide bu başarıyı kendi üzerlerine alınıp prestijlerini arttırma niyetindeydiler. Nihayetinde Ecevit Hükümeti, hem MSP yönetimi ile yaşanan görüş ayrılıklarından hem de tek başlarına iktidar olma gayesi taşıdıklarından dolayı istifa etti. Ne var ki olaylar planladıkları gibi gelişmedi. Yeni hükümet ne Ecevit tarafından ne de Demirel tarafından kurulamıyordu. Mecliste bir türlü koalisyon hükümeti için anlaşma sağlanamayınca Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümet kurma görevini Sadi Irmak'a verdi. Sadi Irmak'ın 2 defa kurduğu hükümet dönemi 31 Mart 1975 tarihinde Süleyman Demirel'in Milliyetçi Cephe adını verdiği AP, MSP ve MHP ile birlikte oluşturduğu hükümet kuruldu.²⁷⁵

1971 muhtırasından sonra Türkiye'de öğrenci faaliyetleri terör faaliyetlerine benzer nitelikte devamlılığını sürdürüyordu. Sağ-sol çatışmaları devam etmekteydi. Düzenlenen eylemler haricinde bazı siyasi kimliklere suikastlar düzenleniyordu. Ülkede iç güvenlik ciddi bir problem teşkil etmekteydi. 1974'te ki Ecevit Hükümeti döneminde de bu olaylar devamlılığını sürdürürken 1975'te kurulan Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti döneminde yine artarak siyasetin gündemini meşgul ediyordu. 1977 seçimlerinden önce Ecevit'in, Bolu'nun Gerede ilçesinde gerçekleştirdiği mitingde saldırıya uğraması, Çiğli Havaalanı'nda ve Taksim mitinginde gerçekleşen olaylar, 1 Mayıs işçi bayramında DİSK'in düzenlediği mitingde kalabalığın üzerine ateş açılması neticesinde kargaşa da çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi gibi meseleler ülkenin iç politikasında ciddi bir sorun arz ediyordu. Böyle bir siyasi ortamda 1977 seçimlerine gidiliyor ve ülke içerisindeki kargaşanın son bulması umut ediliyordu.²⁷⁶

1977 yılında Türkiye'de 21.207.303 kayıtlı seçmenin bulunduğu seçimler 15.358.210 kişinin katılımıyla gerçekleşti. %72,4 oranında katılımı ile gerçekleşen seçimlerde CHP, 6.136.171 kişinin oyu ile 41,4 oy oranına sahip oldu. 213 milletvekili ile meclise birinci parti olarak girdi. AP ise 5.468.202 kişinin oyunu aldığı seçimlerde 36,9'luk bir oy oranına sahip olarak 189 milletvekili ile mecliste ki ikinci parti oldu. Erbakan'ın MSP'si 1.269.918 kişinin oyu ile oyların 8,6'sına sahip oldu ve meclise 24

---

²⁷⁵ Yalçın vd., a.g.e., s. 620-621. Akşin, a.g.e., s. 343.

²⁷⁶ Akşin, a.g.e., s. 344. Yalçın vd. a.g.e., s. 622.

milletvekili ile girerek meclisteki üçüncü parti oldu. Dördüncü parti ise Alparslan Türkeş'in MHP'siydi. MHP 951.544 kişinin oyu ile oyların 6.4'üne sahip olarak meclise 16 milletvekili ile girdi. Feyzioğlu'nun CGP' si 277.713 kişinin oyunu alarak meclisteki yerini 3 milletvekili ile aldı. Bozbeyli'nin DP'si 274.484 kişinin oyunu alarak meclise yalnızca 1 milletvekili ile girebilmişti. 4 bağımsız aday da meclisteki yerini almıştı.²⁷⁷

Seçim sonuçlarına göre CHP birinci parti olduysa da aldığı oy oranı yine de tek başına iktidar olmaya yetmiyordu. Koalisyon hükümeti de AP tarafından gerçekleştirildi. Türkiye'de II. MC Hükümeti göreve başladı. Fakat bu hükümet devamlılığını yalnızca 5 ay sürdürebildi. Ardından 1978 yılının Ocak ayından 1979 yılının Ekim ayına kadar sürecek olan Ecevit Hükümeti kuruldu. Ecevit Hükümeti bazı AP'li milletvekillerinin CHP'ye transfer olmasıyla gerçekleşmişti. Ecevit Hükümeti süresince Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargo neticesinde yaşanan 1973 petrol krizinin yansımaları çok ciddi bir şekilde ülke ekonomisinde hissedilmişti. Bu dönemde Türk halkı tüp gaz ile birlikte yemeklik yağ dahi bulamadı. Ekonominin son derece sıkıntılı bir süreçten geçmesinin yanı sıra 22 Aralık 1978 tarihinde Kahramanmaraş'ta gerçekleşen katliamlar ve ülkede ki anarşi eylemleri neticesinde Ecevit hükümeti 1979 yılında gerçekleştirilen senato ve ara seçimlerinde ciddi bir oy kaybı yaşarken AP oylarını arttırdı. Netice itibarıyla Ecevit başbakanlık görevinden istifa etti.²⁷⁸

Yeni hükümetin başına yeniden Süleyman Demirel geçti. Fakat değişen hiçbir şey olmadı. Halk içerisinde sağ-sol kavgaları aynı şekilde devam ediyor, şehirlerde kurtarılmış bölge adı altında devletin güvenlik güçlerinin müdahale edemediği bölgeler oluşturuldu. Mezhep çatışmalarında ciddi bir artış oldu. Eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK'in Başkanı Kemal Türkler'e suikastlar düzenlendi. Sürekli artış gösteren hayat pahalılığının yanında insanların can ve mal güvenlikleri de sağlanamıyordu. Tam da bu dönemde Avrupa'da çalışan Türk işçiler, Türkiye'ye geri dönmeye başladılar. Zor günlerden geçen Türk Hükümeti, işçilere istihdam alanı yaratmakta güçlük çekiyordu. Türk ekonomisi Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra gerçekleşen ABD ambargosu ile birlikte can çekişir bir hale gelmişti. MSP mitinglerinde ülke rejimini hedef alan söylemlerin yer alması ve şeriat savunuculuğunun ciddi bir artış göstermesi gibi durumlar

---

²⁷⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s. 25.

²⁷⁸ Akşin, a.g.e., s. 345-346. Yalçın vd. a.g.e., s. 626.

Türkiye’de bir kez daha askeri müdahalenin yaşanmasına sebebiyet veriyordu.²⁷⁹ Türkiye’nin iç politikası büyük sorunlarla uğraşırken ekonomisi gittikçe kötüleşiyor. Dış politikası da Kıbrıs meselesine müteakip dünya devletleri içerisinde yalnızlık çekmesine sebebiyet veriyordu. 1975 ve 1980 yılları arasında Türkiye’de ki hükümetler ve yönetimleri bu şekildeydi.

Türk Hükümeti yönetiminde sürekli olarak bir değişim yaşanırken, Libya Hükümeti yönetiminde ise herhangi bir değişim söz konusu olmadan Kaddafi görevine devam ediyordu. 1975 – 1980 yılları arasında Libya’da ki iç ve dış politika ve Libya ekonomisi ise şu şekilde bir seyir içerisindeydi; Kaddafi Hükümeti merkezi gücünü arttırmak maksadıyla Libya’da köklü bir şekilde varlıklarını sürdüren aşiret veya kabile dediğimiz unsurların gücünü kırmak amacıyla yönetim sistemini değiştirme yoluna gitti. Kaddafi’nin hedefi kendi hükümetine ve devrimine tam bağımlı devlet adamları yetiştirmektir. Fakat Kaddafi’nin bu tavrı tabii ki tepkilere sebep oluyordu. Kaddafi’ye muhalif olan bir kesim 1975 yılında İhtilal Hükümeti’ne karşı darbe girişiminde bulundu. Bu girişimi engelleyen Kaddafi’nin asıl muhalifleri aslında Devrim Komuta Konseyi içerisinde yer alan kişilerdi. Kaddafi’nin ihtilalci yol arkadaşları, onun gücünü arttırarak baskıcı politikalar izlemesinden son derece rahatsızlık duyuyorlardı. Ne var ki muhalif tavırları onların daha doğrusu Devrim Komuta Konseyi’nin sonunu getirecekti. Nitekim 1977 yılında bu konsey ve ihtilal hükümeti, Kaddafi tarafından dağıtıldı. Libya’da ki yönetim sistemi ise Kaddafi’nin oluşturduğu bir siyasi sistem üzerine kurulacaktı.²⁸⁰

1976 yılında Kaddafi devlet yönetimi ve sistemi üzerine “Yeşil Kitap” isminde bir kitap yayınladı. Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri de 1977 ve 1979 yıllarında yayımlandı.²⁸¹ Yeşil kitabın yayınlanan ilk bölümünde “Demokrasi” konusu üzerinde duran Kaddafi, Cumhuriyet’i çürük bir rejim olarak değerlendirerek, parlamentonun haksızca işlediğini ve halkı temsil etmediğine inandığını anlatmaktaydı. Ona göre parti, modern bir diktatörlüktü. Partilerin sayısı ne kadar çok olursa olsun sonuç itibarıyla hepsinin tek bir görüş ve inanç üzerinde birleştiğini ve bu görüşler etrafında birleşen parti üyelerinin, iktidar içinde yer almasının, halkın diktaya boyun eğmesi demek olduğunu

---

²⁷⁹ Yalçın vd., a.g.e., s. 626.

²⁸⁰ Caner Cantürk, Betül Şengül, “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, *Uluslararası Afro – Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6 (2018), s. 55.

²⁸¹ A.g.m., s. 52.

vurgulamaktaydı. Ayrıca partiler arasındaki mücadelelerden dolayı halkın çıkarlarının korunup gözetilemeyeceğinden yakınmaktaydı. Libya’da ki kabile veya aşiret dediğimiz unsurları da aynı şekilde partilerin yönetimdeki yeri ile bir tutuyordu. Ona göre demokrasinin bir ürünü olan referandumlarda kocaman bir zorbalıktı. Halka iki seçeneğin sunulduğu ancak neden bu seçeneklerden birini tercih ettiğinin sebepleri sorulmadığı üzerinde durarak demokratik rejimi yarıyordu. Kaddafi’ye göre cumhuriyet, dikta rejiminden farksızdı ve kendisine göre kusursuz işleyecek yeni bir sistemi öngörüyordu. Vekilliği veya temsilciği ortadan kaldırarak, temel halk kongreleri düzenleyerek, halk komiteleri ve mesleki birlikleri bir araya getirerek ülkede halkın tamamının yönetimde söz sahibi olabileceği bir sistemin yürürlüğe girmesini öngörmekteydi. Fakat unutmamak ta fayda vardır ki Kaddafi’nin oldukça farklı bakış açısına rağmen, iktidarlar daima halk içerisinde ki güçlü kesimlerden ortaya çıkmaktaydı.²⁸²

Kaddafi ihtilal yönetimini kendince bir sistemle sağlamak istiyordu. 2 Mart 1977 tarihinde yaklaşık olarak 1.500 yerel komitenin bir araya gelerek yönetimde etkin olduğu “Cemahiriye” sistemini kurdu. Devletin yeni adı “Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi” oldu. “Kütlelerin devleti” anlamını taşıyan Cemahiriye sistemine göre; ülkede sosyal adalet sağlanacak ve toplumda kişiler arasında eşitlik ilkesi uygulanacak dış politikada barışçıl, bağımsız ve tarafsız bir politika temel alınacak ve yönetimde asıl olarak Kur’an-ı Kerim’in esasları Anayasa niteliğini taşıyacaktı.²⁸³

Kaddafi’nin manifestosu niteliğinde olan Yeşil Kitap’ın ikinci bölümünde ekonomi konusu ele alınıyordu. Dünya ekonomisinin temeli olması gerektiğine inandığı sosyalizmi detaylı bir şekilde incelendiği bölümde maaş sistemini kölelik olarak ifade ediyor ve ihtiyaçlar üzerine kurulu her üretim bandı için kişilerin ortaklığını savunuyordu. Üçüncü bölüm “Evrensel Üçüncü Teorinin Toplumsal Modeli” ismiyle yayınlanmıştı. İçeriğinde ise; millet kavramı etrafında aile ve toplumda ailenin yerinden, Libya’da varlığını yoğun bir şekilde hissettiren kabile sisteminden, azınlıklardan ve dünya üzerinde zulümlere uğramış siyahilerden ve kadınların toplumdaki yerinden bahsetmekteydi. Ayrıca eğitim konusuna değinmiş ve eğitimin özgür bırakılması gerektiğinden

---

²⁸² Muammer El Kaddafi, Yeşil Kitap, Ankara: Libya Halk Bürosu, 1982, s. 3-40. Akın, a.g.e., s. 72.

²⁸³ Riad Domazeti, Taner Altun, “Libya: Çalınmış Devrim”, İNSAMER, S. 59 (2018), s. 2. Cantürk, a.g.m., s.55. Ceviz, a.g.m., s. 89.

bahsetmekteydi. Spora millet olarak önem verilmesi gerektiğinden ve güzel sanatlarında desteklenmesi gerektiğinden bahsetmekteydi.²⁸⁴

Kaddafi Yeşil Kitabı yayınladıktan sonra kurduğu Libya Cemahiriyesi'ni, Sosyalizm, Arap milliyetçiliği ve İslam'a dayandırıyor. Ülkesinde hâkim bir yönetim sağlamak için ihtilalini böyle dayanaklara yaslaması yeterli değildi. İktidar üzerinde dengeleri bozabilme ihtimalinden korktuğu Kral İdris'in ailesi ve Müslüman Kardeşler hareketini²⁸⁵ tasfiye ederek, kendince iktidarı üzerindeki riskleri ortadan kaldırdı.²⁸⁶

Kaddafi 1975 – 1980 yılları arasında iktidarını sağlam temellere oturttu. Genel olarak iç politikaya yöneldi. İç politika ile birlikte ülke ekonomisine canlandırmak üzere petrol gelirlerinin büyük bir çoğunluğunun 1970'li yıllardan itibaren tarım sektörüne harcandığından bahsettiğimiz üzere 1975 ve 1980 yılları arasında da bu yatırımlar devamlılığını sürdürmekteydi. Baktığımız zaman hükümetin Libya'da ki yiyecek sorununu çözümleyip ülkenin kendi kendisine yetebilmesini sağlamak adına tarıma özel bir önem vermiş olmaları tabi ki iyi niyetli bir tavırdı. Fakat biraz hayalperest bir yaklaşım olduğunu 1980'li yıllarda hükümette fark edecekti. Öyle ki; hayata geçirilen Küfra Projesi'yle birlikte çölün yeşile döndüğünü görmek Libya Hükümeti'ne büyük ümitler veriyse de uzun vadede çölü yeşertmenin ne kadar zahmetli ve pahalı bir işlem olduğu anlaşılacaktı. Ülke içerisindeki tarımın gerçekleşebilmesi için kullanılan tüm malzemeler ithal ediliyordu. Tamamen ithal alet edevat ve malzemelerle yapılan tarım neticesinde Libya'da üretilen mahsuller dünya piyasasında ki mahsullerin ithal edilme fiyatından daha pahalıya mal oluyordu. Yani tarımla uğraşmak yerine mahsulleri dışarıdan almak Libya için daha hesaplı bir seçenektir. Fakat hükümet bu durumu görmek yerine bilinçsizce gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu çorak Libya topraklarını canlandırmak için harcıyordu. Dolayısıyla Libya'da ki tarım projeleri uzun soluklu olmadı. Önce kapasiteleri düşürüldü ardından da tümüyle projeler iptal edildi. Bahsettiğimiz üzere bu projelerin çıkış noktaları her ne kadar iyi niyetli olsa da ülke kapasitesinin yetersizliği

---

²⁸⁴ Cantürk, a.g.m., s.54.

²⁸⁵ Müslüman Kardeşler Hareketi; Hasan El Benna etrafında toplanan kişilerin, Batı'da yer alan milliyetçilik, sosyalizm, Bolşevizm, kapitalizm anlayışlarına tamamen karşı çıkarak, devlet yönetiminin yalnızca İslami kurallara göre sağlanabileceğini savunan bir oluşumdur. Kendi ifadelerine göre; saf ve orijinal İslam'a dönme niyetindedirler. Ancak hareketin çıkış noktası Libya olmadığı için örgütün tüm faaliyetleri tamamen sonlandırılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan Doğan, Bülent Durgun, "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 15 (2012), s. 81-82.

²⁸⁶ Domazeti, Altun, a.g.m., s.3.

görülmesine rağmen bu projeler üzerine çok ciddi meblağların harcanması ülke ekonomisi açısından büyük bir zarardı.²⁸⁷

Tarım alanında fayda sağlanamayan girişimler söz konusuysen, Libya sanayii de pek iç açıcı bir konumda değildi. Sanayi sektörünün gelişebilmesi için öncelikle hükümet içerisinde sanayii üzerine gerekli yatırımları ve politikaları izleyebilecek yetkin kişiler yoktu. Yetkin kişilerin yokluğu sadece hükümet içinde değil aynı zamanda sanayi sektöründe de söz konusuydu. Libya halkının büyük bir kısmı eğitimsizdi. Dolayısıyla ülkenin gelişimine katkı sağlayabilecek aydın, elit, entelektüel bir sınıfın olmaması Libya'nın bu alanda da gelişim gösterememesine sebep oldu. Daha önce bahsettiğimiz üzere petrol şirketlerini millileştirme yoluna giden, ülkede ki yabancı unsurların işletmelerini kısıtlayan, tarım da dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen Libya, sanayi alanında bu konunun üzerine düşmeyerek ülke de Libya Hükümeti tarafından tek bir fabrika dahi kurulmamıştı. Fabrikaların hemen hemen hepsi, yurtdışından getirildi ve işçilerinin büyük bir çoğunluğu da yabancılar arasından seçiliyordu. Yani Libya'nın sermayesini yabancı simsariyeler ve kurumlar oluşturdu. Ülke içerisinde az sayıda petrol zengini vardı ve halkın büyük bir çoğunluğu fakirlik içerisindeydi.²⁸⁸

1975-80 yılları arasında Libya'da ki ihracatın neredeyse tamamını ham petrol satışı oluşturmaktaydı. İthal edilen ürünlerse oldukça fazla ve çeşitliydi. Hayvansal gıdalar, boyalar, kâğıt ve ambalajlar, inşaat malzemeleri, ilaçlar, sigaralar, ev eşyaları, mobilyalar, giyim eşyaları, elektronik eşyalar ve hatta plastik ürünler dahi ithal ediliyordu. Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu ürünlerin büyük bir çoğunluğu sırasıyla İtalya'dan, Almanya'dan ve Fransa'dan gerçekleştiriliyordu.²⁸⁹

1969 yılında Libya'da yönetim İhtilal Hükümeti'ne geçerken, İhtilal Hükümeti'nin kalıcılığı da çok uzun sürmemişti. Muammer El Kaddafi anlattığımız üzere 1977 yılında Libya'da Cemahiriye yönetimini hayata geçirerek iktidarını kalıcı hale getirmişti. Libya'nın yeni hükümeti ile Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı'nda ki zor günlerinde gerçekleştirilen temas, ilişkilerin gelişmesinde etkin bir rol oynadı ve 1975 yılından sonra iki ülke arasında çeşitli konularda birçok anlaşma imzalandı.

---

²⁸⁷ El Kihya, a.g.e., s. 147-148.

²⁸⁸ A.g.e., s. 154.

²⁸⁹ Dinçer, Kurtuluş, a.g.m., s. 498-501.

İlk olarak 1975 yılında Libya Başbakanı A. Callud Türkiye'ye davet edildi ve iki ülke başbakanı arasında; kültürel, ticari, iktisadi, bilimsel ve teknik meselelerde iş birliği, askeri eğitim ve malzeme üretimi gibi konular üzerine görüşmeler yapılarak anlaşmaya varıldı.²⁹⁰

Tarım faaliyetlerine büyük bir gayretle başlayan Libya Hükümeti bu dönemde Türkiye'den, incir çeliği (ağacı), fındık fidanı, bağ çubuğu gibi bitkileri ve aşı kalemlerini istemişti. Fakat incir çeliği ve bağ çubuğu 1927, fındık fidanının ise 1928 yılında dış ülkelere satılamayacağı konusunda karar alınmıştı. 1965 yılında ise gıda tarım ve hayvancılık bakanlığının inisiyatifinde belirli oranlarda ve sebeplerle satılabileceğini öngören karar neticesinde 24 Ocak 1975 yılında gıda tarım ve hayvancılık bakanlığının yazısı ile bu konu bakanlar kurulunca görüşüldü. Nihayetinde Libya'nın talep ettiği ürünlerin satılması kararlaştırıldı.²⁹¹

Libya'da ki kalkınma girişimlerine destek olarak Türkiye'den iş gücü talep edilmişti. 5 Ocak 1975 tarihinde gerçekleştirilen görüşmelerde anlaşmaya varılan, Türkiye – Libya İşgücü Anlaşması 17 Şubat 1975 tarihinde yürürlüğe girdi. Anlaşmayla birlikte Libya'da zaten çalışmakta olan 4.000 ile 5.000 kadar Türk işçinin veya Libya'ya çalışmak üzere gitme niyetinde bulunan Türk işçilerinin hakları güvence altına alınmıştı. Ek olarak Türk işçilerinin Türkiye'ye gönderebilecekleri döviz miktarı kişilerin aldıkları ücretlerin %60'ı olarak belirlenirken, bekar veya eşi Türkiye'de olan bir işçi için bu oran %90 olarak belirlenmişti.²⁹² Aynı gün Libya ile imza edilen Bilimsel ve Teknik İş birliği Anlaşması' da yürürlüğe girmişti. Bu anlaşmayla birlikte taraflar, ülke ekonomilerinin kalkınması maksadıyla, bilimsel ve teknolojik tüm gelişmelerini karşılıklı olarak birbirlerine bildirip, iş birliğinde bulunarak birbirlerine fayda sağlayacaklarına dair anlaşmaya varmışlardı.²⁹³

19 Şubat 1975'te ise; Libya ile yapılan tüm anlaşmaların işlerliğinin takibini sağlamak, anlaşmalara yönelik çeşitli öneriler oluşturmak ve imzalanan anlaşmaların gerektirdiği şart ve imkanları oluşturmak gibi amaçlar doğrultusunda, İki hükümetin

²⁹⁰ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 324, Doya No: 2, Sıra No: 17, s. 2.

²⁹¹ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 325, Doya No: 7, Sıra No: 12, s. 1,9,10.

²⁹² BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 11, Sıra No: 3, s. 1-13.

²⁹³ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 12, Sıra No: 4, s. 3.

üyelerinden oluşacak Karma Komisyon Kurulması 'na dair Anlaşma yürürlüğe girmişti.²⁹⁴

3 Haziran 1975 tarihinde Libya'nın özellikle ticaret alanında etkinliğini arttırabilmesi adına Türkiye ile arasında Denizcilik ve Deniz Nakliyatı İş Birliği Anlaşması yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın bazı maddelerinde; Libya ile Türkiye arasında ortak denizcilik nakliyatı şirketi kurulacaktı ve bu şirketin 40 milyon dolar değerindeki sermayesi iki devlet tarafından yarı yarıya olarak karşılanacaktı. Yönetimi eşitlik prensibiyle sağlanacak olan şirketin merkezi İstanbul'da yer alacaktı. Kurulması öngörülen bir diğer şirkette Türkiye – Libya ortak tersane şirketi idi. Onun merkezi ise Trablus olarak belirlenmişti. Denizcilikle ilgili mühendislerin ve teknisyenlerin Türk okullarında eğitim görmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Libya'nın ihtiyaç duyduğu ticaret gemilerinin Türk tersanelerinde inşa edilmesi ile birlikte iki devlet arasında deniz hatları açılması kararlaştırılmıştı.²⁹⁵

5 Ocak 1975 tarihinde mutabakata varılan anlaşmalardan biri de İktisadi İş Birliği ve Ticaret Anlaşması'ydı. Fakat Türkiye'de daha evvel bahsettiğimiz üzere Bülent Ecevit Hükümeti'nin istifası üzerine nihayete bağlanamayan bu anlaşma en nihayetinde 16 Temmuz 1975 tarihinde yürürlüğe girmişti. İki ülkenin çıkarları doğrultusunda iktisadi, ticari kalkınmaları üzerine kararlar alınmıştı.²⁹⁶

Türkiye – Libya karma komisyonunun birinci toplantısı 8 – 11 Ağustos 1975 tarihleri arasında Trablus'ta gerçekleşmişti. Komisyon toplantısında iki tarafın karşılıklı önerileri neticesinde iki ülke arasında yeni anlaşmalara varılmıştı. Ekonomi ve sanayi alanlarında mevcut anlaşmalar aynı şekilde devam ederken, Libya'da ki inşaat sektöründe Türk müteahhitlerin yarattığı patlama üzerinde durulmuştu. Bu girişimler neticesinde Libya Hükümeti Türk iştraklerinden hastane, konut, demiryolu, karayolu, liman ve hatta oteller ile birlikte turistik yapıların projeleri dahil başka projelerle birlikte Türk müteahhitlerini üstlenmelerinden memnun olduklarını ve bu durumun devamlılığının sağlanmasından memnuniyet duyacaklarını belirtmişlerdir. Ticari olarak ta taraflar gıda ürünleri başta olmak üzere tüm acil ihtiyaçlarını temin etmek üzere mutabakata

---

²⁹⁴ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 12, Sıra No: 10, s.1-4.

²⁹⁵ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 334, Doya No: 43, Sıra No: 8, s. 3-4,9.

²⁹⁶ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 334, Doya No: 43, Sıra No: 8, s. 2.

varmışlardır. Bir diğer konu da Libya'dan Türkiye'ye gelen petrol meselesiydi. 1975 yılı içerisinde İPRAŞ, Libyalı petrol şirketlerinden 535.000 ton hem petrol almıştı. Bu durumdan yana memnuniyetini dile getiren Türk Hükümeti daha önceden anlaşmaya varılmış olunan 3 milyon tonluk petrolü almak için işlemlerin hızlandırılmasını dile getirmişti. Bir de teknik aksaklıklar ve eksiklikler sebebiyle alınmasına karar verilen fuel – oil satın alınamamıştı. Ayrıca bu görüşme sırasında Türkiye ve Libya arasında Hava Nakliyat Anlaşması imzalamışlardı ve haberleşme, mali sorunlar, vergilendirme, teknik iş birliği, insan gücü ve sosyal güvenlik konuları üzerinde görüşmeler yaparak şartların iyileştirilmesi adına kararlar almışlardı. Bu görüşmelerde önem arz eden bir konu daha nihayete kavuşmuştu. İki devletin ortak banka kurma isteği 5 Ocak 1974'te dillendirilmişti. Fakat sonuca ulaşması 11 Ağustos 1975 tarihinde gerçekleşti. Merkezi İstanbul olmak üzere 15 milyon dolar sermayesinin iki devlet tarafından yarı yarıya karşılanması kararı alınan bu banka “Arap – Türk Bankası” ismini taşıyacaktı. Kurulan banka iki ülkenin kalkınma projelerini ve dış ticaretini finanse edecekti. Uluslararası ve Arap para piyasasından da fon sağlayacaktı.²⁹⁷

5 Ocak görüşmelerinde varılan İşgücü Anlaşması dahilinde yer alan Sosyal Güvenlik Anlaşması taraflar arasında 12 Temmuz 1976 tarihinde gerçekleşmişti. Anlaşmayla birlikte Libya'da bulunan Türk işçilerinin hakları güvence altına alınıyordu.²⁹⁸

1977 yılına geldiğimizde birbirleriyle uzun bir geçmişe sahip olan bu iki millet, dostluklarını perçinlemek adına “Kültür ve Tanıtma Anlaşması” imza etmişlerdi. Dostluk ve hoşgörü üzerine kurulan ilişkilerini, eşitlik ve bağımsızlıklarına karşı saygılı olacaklarına dair ve birbirlerinin iç politikalarına müdahale etmeyecekleri noktasında anlaşmaya vararak kültür, spor, eğitim, bilim gibi dallarda birbirlerinin tanıtılmasını hedefleyen her türlü faaliyeti destekleyeceklerinin sözünü vermişlerdir.²⁹⁹

Türkiye'de 9 Şubat 1978 tarihinde gerçekleşen Bakanlar Kurulu oturumunda, Ankara merkezli olarak kurulmuş “Libya Yardımlaşma, Dostluk ve Kardeşlik Derneği” nin adına Türk ibaresinin de eklenmesi kararlaştırılmıştı.³⁰⁰ Aynı yılın Eylül ayında

²⁹⁷ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 349, Doya No: 117, Sıra No: 1, s. 1-22.

²⁹⁸ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 355, Doya No: 150, Sıra No: 14, s. 1

²⁹⁹ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 366, Doya No: 39, Sıra No: 4, s. 4.

³⁰⁰ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 369, Doya No: 84, Sıra No: 4, s. 4.

Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren Libya Genelkurmay Başkanı'nın davetlisi olarak Libya'yı ziyaret etmişti. İki ülke arasında askeri olarak ta temaslar sağlanarak iki ülke arasındaki dostluk pekiştirildi.³⁰¹ 1979 yılının Mayıs ayında da iki ülke arasında savunma sanayii konusunda iş birliği yapmak üzere görüşmeler gerçekleştirildi.³⁰² 1979 yılının Aralık ayına gelindiğinde ise iki ülke arasında ortak olarak tarım ve hayvancılık şirketinin kurulması kararlaştırılmıştı.³⁰³

Görüldüğü üzere; 1975 yılı iki ülkenin ilişkileri açısından bir kırılma niteliğindedir. Türkiye'nin Kıbrıs meselesi ile dünya devletleri tarafından yalnız bırakılması ve Libya'nın Akdeniz'de Mısır ile hedeflediği birlikteliği gerçekleştirilememesi neticesinde, kendisine bir dost arayan Türkiye ile yeni bir Akdeniz politikası güden Libya arasında müthiş bir dostluk süreci başlamıştır. İmzalanan anlaşmalar birbiri ardına sıraya girmiştir. Birçok Türk firması Libya'ya akın etmiş ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır. Türkiye'nin petrol ihtiyacının önemli bir kısmı da Libya'dan karşılanır hale gelmişti. Bahsettiğimiz nice anlaşmalar ile birlikte, iki ülkenin gelişen ilişkileri ile birlikte hem maddi hem de manevi olmak üzere birbirlerine çok büyük katkıları olmuştur.³⁰⁴

İki ülkenin iç politikasında eş zamanlı olarak meydana gelen bir benzerlikten de söz etmek gerekirse eğer; Türkiye'de Bülent Ecevit'in Ortanın Solu anlayışı etrafında bir toprak sistemi tasarladığı ve bu konuda mitinglerinde “Toprak işleyen, su kullananın” şeklinde sloganlar kullanması ile³⁰⁵ Kaddafi'nin yeşil kitabında toprak konusunu ele aldığı “Toprak hiç kimsenin mülkü değildir, herkesin toprağı işleme hakkı vardır”³⁰⁶ gibi ifadelerin yer alması iki yönetim arasında küçük bir benzerlik niteliğindedir. Zaten Ecevit'in sosyal devlet taraftarı olduğu³⁰⁷ ve Kaddafi'nin ise Arap sosyalizmini benimsediğini³⁰⁸ ve o yıllar içerisinde dünya da sosyalizmin popüleritesinin artmakta olduğunu bildiğimiz için, iki hükümetin bu noktada benzer görüşlere sahip olması aslında çok ta şaşırtıcı değildir. Ancak yine de gerçekçi bir şekilde bu konuyu ele aldığımızda

³⁰¹ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 375, Doya No: 172, Sıra No: 17, s. 17.

³⁰² BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 379, Doya No: 239, Sıra No: 14, s. 1.

³⁰³ BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 382, Doya No: 277, Sıra No: 1, s. 1.

³⁰⁴ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 90-93. Kavas, “Türkiye – Libya İlişkileri”, s. 51.

³⁰⁵ Bora Tanıl, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, C.8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 215.

³⁰⁶ Akın, a.g.e., s. 80.

³⁰⁷ Tanıl, Gültekingil, a.g.e., s. 216.

³⁰⁸ Cantürk, a.g.m., s.51.

tabi ki Ecevit Hükümeti'nin sosyalizm anlayışı ile Kaddafi Hükümeti'nin sosyalizm anlayışı tamamıyla birbirinden farklılık göstermektedir. Kaddafi'nin Arap sosyalizmi İslam'ı temel alırken³⁰⁹, Türkiye'de Ecevit hükümetinin politikaları ise; Kemalist, halkçı ve devletçi görüşler etrafında seyir ediyordu.³¹⁰ Netice itibarıyla 1980 yılından itibaren Türkiye'nin iç siyaseti çok farklı bir döneme girecek ve mevcut hükümeti değişecekti. Libya'da ise hükümet konusunda istikrar sağlanırken dış politikasında hareketli günler başlayacaktı.

3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 57 yıllık kısa ömründe, köklerini salmaya çalışarak kendine yer edinmeye çalışan demokrasi, 1980 yılında gerçekleşen darbe ile birlikte üçüncü kez sekteye uğradı. Askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerin dönem şartları içerisinde diğer darbelerde olduğu gibi kendilerince geçerli sebepleri vardı. Ülkede iç savaşa dönüşen sağ – sol çatışmaları ve bu çatışmaları müteakiben gerçekleşen terör olayları, insanların mal ve can güvenliklerinin sağlanamaması, ekonominin gittikçe kötüleşmesi ve art arda kurulan hükümetlerin bu sorunları çözümleyememesi ordunun hükümetlere karşı cephe almasına sebebiyet vermişti. Ordunun tepkisini çeken bir diğer husus da siyasi olarak gün yüzüne çıkmaya başlayan, kendisine hatırı sayılır bir taraftar edinen yeni bir yapılanmaydı. 1971 muhtırasından sonra kapatılan Necmettin Erbakan'ın³¹¹ kurduğu Milli Nizam Partisi (MNP), 1972

---

³⁰⁹ Cantürk, a.g.m., s. 55.

³¹⁰ Tanıl, Gültekinil, a.g.e., s. 216.

³¹¹ Necmettin Erbakan; 1926 yılında Sinop'ta doğmuştur. Ağır Ceza Başkanı Mehmet Sabri Bey ile Kamer Hanım'ın oğludur. 1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Makine Fakültesi'nde eğitimini tamamladı. Fakültenin Motorlar Kürsüsünde asistanlık yapmaya başladı. 1951 yılında Almanya'da Aachen Teknik Üniversitesi'ne gönderilerek çalışmalar yaptı. Burada hazırladığı çalışmalar sayesinde alanında dikkat çekti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman üniversitelerinde çalışmalar yapan ilk Türk bilim adamı olma sıfatına sahip oldu. 1953 yılında Türkiye'de doçent oldu. Almanya'da DEUTZ fabrikalarında çalıştı ve Alman ordusu için gerçekleştirilen çalışmalara katıldı. 1955 yılında İTÜ'ye geri döndü. 1960'ta yerli otomobil üretme fikrini ortaya attı. Devrim otomobilinin üretim çalışmalarında yer aldı. 1965 yılında profesör oldu. 1969 yılında Konya Milletvekiliği'ne seçilerek siyasi hayata atıldı. 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurdu. Fakat 12 Mart 1971 muhtırasının ardından MNP'nin laikliğe aykırı olduğu ileri sürülerek Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı ve faaliyetlerine son verildi. 1972 yılında kurulan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) başında yer aldı. 1974 seçimlerinde CHP ile kurulan koalisyon hükümetinin başbakan yardımcılığı görevini üstlendi. CHP ile kurulan koalisyon 1974 sonlarında sona erdi. 1974 yılından 1978 yılına kadar Demirel'in kurduğu Milliyetçi Cephe (MC) koalisyonunda görev aldı. 1978 yılından 1980'e kadar da muhalefette yer aldı. 1980 darbesinin ardından 1981 yılına kadar tutuklu kaldı. Siyasi liderlere 10 yıl süreyle siyaset yapma yasağı gelmesi üzerine 1987 yılında bu yasağın kalkmasına kadar olan sürede siyasetten uzak durdu. 1987 yılında, 1983 yılında kurulan Refah Partisi'nin (RP) başına geçti. 1991'de Konya milletvekiliğine seçildi. 1996 yılında Başbakanlık görevini üstlendi. 28 Şubat 1997 tarihinde kurduğu hükümetin irticaya yaklaştığı öne sürülerek Erbakan Hükümeti'ne post

yılında Milli Selamet Partisi (MSP) adını alarak siyasi hayatına devam etmişti. Bahsettiğimiz üzere 1974 yılında Ecevit ile birlikte hükümet kuran Erbakan, 1977 yılında oy oranını düşürmüştü. CHP ile yapılan ittifak ile birlikte bu ittifaka bağlı olarak dini söylemlerinde eskiye nazaran yumuşama gerçekleşmesi neticesinde, kendisini destekleyenlerin tepkisini aldığını düşündü. Nitekim 1979 yılında politikasını tamamen değiştirdi. Erbakan aşırı muhafazakâr ve köktendinci söylemlerini mitinglerinde defalarca dile getiriyor ve Ortadoğu’da ki Arap milletlerin İsrail karşısında verdikleri mücadeleyi destekleyen açıklamalarda bulunuyordu. Daha da ileri giderek ülkenin siyasi rejiminin şeriat olması gerektiğini, taraftarlarından aldığı güçle, çekinmeden dile getiriyordu. Erbakan’ı destekleyen muhafazakâr grup rejime kast ederken, birbirleri arasında savaş halinde olan radikal sağcı ve radikal solcu gruplar da kendilerince siyasi rejimin sosyalizm, komünizm veyahut milliyetçi ideolojiler etrafında değiştirilmesini istiyorlardı. Tüm bu sebepler neticesinde ve özellikle de demokrasinin tehlike altında olması sebebiyle Türk ordusu bir kez daha yönetime el koydu.³¹²

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in³¹³ liderlik yaptığı askeri cunta 12 Eylül 1980 günü sabah 04:30’da hükümete darbe yaptı. 1960 ve 1971’de gerçekleşen darbelere nispeten bu defa çok daha köktenci bir darbe gerçekleştiriliyordu. İlk iş olarak hükümet ile birlikte parlamento feshedildi. Parlamenterlerin dokunulmazlıkları

---

modern darbe olarak isimlendirilen askeri müdahale gerçekleşti. 1998 yılında Refah Parti’si kapatıldı. Erbakan’a da 5 yıl süreyle siyaset yapma yasağı getirildi. 2003 yılında Saadet Partisi’nin (SP) Genel Başkanlığı’na seçilerek siyasete geri döndü. 1998 yılında parti harcamalarında usulsüzlük yapıldığının ortaya çıkması neticesinde 2004 yılında hapis cezasına çarptırıldı. Cezası sağlık durumundan dolayı ev hapsine çevrildi. Fakat yine sağlık durumu dolayısıyla 2008 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından cezası kaldırıldı. 2011 yılında da yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazım Maviş, “Necmettin Erbakan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (2016), s. 412-414.

³¹² Kemal Haşim Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, 2. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 201-208.

³¹³ Kenan Evren; 1918 Manisa doğumludur. 1938 yılında Harp Okulu’nu bitirdi. 1942 yılında üsteğmenliğe terfi etti. 1950 yılında kurmay yüzbaşılığa yükseldi. 1958-1959’da kurmay başkanlığı görevini yürüttü. 1964 yılında tuğgeneralliğe terfi etti. 1967 yılında ise tümgeneralliğe terfi etti ve Isparta 58. Er Eğitim tümen komutanı oldu. 1970’te ise korgeneralliğe terfi etti ve 11. kolordu komutanlığı görevi için Trabzon’a gitti. 1974 Kıbrıs Barış Harekati’nda görev aldı. 1978 yılında genelkurmay başkanlığı görevine getirildi. 12 Eylül 1980 tarihinde genelkurmay başkanlığı görevini yürütürken sivil idareye askeri darbe yapıldı. Darbenin ardından Evren hem devlet başkanlığı hem de darbeden sonra kurulan Milli Güvenlik Konseyi’nin başkanlık görevlerini yürüttü. 1982 yılında 7 yıllığına Cumhurbaşkanı oldu. 1989 yılında görevi sona erdikten sonra siyasetten çekildi. 2014 yılında meşru hükümeti devirme suçuyla açılan dava sonucunda müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Yaşlılığı sebebiyle kararlar yargıtaya gönderilmedi. 2015 yılında da yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Karakoç, “Ahmet Kenan Evren”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (2016), s. 428-431.

kaldırıldı.³¹⁴ Milli Güvenlik Konseyi (MGK) bildirimler yayınlayarak darbenin temel hususlarını halka bildiriyordu. MGK'nın birinci bildirisine göre; Türkiye'de devletin organları işlemediği ve buna dayanarak yönetime el konulduğu ifade ediliyordu. Mevcut hükümetle birlikte TBMM dağıtıldı.³¹⁵ MGK'nın ikinci bildirisine göre; yönetimi ele alan cuntacı komutanlar, istedikleri her önlemi almakta ve düzeni kurmakta yetki sahibi olacaklardı. Buna dayanarak sıkıyönetim ilan edildi.³¹⁶ Üçüncü bildiriye göre; süreç boyunca gıda ürünlerinin satılmasında panik ortamının yaratılmasına ve istifçilik yapılmasına izin verilmeyecekti.³¹⁷ Dördüncü bildiriye göre; Başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer'in üyeliklerinden oluşan MGK'nın bütünüyle ülke yönetimine el koyduğu bildiriliyordu. Ayrıca MGK'nın Genel Sekreterliği görevine de Orgeneral Haydar Saltık getirilmişti.³¹⁸ Beşinci bildiriye ise; tüm hava, deniz limanlarıyla birlikte sınır kapılarının kapatıldığı ifade ediliyordu.³¹⁹ Altıncı bildiriye göre; Türkiye'nin içinden geçtiği bu zor günlerde içerde ve dışarda karşılaşılabileceği tehdit ve tehlikelere karşı dikkatli olunması gerektiği ifade ediliyordu.³²⁰ Yedinci bildiriye göre; siyasi partiler fesh ediliyor ve partilerin merkez binaları ve tüm tesisleri orduya teslim ediliyordu. Parti faaliyetlerini durduran ordu Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ile birlikte Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun da (MİSK) tüm faaliyetlerini durdurduğunu ilan ediyordu.³²¹ Sekizinci bildiriye yer alan hüküm ise; devlet dairelerinde veya devletin özel kuruluşlarında ya da belediyelerde çalışan tüm işçilerin, memurların ücretli, sözleşmeli personellerin işten çıkarılmaları, emeklilik işlemleri veya istifaları durduruluyordu.³²² Dokuzuncu bildiriye göre de; devletin polisi artık askerin emrindeydi. Yani Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Komutanlığı'na bağlanıyordu.³²³

---

³¹⁴ Akşin, a.g.e., s. 347. "Ordu Yönetime El Koydu", *Hürriyet Gazetesi*, 12.09.1980, s. 1.

³¹⁵ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³¹⁶ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 2 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³¹⁷ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 3 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³¹⁸ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 4 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³¹⁹ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 5 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³²⁰ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 6 Numaralı Bildirisi", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³²¹ "7 Numaralı Bildiri", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³²² "8 Numaralı Bildiri", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

³²³ "9 Numaralı Bildiri", *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

Bu süreçte partilerin genel başkanları Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan gözüaltına alınmıştı. Fakat Alparslan Türkeş darbeden sonra teslim olmamış kendisine tanınan sürenin bitimine 6 saat kala, darbeden iki gün sonra teslim oldu. Gözüaltına alındıktan sonra da İzmir dolaylarında ki Uzun Ada'ya gönderilmişti.³²⁴ Görüldüğü üzere 1980 darbesi, 1960 yılında gerçekleşen darbeye nazaran daha sert, daha net ve daha disiplinli bir görüntü çiziyordu. 1960 darbesi yalnızca siyasi liderlerin baskı altına alındığı bir formdayken, 1980 darbesiyle Ordu; ülkenin birçok kurum ve kuruluşunun faaliyetine son vererek ülkedeki tüm siyasi oluşumların üzerinde bir darbe gerçekleştiriyordu.

Süleyman Demirel uzun yıllar süren iktidar dönemi süresince, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerden şikâyet ediyor ve bu özgürlüklerin kısıtlanmasını hedefliyordu. Bu isteğini kendisi gerçekleştirilemedi. Fakat 1980 yılında Kenan Evren bu konu da Süleyman Demirel ile aynı fikirde olacaktı ki, 1960 darbesini gerçekleştirenlerin Türk siyasi hayatına kattıkları kurum, kuruluş ve yasaları fesh ediliyordu. Cuntacılar ülke yönetimini sivillere devretmeden önce yönetim sisteminde köklü değişiklikler yapmak gerektiğine inanıyorlardı. Nitekim darbeden sonra eski hükümetin görevlendirdiği birçok kişi, belediye başkanları dahil, görevlerinden alınırken belediye meclisleri de dağıtıldı. Kenan Evren yönetimi darbe öncesi siyasetle ilgilenen kimseyi yeni dönemde görevlendirme niyetinde değildi. Bütün gücü MGK'da toplarken, emekli amiral Bülent Ulusu'nun başında yer aldığı ve üyelerinin büyük bir çoğunluğunun askeriyeden emekli olduğu 27 Bakandan oluşan bir hükümet kurdu. Hükümet doğrudan MGK'ya bağımlı ve sorumluydu. Ayrıca MGK'nın bakanları azletme yetkisi vardı. Tüm bunlar yaşanırken tutuklu bulunan eski siyasiler, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel kısa süre içerisinde serbest bırakıldılar. Fakat Necmettin Erbakan ile birlikte Alparslan Türkeş'in ülkenin rejimine kast etmeyi planladıkları öne sürülerek tutukluluk süreleri uzatıldı. Ancak belli bir süre sonra onlar da serbest bırakıldılar.³²⁵

Darbeden sonra 16 Ekim tarihinde fesh edilen tüm partiler resmi olarak kapatıldı. Bununla birlikte tüm mal varlıklarına el konuldu. Mal varlıklarıyla birlikte parti bünyelerinde toplanan arşivleri de darbe yönetimi tarafından imha edildi. 1981 yılında

---

³²⁴ Akşin, a.g.e., s.347 "Türkeş Ankara'da Teslim Oldu", *Milliyet Gazetesi*, 15.09.1980, s.6.

³²⁵ Zürcher, a.g.e., s. 319-320.

ülkede siyasi konular hakkında fikir alışverişi yapmak yasaklanmıştı. 1982 yılında da bu yasak eski siyasilere getiriliyordu. Siyasilerin her biri için geçmiş, bugün veyahut gelecek hakkında herhangi bir söylemde bulunmaları yasaklanıyordu. Ülkede ki iç karışıklığı sonlandırmayı vaat eden cuntacılar ilginçtir ki bunu başarmışlardı. 12 Eylül'den bir gün önce Ankara'nın çeşitli bölgelerinde çok sayıda bombalar patlatılırken 12 Eylül günü Türkiye'nin hiçbir yerinde bir tane dahi bomba patlamamıştı. Bombaları patlatan kişilerin kendilerince davalarını savunup anarşiye sarılırken bir gün içerisinde bundan vazgeçmiş olmaları Süleyman Demirel'in bu konuda ki bazı ithamlarını hatırlamamıza sebep oluyordu. Demirel'e göre; TSK, anarşi olaylarını sonlandırabileceği halde bunlara iyi bir şekilde müdahale etmiyordu ve ordunun yönetimi ele alabilmesi adına kendileri için fırsat oluşturduklarını ileri sürüyordu. Aslında bu ithamların doğruluğu veya yanlışlığı hakkında net bir ifade de bulunmasak ta darbe sonrasında gerçekleştirilen baskıcı ve diktaya kaçan eğilimler neticesinde Demirel'in ithamları üzerinde ister istemez bir haklılık payı olup olmadığını sorgulayabiliyoruz. İfade ettiğimiz üzere tüm bu soru işaretleri ile birlikte, 1980 yılları gerçekten Türkiye'de demokrasinin ciddi bir yara aldığı, içişlerinin karmaşa ile sürdüğü bir dönemdi.³²⁶

Demokrasiye açılan bu yara en çok ta 1982'de kabul edilen Anayasa ile gerçekleşiyordu. Anayasa ile birlikte; Cumhurbaşkanı, yürütme, yargı, yükseköğrenim alanlarında geniş yetkilere sahip oldu. Anayasalar genellikle hak ve özgürlükleri temel alırken bu defa daha çok hak ve özgürlüklere getirilen bir kısıtlama niteliğindedi. Ülkede din eğitimi zorunlu hale getirilerek Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik ilkesine karşı bir ket vuruluyordu. 1961'de özerk hale getirilen üniversitelerin bağımsızlığına son veriliyor ve tüm üniversiteler Yüksek Öğrenim Kurumu'nun (YÖK) idaresine bağlanıyordu. Cumhurbaşkanlığına bağımlı olan YÖK ile birlikte üniversiteler de dolaylı olarak Cumhurbaşkanlığı idaresine geçmiş oluyordu. Tüm bu baskılara rağmen, darbeciler 1961 Anayasası'nın getirisi olan bazı kurumlara el sürmemiştiler. Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK), Anayasa Mahkemesi (AYM), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) aynı şekilde çalışma ve faaliyetlerini sürdürmeye devam etti.³²⁷

---

³²⁶ Zürcher, a.g.e., s. 320. Abdulvahap Akıncı, "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E – Muhtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2 (2013), s. 42-43.

³²⁷ Akşin, a.g.e., s. 349-352.

1982 Anayasası 7 Kasım tarihinde halkın onayına sunuldu. Fakat onaya sunulmaktan ziyade ülke de seçim gerçekleşiyor olması, demokrasinin işlediğinin göstergesi değildi. Öyle ki Anayasa’da yer alan bir maddeyle Kenan Evren’in Cumhurbaşkanlığı da oylanıyordu. Kenan Evren tek adaydı. Onun aleyhinde propaganda yapmak yasaktı. Seçimleri boykot etmek ve oy vermemek hem para cezası hem de 5 yıl boyunca oy kullanma hakkını kaybetmek demektir. Bu şartlar altında yapılan seçimler sonucunda Kenan Evren %91,4 olumlu oy ile cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu.³²⁸

1983 yılında ülkedeki siyasal faaliyet yasağı kaldırıldı. Ancak eski liderlere getirilen kısıtlama devam ediyordu. 1982 Anayasası’nın seçim sistemine getirdiği bir yenilik söz konusuydu. Bu yeniliğe göre; seçimlerde partilerin meclise girebilmeleri için %10 oy barajını aşmaları gerekiyordu. 1983 yılında seçimler gerçekleştiğinde MGK’nın seçimlere katılabilmesini onayladığı 3 siyasi parti ile Türkiye seçime gitti. Bu partilerden ilki daha önceleri Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) da başında bulunduğu ve Evren döneminde bakan olarak görev alan Turgut Özal’ın³²⁹ partisi Anavatan Partisi’ydi. (ANAP). Bir diğer Parti sol ideolojiyi benimseyen Necdet Calp’in başında yer aldığı Halkçı Parti’ydi. (HP). Son olarak ta eski bir orgeneral olan Turgut Sunalp’in başında bulunduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) yer alıyordu. Kenan Evren seçimlerde Turgut Sunalp’in partisini destekliyordu. Aslında Turgut Özal’da söylem ve demeçlerinden görüldüğü üzere Kenan Evrenle aynı çizgide yer alıyordu. Sağ ideoloji etrafında dinci söylemler etrafında birleşiyorlardı. Fakat Turgut Sunalp’in orgeneral olması Kenan Evren’in desteğini almasında daha etkili olmuştu. 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleşen seçimlerde oy kullanmak üzere kayıtlı seçmen sayısı, 19.767.366 kişiydi. 18.238.362 kişi oy kullanmış olup, anayasa onayındaki gibi %92,3 oranında yüksek bir katılım sağlanmıştı. ANAP, 7.833.148 kişinin oyunu alarak %45,1 oy oranıyla mecliste 211 milletvekili ile yer edinmişti. HP ise 5.285.804 kişinin oyuyla oyların %30,5 oranına

---

³²⁸ Zürcher, a.g.e., s. 322.

³²⁹ Turgut Özal; 1927 Malatya doğumludur. Mehmet Sıddık Bey ve Hafize Hanım’ın oğludur. 1950 yılında İTÜ’den yüksek mühendis olarak mezun oldu. Üniversite yıllarında Necmettin Erbakan ile tanıştı. Aynı yıl iş hayatına Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde başladı. Buradayken de Süleyman Demirel ile tanıştı. 1952 yılında mühendislik eğitimi maksadıyla ABD’ye gitti. 1953 yılında dönünce Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde çalışmaya devam etti. 1965 yılında Süleyman Demirel tarafından başbakanlık müşavirliği görevine getirildi. 1967 yılında da DPT’nin başına getirildi. 1971 yılında gerçekleşen muhtıradan sonra Dünya Bankası Başkanı McNamara’nın özel danışmanı oldu. 1980 yılında ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı oldu. 1983 yılında ANAP’ı kurdu ve aynı yıl Başbakan oldu. 1989 yılında ise Cumhurbaşkanı seçildi. 1993 yılında da kalp krizi geçirmesi neticesinde yaşama veda etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Demirbay, “Turgut Özal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, (2007), s. 105-106.

sahip olmuştu. Meclise 117 milletvekili ile girmişti. Evren'in desteklediği Sunalp'ın partisi MDP ise 4.036.970 kişinin oyunu alarak, %23,3 oy oranına sahip olmuştu. Meclisteki yerini de 71 milletvekili ile sağlamıştı. Seçimlerden birinci çıkan Turgut Özal ve partisi genel olarak Kenan Evren yönetimiyle uyumlu bir şekilde çalışmıştı.³³⁰

Sivil yönetime geri dönmüş olması Türkiye için umut vericiydi. Ayrıca darbe döneminden önce gerçekleşen terör olayları neredeyse tamamen sona ermişti. Fakat bu olayları gerçekleştirenlerin yargılanma süreçleri devam ettiği için hala o günler akıllarda yerini koruyor ve bu endişeyle birlikte sivil yönetim sürecinde dahi sıkı yönetim devam ediyordu. Turgut Özal 1983 yılında elde ettiği başarıyı garantilemek istiyordu ve yaklaşan yerel seçimleri kendi iktidarı için tehdit olarak görüyordu. Bu sebeple çalışmalarına hız kesmeden başladı. Seçimleri erken bir tarihe çekmek için ciddi bir gayret gösterdi. Halk nezdinde kendisini başarılı lider konumuna getirmek maksadıyla bir takım göz boyama girişimlerinde bulundu. Bu girişimlerin en önemlisi Özal'ın kurduğu fonlar sistemiydi. Bu sistem tahlil edildiğinde fonların yasaya uydurularak verilen rüşvetler olduğu kanısına varılıyordu. Bütçeden ayrılan çeşitli başlıklardaki fonlar, hükümetin istediği şekilde kullanabildiği bir paraydı ve bu para seçimleri satın alabilme maksadıyla istenildiği şekilde kişilere kurumlara harcanıyordu. Az evvel de belirttiğimiz üzere halkın gözü boyanmaya çalışılıyordu. Nitekim 1984 yerel seçimlerine gidildiğinde Özal'ın fonlar taktiği istediği sonuca ulaşmasını sağladı. Oyların %41,5'ini alarak gücünü artık net bir şekilde sağlamlaştırmıştı. Üstelik genel seçimlerdeki rakiplerinin oyları ciddi bir şekilde azalmıştı. HP, %8,7'lik bir oy alırken MDP ise %7,1 oy oranına sahip olmuştu.³³¹

MGK iktidarının iki partisinin oylarının bu derece azalmasının sebebi aslında seçimlere katılan iki partiydi. İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün kurduğu Sosyal Demokrat Parti (SODEP) halka CHP'yi anımsatmış olacaktı ki oyların %22'sini aldı. Bir diğer yeni kurulan parti de Doğru Yol Partisi 'de (DYP), AP'nin devamı niteliğinde bir profil çiziyordu. Onlar da oyların %13'ünü aldılar. Bu seçim sonuçları iki sosyal demokrat partinin birleşme kararı almasına vesile oldu ve SODEP ile HP 3 Kasım 1985 tarihinde resmen birleştiler. Partinin yeni adı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) oldu. Genel Başkan koltuğuna da Erdal İnönü oturdu. Ayrıca 1985 yılında bir parti daha

³³⁰ Akşin, a.g.e., s. 355-356. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

³³¹ Ahmad, a.g.e., s. 225-226.

kuruldu. Bülent Ecevit hala siyasi yasaklı olduğu için eşi Rahşan Ecevit liderliğinde Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu ve siyasi hayatın bir parçası oldu.³³²

Kenan Evren rejimi döneminde Türkiye’de ki sağ-sol çatışmalarının yarattığı terör ortamı son bulurken 1984 yılında ülkenin güneydoğusunda tekrar bir takım anarşi olayları meydana gelmişti. Anarşinin sebebi bu defa sağ – sol grupların anlaşmazlıkları değildi. Türkiye’nin uzun yıllar boyu iç politikasının gündeminde yer alacak bir mesele, 1984 yılında gün yüzüne çıkıyordu. Ankara’da Abdullah Öcalan liderliğinde kurulan Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Güneydoğu’da terör faaliyetlerine başladı. PKK saldırılarıyla birlikte köyler yakıldı, çok sayıda insan yaşamını kaybetti. 1999 yılına değin PKK saldırılarında hayatını kaybedenlerin sayısı 30.000’i buldu. Kürt milliyetçiliği etrafında birleşen bu güçleri sindirmeye çalışmak için kalkınmaya ayırılacak olan gelir tamamen güvenlik güçlerine aktarıldı. Doğu’da ki önemli gelir kaynağı hayvancılıktı. Fakat hayvancılık yapılabilmesi adına bölgede can ve mal güvenliği kalmamıştı. Yaşamlarını buralarda devam ettiremeyen bölge halkı kentlere göç etmek mecburiyetinde kaldı. 1987’de PKK faaliyetlerine ket vurabilmek adına sıkı yönetim ilan edildi. Ancak ilan edilen sıkı yönetimle özgürlükler de kısıtlanmış oldu. Türklere karşı yürütülen bu terör eylemleri, Avrupa’da terör olarak algılanmıyordu. Onlara göre Türk demokrasisinde yer alan bazı eksiklikler ve Kürtçe ’ye uygulanan bazı kısıtlamalar neticesinde Kürtlerin böyle bir ayaklanma tertip ettikleri ifade ediliyordu.³³³

1986 yılında SHP, siyasetten men edilmiş eski liderlerin siyasi yasaklarının kaldırılması yönünde çalışmalarına başladı. Bu durumu önce kabul etmek istemeyen Özal yönetimi, kendilerince bir engel tasarlayarak referandum ile bunun kararının halka bırakılması gerektiğini öne sürdü. Referandum gününe kadar da eski liderlerin siyasete dönmelerinin hatalı bir karar olacağını ifade eden çeşitli propagandalar yürüttü. Fakat netice Özal’ın istediği gibi sonuçlanmadı. Referandum %50,24’lük oranla liderlerin siyasete geri dönebilmeleri yönünde sonuçlandı. Sonuçlar böyle olunca muhalefetin seçimlere hazırlanamaması adına Özal hükümeti seçimleri erkene aldı. 1987 yılının Kasım ayında genel seçimler gerçekleşti.³³⁴

---

³³² Akşin, a.g.e., s. 359.

³³³ A.g.e., s. 357- 358.

³³⁴ Zürcher, a.g.e., s. 325. Akşin, a.g.e., s. 359.

1987 seçimlerinde hapis cezası alarak beraat eden Necmettin Erbakan Refah Partisi'nin (RP) başında yer alırken, Alparslan Türkeş' te Milliyetçi Çalışma Partisi'nin (MÇP) başında yer alarak seçime katıldılar. Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi'nde (DYP), Bülent Ecevit ise DSP' de siyasi hayatlarına kaldıkları yerden devam ettiler. 1987 yılında 26.376.926 kayıtlı seçmen bulunuyordu. 24.603.541 kişi sandık başına gitmişti. Evren rejiminin getirdiği yasalar neticesinde katılım %93,3 gibi yüksek bir oranda gerçekleşti. Seçimlerden en yüksek oy ile çıkan Turgut Özal'ın ANAP'ı oldu. 8.704.335 kişinin oyunu alan parti %36,3 oy oranına sahip olurken geçmiş yıllara nazaran oy oranını düşürdü. Fakat 292 milletvekili ile yine de meclisteki salt çoğunluğu oluşturdu. İkinci parti ise Erdal İnönü'nün partisi SHP oldu. SHP, 5.931.000 kişinin oyunu alarak %20,8 oy oranına sahip oldu. Meclisteki yerini 99 milletvekili ile aldı. Üçüncü parti ise Demirel'in DYP'si idi. 4.587.062 kişinin oyunu alan parti %19,1 oy oranına sahip olurken meclise 59 milletvekili ile girdi. Dördüncü parti oyların %8,5'ini alarak Ecevit'in partisi DSP oldu. 2.044.576 kişinin oyunu alan parti maalesef ki %10 barajını aşamadığı için meclise giremedi. Erbakan'ın RP' de, 1.717.425 kişinin oyunu aldı fakat onların oy oranı da %7,2'ye tekabül ettiği için RP' de meclise giremedi. Siyasete dönen Alparslan Türkeş'in MÇP'si de 701.538 kişinin oyuyla yalnızca %2,9 oy oranına sahip oldu. Alparslan Türkeş'in partisi de Ecevit ve Erbakan'ın partileriyle aynı kaderi paylaşarak meclise giremedi. Eski liderlerden siyasete en etkili dönüşü gerçekleştiren Demirel olmuştu. İktidarı ele alamasa da ANAP'ın oylarını ciddi oranda kırmış oldu.³³⁵

Turgut Özal 1983'te başlayan iktidar dönemi süresince askeri hükümetten devraldığı hiçbir antidemokratik yasanın değiştirilmesi için çaba harcamadı. Sistem aynı şekilde senelerce sürdürüldü. Yükseköğrenim yasası, ceza yasası, basın yasası, seçim ile birlikte siyasi partiler yasası, TRT kurumunun yönetimiyle ilgili olan yasa darbenin varlığını hissettirir şekilde hiçbir değişiklik yapılmadan yürürlükteydi. Demokrasiye bir balyoz gibi inmiş olan bu yasalar haricinde ülkedeki siyasi ortam hala sıkıntılı bir görüntü çiziyordu. Hapishanelerdeki yaşam koşulları son derece kötüydü. Açlık grevleri bitmek bilmiyordu. Ayrıca siyasi hayatın içinde cinayetlerin yeri aynı şekilde varlığını sürdürüyordu. Bunun en büyük kanıtı da 1988 yılında Komando Kartal olarak bilinen Kartal Demirağ'ın, Turgut Özal'a karşı gerçekleştirdiği suikast girişimiydi. Tüm bu

---

³³⁵ Ahmad, a.g.e., s. 230. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

sorunlar içerisinde siyasal hayat sürdürülmeye çalışılırken 1989 yılında Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolacak olması ve yerine kimin geçeceği ülkede merak konusu durumundaydı. Gördüğümüz üzere Özal dönemi oldukça sıkıntılı bir profil çiziyordu ve kendisi de bunun bilincindeydi. Vaat ettiği gibi enflasyonu düşürememiş ve ekonomiyi düzeltermemişti. Son seçimlerde oy oranı da gittikçe düşmüştü. 1992 seçimlerinde tekrar iktidara gelemeyeceğini düşünerek Cumhurbaşkanlığına aday oldu. Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde 7 yıl daha ülke idaresini elinde tutabilecekti. Nitekim partisinin meclisteki çoğunluğundan faydalanarak Ekim ayında Cumhurbaşkanı seçildi.³³⁶

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı ile birlikte kendisinden boşalan Başbakanlık ve ANAP Genel Başkanlığı görevine o güne kadar siyasi olarak çok fazla parlamamış isimlerden biri, TBMM başkanı Yıldırım Akbulut getirildi. Bu durum muhalefet arasında Başbakan'ın Çankaya'dan yönetileceği gibi yorumların yapılmasına sebep oldu. Fakat Akbulut'un başbakanlığı çok uzun sürmedi. 1991 yılında ANAP Genel Başkanlığı'na ve Başbakanlığa seçildi. Fakat 1992 yılında planlanan seçimler erkene alındı ve 1991 yılında yapıldı.³³⁷ 1991 yılında ki seçimlerde 29.979.123 kayıtlı seçmenden 25.157.089 kişi oy kullanmasıyla %83,9'luk bir katılım sağlanmıştı. Kenan Evren'in yönetimden ayrılmış olmasıyla birlikte katılımın da azalmış olması dikkate değerdir. Yapılan bu seçimlerle birlikte barajı geçen parti sayısının artmasıyla meclisteki renkler çoğalmıştı. Seçimden birinci çıkan parti Demirel'in DYP'si olmuştu. 6.600.726 kişinin oyuyla birlikte %27,0 oy oranına sahip olarak meclisteki yerini 178 milletvekili ile almıştı. İkinci parti ise Mesut Yılmaz liderliğinde ki ANAP olmuştu. ANAP 5.862.623 kişinin oyunu alarak %24,0 oy oranıyla meclise 115 milletvekilini yerleştirmişti. Üçüncü parti de Erdal İnönü'nün SHP'si idi. 5.066.571 kişinin oyu ile %20,8 oy oranına sahip olan SHP, 88 Milletvekili ile meclisteki yerini almıştı. Erbakan'ın RP'si %16,9 ile dördüncü parti olmuş ve meclise 62 milletvekili ile girmişti. Ecevit'in partisi DSP'de %10,8 oy oranıyla beşinci parti olurken, 7 milletvekili ile meclise girmişti.³³⁸

1980 yılından itibaren Türkiye'nin iç siyaseti sancılı günler geçirirken Libya ile temaslar halinde bulunacak Türk hükümetleri anlattığımız üzere sürekli bir değişim

---

³³⁶ Ahmad, a.g.e., s. 232-234.

³³⁷ Akşin, a.g.e., s. 361.

³³⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

yaşamıştır. Özellikle Kenan Evren dönemi, Kaddafi'nin dikta rejimini aratmayacak niteliktedir. Türkiye'nin içişleri terör olayları içerisinde sıkışıp kalmış, kişilerin hak ve özgürlükleri gittikçe kısıtlanmıştı. İki hükümetin birbirleriyle olan temaslarından önce Türkiye'nin 1980–1991 tarihleri arasında kısaca diğer devletlerle yürüttüğü dış politikasına değinirsek eğer; bildiğimiz üzere Kıbrıs meselesi 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'nin dış politikasının ana gündemiydi. Kıbrıs meselesini izleyen süreçte Türk–Yunan ilişkilerinde gerginlik bir türlü sona ermiyordu. Türkiye ve Yunanistan arasındaki meselelere Kıbrıs haricinde Ege ve Batı Trakya Türklerinin sorunları da eklenince Türkiye – Yunanistan ilişkileri içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştı. Bu durum Türkiye'nin batılı devletlerle olan ilişkilerine de yansımıştı. Türk hükümeti, Yunanistan'a karşı barışçıl bir politika izlemeye çalıştıkça Yunan hükümeti tam zıttı şeklinde hareket ediyordu. AB'ye üye olduktan sonra elinde bulundurduğu tüm imkanları Türkiye'nin aleyhine kullanıyor, Batı'dan Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne ekonomik yaptırımlar uygulanmasını istiyordu. Türkiye'de ki teröre destek vererek ülkenin bölünmesini ve Batı'dan çıkarılmasını arzulamaktaydı. 1990 yılına kadar soğuk savaşın etkisiyle çok yönlü bir dış politika yürütmeye çalışan Türkiye, yine de bölgesel ilişkilerini çok fazla etkileyecek ciddi değişikliklere gidememişti. Uzun bir süredir Batı güdümünde yürütülmeye alışılan dış politika da bu alışkanlıktan vazgeçilememişti.³³⁹

1980'lerin başında Türk ekonomisinde yaşanan liberalleşmenin etkisiyle iç talepler kısıldı ve döviz kurları arttırıldı. Bunların doğal sonucu olarak maliyetler düştü ve ülke içerisindeki mallar ihracata uygun hale geldi. Bununla birlikte ülkeye döviz girişi hedefleniyordu. Bu dönem de ihracatta artış gözlemleniyse de aynı oranlarda ithalatta da artışlar yaşanmıştır. İthalat ve ihracat dengesi sağlanamadığı için ülke içerisindeki cari açık artış göstermiştir. Bu açığın kapatılması için de hem dış borçlanmaya gidilecek hem de yüksek faizli tahvillerle iç borçlanma yapılacaktı. İç borçlanma, bankerlerin nakit akışını ayarlamakta zorlanmalarına sebep olurken dolaylı olarak on binlerce insanın da bu durumdan mağdur olmasına sebep oldu. Dış borçlanmanın ülkede yarattığı sıkıntı ise Kamu İktisadi Teşebbüsleri' nin (KİT) kontrolsüzce ve bilinçsizce eşe dosta özelleştirilmesiyle sonuçlandı. Bu durum neticesinde enflasyon oranları ve döviz kurları

---

³³⁹ Sarıncay, a.g.m., s. 873-874.

giderek yükseldi. Özal Dönemi boyunca Türk ekonomisi Özal'ın vaat ettikleri bir yana daha da sıkıntılı bir hal almıştı.³⁴⁰

1980 – 1991 yılları arasında Libya'da ki durum ise; Kaddafi ihtilalini 1970'li yıllarının ortalarından itibaren yayınladığı Yeşil Kitap'la Arap sosyalizmine dayandırmıştı³⁴¹ ve 1980'li yıllarda kendisine muhalefet edenlerin etkinliklerini tamamen bastırarak felsefesi için rahatlıkla uygulama alanı bulmuştu. Ayrıca 1979 yılında, Kaddafi devletin resmi lideri olma görevinden istifa etti ve kendisini dokunulmaz kılan devlet yapısının dışında bir unvanla taçlandırdı. 1979 yılından itibaren Kaddafi, “Devrimin Kılavuzu” veya “Kardeş Lider” olarak anılacaktı. Devrimin Kılavuzu, sosyalizm etrafında ülke ekonomisini kalkındırmaya çalıştı. Fakat bunda pek başarılı olamadı. Libya ekonomisinin en büyük geliri 1980'li yıllarda da petrolden sağlanıyordu. 1970'li yıllarda olduğu gibi petrolden elde edilen gelirin büyük bir kısmı tarım alanına ayrılıyordu. Çöl ikliminde tarım yapılabilmesi adına su ve bitkiler için hayat aranıyordu. Bunun için de 1984 yılında insan eliyle yapılmış büyük nehir projesi hayata geçirildi. Kaddafi Hükümeti, Küfra projesinde olduğu gibi Nehir Projesi için de ciddi bir kredi açarak, projeye büyük bir yatırım yapmıştı. Ne var ki bu projeden de beklenen sonuçlar elde edilemedi ve hükümet zarar etti. Libya Hükümeti'nin tarım sektörüne yaptığı yatırımlara ve çiftçiye tanıdığı imtiyazlara, desteklere rağmen üretimde bir gelişme kaydedilemedi. Hatta 1969 – 1978 yılları arasında tarım sektörünün büyüme oranı %12 iken 1978 – 1988 yılları arasında bu oran %4'e düşmüştü. Bu düşüş sadece tarım sektöründe değil sanayi, ticaret ve hizmet sektörü dahil olmak üzere birçok alanda yaşandı. Libya ekonomisinde çeşitli sektörlerde meydana gelen bu düşüşün bağıntılı olduğu bir durum vardı. O da Libya'nın dış politikasıydı. Kaddafi'nin yürüttüğü saldırgan dış politika ülkesinin ekonomisinde ve iç politikasında olumsuz sonuçlar alınmasına sebep oluyordu.³⁴²

1980 yılında Libya ve Suriye'nin birleşmesi amacıyla iki devlet arasında bir yakınlaşma durumu söz konusu oldu. Hatta Kaddafi bu dönemde, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden aldıkları silahların ücretini ödeyememesi üzerine, Suriye'nin borcunu kapamıştı. Libya ve Suriye, İran – Irak savaşında da birlikte hareket ederek Arap olmayan

---

³⁴⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980 – 2001)*, C.II, 12. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 15-18.

³⁴¹ Cantürk, a.g.m., s. 51.

³⁴² A.g.m., s. 57. Van Genugten, a.g.e., s. 109. El Kihya, a.g.e., s. 174-177.

İran'ı destekleyerek diğer Arap ülkelerinin tepkilerini kazanmışlardı. Libya ve Suriye'nin bu yakınlığı yine de Kaddafi'nin istediği şekilde sonuçlanmadı. İki ülkenin birleşmesi gerçekleşmedi. Aynı yıl gerçekleşen bir diğer birleşme girişimi ise Çad ile söz konusu olmuştu. Fakat bu durum Çad'ın inisiyatifiyle gerçekleşmemişti. Öyle ki Çad' da meydana gelen iç savaşa destek olmak maksadıyla 6.500 kişilik takviye kuvvet gönderen Kaddafi, bir süre sonra deyim yerindeyse Çad'ı işgal etmişti. İşgalin tamamlanmasıyla da Çad ile birleştiklerini ilan etmişti. Fakat bölgede ciddi bir etkinliği bulunan Fransa ve Nijerya bu durumdan rahatsızlık duyarak bu birleşmeye engel olmak istediler ve diplomatik girişimlerde bulundular. Bu konu da Amerika'nın da desteğini alan Fransa ve Nijerya, Kaddafi'ye baskı uyguladılar. Netice itibariyle Kaddafi'nin kuvvetleri Çad'ı terk etmek zorunda kaldı. Kaddafi'nin bir diğer birleşme girişimi de Fas ile yaptığı Qudja Anlaşması'ydı. Fakat İsrail Devlet Başkanı Şimon Perez'in Fas gezisinden sonra bu durumdan hoşnut olmadığını dile getirdi. Böylelikle Kaddafi'nin bir birleşme girişimi daha başarısızlıkla sonuçlanmıştı.³⁴³

Arap sosyalizminin yegâne savunucusu olan Kaddafi 70'li yıllar da emperyalizme karşı birlik olup mücadele edilmesi gerektiğine inanıyordu.³⁴⁴ Mücadele'den kastı da uluslararası terörizme destek olmaktı. Ona göre terörizmin desteklenmesiyle birlikte emperyalizm yok edilecek ve dünyada devrimin gerçekleşeceği sosyalizme geçilecekti. Kaddafi'nin teröre desteği yalnızca ev sahipliği değildi. Silah yardımları, gerilla savaşı eğitimi verilmesi, istihbarat paylaşımı, sahte pasaport sağlanması, Avrupa'da güvenli evler tahsis edilmesi, ulaşım kolaylığı sağlanması gibi çeşitli şekillerde terörizmi destekliyordu. Bilindiği üzere Kaddafi'nin batıya karşı bu düşman tavrının sebebi yalnızca emperyalizm değildi. Batı'nın İsrail'i destekliyor olması, Kaddafi'nin düşmanlığını körüklüyordu. Özellikle ABD' ye duyduğu düşmanlık neticesinde 1979 yılında Tahran'da ki ABD Büyükelçiliği'nin işgaline destek vermişti. Libya'nın Çad'ı işgal ettiği süre boyunca ABD'nin Libya'ya uyguladığı askeri müdahalelere karşılık olarak Kaddafi, Avrupa ve Arap ülkelerinde Amerika'nın elçiliklerine ve vatandaşlarına karşı terör saldırılarını desteklemiş veyahut azmettirmişti. Bu durumda iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe gerilmişti.³⁴⁵

---

³⁴³ Doğan, Durgun, a.g.m., s. 71-72.

³⁴⁴ Cantürk, a.g.m., s. 58.

³⁴⁵ Doğan, Durgun, a.g.m., s. 72-73.

ABD Başkanı Reagan, bu tarihten sonra Libya Hükümeti'ne meydan okumak için her fırsatı hevesle kullandı. Ekonomik ve askeri provokasyonlara girilerek Libya'yı Amerika Dışişleri Bakanlığının hazırlamış olduğu uluslararası terörizmin devlet sponsorları listesine ekledi. Birkaç ay sonra da Libya'da ki Amerikan Büyükelçiliği yakıldı ve tamamen kapatıldı. 1981 yılının Ağustos ayında Akdeniz'de bulunan ABD Altıncı Filosu, Kaddafi'nin doğum yeri olan Sirte körfezinin üzerinde Libyalılar'ın iki savaş uçağını düşürdü. Kaddafi Sirte Körfezi'ni, Libya'nın uluslararası su yollarının bir parçası olarak nitelendirdi. Washington Hükümeti ise buranın uluslararası su yollarının bir parçası olduğunu savundu. Reagan, Amerika vatandaşlarını Libya'ya seyahat etmelerini yasaklarken Libya'da bulunan tüm vatandaşlarına da ülkeden ayrılmaları konusunda çağrıda bulundu. Ayrıca Reagan, 1982 yılının Mart ayında, Amerika donanmasına Sirte Körfezi'nde ki kışkırtmalarına devam etmelerini emretti. Bu arada Libya'dan petrol ithalatını da ülkesinde yasakladı. Ayrıca Washington Hükümeti, terör amacıyla kullanılabilir veya doğrudan petrokimya endüstrisinin ilerlemesine katkıda bulunabilecek mallar için ihracat lisanslarını reddetmeye başladı. Tüm bu yasakların yerini 1986 yılında genel bir yasak aldı. ABD, Libya'dan tüm alım satımı sonlandırdı. Libya'ya verilecek kredileri yasakladı. Libya'daki projelerle ilgili hizmetlerin ticareti yasaklandı. ABD'nin denizcilik ve havacılık bağlantıları sonlandırıldı. Libya – ABD ilişkileri her yönden tıkanmıştı.³⁴⁶

5 Nisan 1986 tarihinde Batı Berlin'de, genellikle Amerikan askerlerinin gittikleri “La Bella” isimli eğlence mekânında bomba patlamıştı. 229 kişinin yaralandığı bu patlamada 2 Amerikan askeri ve 1 de Türk vatandaşı yaşamını yitirmişti. Amerika Libya'ya uyguladığı yasakların ardından, bu olaydan Kaddafi'yi sorumlu tutmuştu. Amerika'ya göre eğlence mekanına saldıran kişilerin, Doğu Almanya'da ki Libya Büyükelçiliği ile Trablusgarp arasında gerçekleştirdikleri iletişim kayıtları Kaddafi Hükümeti'nin suçlanmasına yeterli oldu. Bu saldırıdan 10 gün sonra Amerikan Hükümeti Libya'nın iki önemli şehrine Trablusgarp ve Bingazi'ye hava harekâtı düzenledi. Aslında bu harekatta ki hedefin Kaddafi olduğu söylene de kendisi saldırıdan en ufak bir yara almadan kurtulmuştu.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Van Genugten, a.g.e., s. 107.

³⁴⁷ Cenk Özgen, “Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasında İlk Çatlak: Libya Krizi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 15 (2016), s. 162.

Amerika'nın saldırısı karşısında Kaddafi kendisine yeni müttefik arayışları içerisine girmişti. Nitekim İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) ile yakınlaşan Libya Hükümeti, IRA militanlarına finansal destek sağlayarak silah yardımında bulunmuştu. Libya, IRA ile yakınlaşarak Amerika'ya ve Amerika'yı destekleyen İngiltere'ye karşı destek kuvvet sahibi olurken, IRA'da kendisine destek olan ABD'nin İngiltere Baskıları neticesinde desteğini kesmesine karşı Libya ile yakınlık tesis etmişti. Bu durumu ortak düşmanlara karşı bir yakınlaşma olarak nitelendirebiliriz.³⁴⁸

Amerika düzenlediği harekâtı uluslararası platform da meşru müdafaa olarak sunmuştu. Fakat Avrupa Topluluğu (AT) tarafından bu durum onaylanmadı. Ancak yine de AT, Libya'yı desteklemiyordu. 1986 yılında AT Dışişleri Bakanları bir araya gelerek topluluğa üye olan devletlerdeki Libyalı diplomat sayısını azaltma yoluna gittiler. Bir de Libyalılar'a vize verirken seçici olunması yönünde karara vardılar.³⁴⁹

Avrupalı Devletler 'in, Amerika gibi Libya ile tüm ilişkilerini kesmeyip daha ılımlı bir tavır sergilemelerinin bazı sebepleri vardı. İlk olarak onlara göre; Kaddafi düşmanca söylemlerini bir iç politika aracı olarak kullanıyor, Libya halkına milliyetçilik ile birlikte ulus zihniyetini aşılacak amacıyla dış politika da saldırgan bir tavır takındığı hususun da bir değerlendirmede bulunuyorlardı. Ayrıca Avrupalı devletler, Libya'nın Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaşmasını istemedikleri için Kaddafi ile ilişkilerin tamamen kesilmemesi gerektiğine inanıyorlardı. Baktığımız zaman Avrupa'nın Libya ile barışçıl bir politika sürdürmesi için başka sebepleri de vardı. Libya'ya coğrafi olarak yakınlıkları, buradaki ticaret hacimleri petrol ve diğer enerji kaynaklarına bağımlılıkları, Kaddafi ile iyi ilişkilerde bulunmanın gerekliliğini arttırıyordu. Bundan dolayı ABD'nin 1981 yılında Avrupa'dan, Libya ürünlerini boykot etmeleri veya diğer ekonomik yaptırımlarda destek olmaları gibi istekleri yanıtızsız kalmıştı. Özellikle İtalya ve Malta bu konuda çok dikkatli davranmıştı.³⁵⁰

Kaddafi'nin tabi ki terör olaylarını desteklemesi, nükleer silah satın alma girişimleri ve çeşitli kitle imha silahlarının üretimine ilgi duyması uluslararası alanda Libya'nın oldukça kötü bir profil çizmesine sebebiyet veriyordu. Fakat az evvel

---

³⁴⁸ Doğan, durgun, a.g.m., s. 73.

³⁴⁹ Özgen, a.g.m., s. 162.

³⁵⁰ Van Genugten, a.g.e., s. 108.

bahsettiğimiz üzere Avrupalı devletler, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bu duruma çok fazla müdahil olmuyorlardı. Kaddafi'nin Amerika ile olan gerginliğinin yanı sıra 1984 yılında Birleşik Krallık ile de arasında bir kriz yaşanmıştı. Libya'nın Londra Büyükelçiliği'nde 1 İngiliz polisin öldürülmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin farklı bir noktaya taşınmasına sebep olmuştu. İngiltere, 1984 yılında Manchester ve Londra'da ki bombalı saldırılardan 4 Libyalı'yı sorumlu tutarak bu kişileri tutuklamıştı. Kaddafi hükümeti de bu tutuklamalara karşılık olarak Libya'da 6 İngiliz vatandaşını tutuklamıştı. Yaşanan bu hadise Libya'nın emperyalist bir büyük devleti daha karşısına almasına neden olmuştu.³⁵¹

Kaddafi Hükümeti uluslararası alanda terör eylemlerinden bir türlü vazgeçmiyordu. 21 Kasım 1988 tarihinde Londra'dan New York'a giden Pan Am Hava Yolları'nın 103 numaralı seferini gerçekleştiren yolcu uçağı İskoçya'nın Lockerbie kentinin üzerinde bombalı saldırıya uğramıştı. Bu saldırı da 259 yolcu ve mürettebat ile birlikte 11 kent sakini hayatını kaybetmişti. Yürütülen istihbarat çalışmaları neticesinde saldırıyı düzenleyenlerin Libya Dış İstihbarat Servisi'nde çalışmakta olan iki Libya'lı olduğu tespit edilmişti. Amerika bu olayın faillerinin kendilerine verilmesini istemişti. Ancak Kaddafi Hükümeti bu kişileri Amerika'ya teslim etmedi. Amerika bu konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) taşıdı. Fransa ve İngiltere konseyden Libya aleyhinde iki önemli karar ile ayrılmışlardı. İlk olarak 21 Ocak 1992 tarihinde Konsey Libya'yı terörizm ile suçlayarak faillerin teslim edilmesini talep etmişti. 31 Mart 1992 tarihinde çıkan karar ise daha geniş kapsamlı hükümler içermekteydi. Bu karara göre; Libya'ya karşı insani yardımların devamlılığı sürecekti. Fakat her türlü silah, askeri malzeme, mühimmat, teknik hizmet desteği, lisans verme, uçak ve yedek parçalarının satışı yasaklanıyordu. Ayrıca Libya'da bulunan yetkili kişilerin ülkelerine geri dönmeleri konusunda çağrıda bulunuyorlardı. Libya'da ki elçiliklerinin sayılarının azaltılması ve seviyelerinin düşürülmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Libya, bu kararların yürürlüğe girmesini istemiyorsa en kısa zamanda teröre karışmış kişileri teslim edecek ve terör faaliyetlerini desteklemeyi bıraktığını kanıtlayan somut adımlar atacaktı. En önemlisi de Libya'da petrol çıkarılmasında ve rafine edilmesinde kullanılan araç gereçlerin satışı yasaklanarak BMGK'ya üye devletler de Libya'nın ekonomik varlığının sonlandırılması

---

³⁵¹ Özgen, a.g.m., s. 161.

talep edilmişti. Libya'nın 90'lı yıllarda çıkan bu kararlar karşısındaki tutumunu bir sonraki konu başlığımızda detaylıca inceleyeceğiz.³⁵²

19 Eylül 1989 tarihinde bir yolcu uçağına daha bombalı saldırı düzenlenmişti. Bu defa Fransız Havayolları'nın 772 sefer numaralı yolcu uçağı Nijer bölgesinin üzerinde düşürülerek 170 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. İstihbarat çalışmaları sonucunda saldırının failleri 6 Libya'lı olarak tespit edilmişti. Bu saldırının da Libya tarafından gerçekleştirilmesi Libya'nın Fransa ile olan ilişkilerini de çıkmaza sürüklemişti. Fransa Hükümeti faillerin teslimini talep ederken, Kaddafi bu isteğı geri çevirmişti.³⁵³

Libya'nın Amerika, İngiltere, Fransa gibi büyük devletleri karşısına alması, ülkesine çeşitli ambargolar uygulanmasına sebep olmuştu. Tüm bu durumlar, Libya halkına üzücü bir şekilde yansdı. 1978 – 1988 yılları arasını “Karanlık On Yıl” olarak niteleyen Libyalılar bu dönemde üretimden verim alamayarak birçok alanda kıtlık yaşadılar. Özellikle 1983 ve 1988 tarihleri arasında ülkede ki kıtlık hat safhaya ulaştı. Dünya Bankası verileri 1969 yılında ihtilal gerçekleştikten sonra Libya'nın büyüme oranının %3 oranında düştüğünü göstermekteydi ve dünya üzerinde bu kadar kısa bir süre de böyle bir düşüş yaşayan çok az sayıda ülke olduğu ifade ediliyordu. Libya halkı kıtlıklarla uğraşırken devrim komiteleri ve yöneticileri bu durumdan hiçbir şekilde etkilenmemişti. Libya'da yiyecek kıtlığı haricinde tıbbi malzemelerde de meydana gelen yokluk çok ciddi sorunlara sebebiyet veriyordu. Ülke içerisinde cerrahi dikiş ekipmanı bile bulunamıyordu. Netice itibarıyla Kaddafi'nin yürüttüğü saldırgan dış politikanın etkileri en çok Libya halkını etkileyerek, halkı derinden sarsmıştı.³⁵⁴

Libya halkı bu durumlar karşısında Kaddafi'nin yürüttüğü iç politika dolayısıyla sessiz kalıyor, durumlarının vahametinin bilincine dahi varamıyorlardı. Kaddafi'nin Yeşil Kitabı'nın öğütlediğı düzen neticesinde Libya halkı kamu yararına çalışmaktan kaçınıyordu. Çünkü bu kavrama olan inançlarını yitirmişlerdi. Devletin yürüttüğü projelerin büyük bir kısmında yabancı işçiler çalışmaktaydı. Eğitim politikaları son derece vasat bir hale getirilmiş, ilkokul eğitimi kaldırılarak çocukların evde aileleri

---

³⁵² Doğan, Durgun, a.g.m., s. 73-74.

³⁵³ Özgen, a.g.m., s. 162.

³⁵⁴ El Kihya, a.g.e., s. 177-178.

tarafından eğitilmeleri telkin edilmişti. Tüm bunlar neticesinde Libya 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara geçerken, iç işlerinde ve ekonomisinde dış politikasının ceremesini çekiyordu.³⁵⁵

1980 ve 1991 tarihleri arasında Türkiye iç politikasında yer alan sorunlarla, Libya ise dış politikasının getirdiği problemlerle boğuşuyordu. İki devletin ilişkileri Kıbrıs Barış Harekatı’nda Libya’nın Türkiye’ye yaptığı askeri yardımlardan sonra ciddi bir gelişim gösterirken 1975 yılından sonra gerçekleştirilen anlaşmaları müteakiben iki devletin ilişkileri 1980’li yıllarda da dostane bir şekilde sürmeye devam ediyordu. Her ne kadar Libya ile Amerika arasında ki gerginlik Libya’nın birçok ülke ile olan ilişkilerine yansımış olsa da Türkiye’de bu durumdan kısmen etkilenecek fakat ilişkilerde ciddi bir gerginlik söz konusu olmayacaktı.

13 Mayıs 1980 tarihinde Türkiye’de ki Libya Büyükelçiliğinde bir hadise meydana gelmişti. Libyalı öğrenciler, Kaddafi’nin Cemahiriye sistemine dayanarak yöneten ve hükmedenin Libya halkı olduğunu ifade etmişler ve Libya Büyükelçiliği’ni seçilen Halk Komitesi’nin yöneteceğini bildirerek Büyükelçiliği Halk Bürosuna dönüştürdüler. Türkiye’de bu durum Libya’nın iç işleri olarak değerlendirilerek herhangi bir müdahalede bulunulmamıştı.³⁵⁶ Libya’da çalışmakta olan Türkler ’de Libya’da ki yönetim sistemine uygun olarak “Türkiyeli işçiler” adı altında Halk Komiteleri kurmuşlardı. Fakat her ne kadar memleketlerinden uzakta olsalar yine kendi aralarında sağ – sol gruplar bölünerek orada da çatışmaların içerisinde yer almışlardı. Kaddafi hükümeti ise bu grupların komiteler oluşturması sebebiyle Libya devrimini desteklediklerine inanarak herhangi bir müdahalede bulunmamıştı.³⁵⁷

12 Eylül 1980 darbesinin ardından Kaddafi, Kenan Evren’i kutlayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane bir şekilde devam etmesini arzuladığını ifade ederek, iş birliklerinin devamlılığının sağlanması niyetinde olduğunu bildirmişti.³⁵⁸ Nitekim 1981 yılında Libya’nın Dışişleri Bakanı Ubeydi Türkiye’yi ziyaret ederek Kenan Evren ve Bülent Ulusu ile görüşerek Türkiye ile Libya arasındaki ticari ilişkileri gözden

---

³⁵⁵ El Kihya, a.g.e., s. 190-191.

³⁵⁶ “Ankara’da Libya Büyükelçiliği Halk Bürosu’na Dönüştürüldü”, *Milliyet Gazetesi*, 13.05.1980, s. 1.

³⁵⁷ “Libya’da ki Türk İşçileri, Halk Komiteleri Kurdular”, *Milliyet Gazetesi*, 11.07.1980, s. 7.

³⁵⁸ “Kaddafi Evren’i Kutladı”, *Milliyet Gazetesi*, 24.09.1980, s. 6.

geçirmişlerdi. Ayrıca Libya’da ki Türk işçilerin mevcut durumları üzerine görüşmeler gerçekleştirilmişti.³⁵⁹

1981 yılında Libya ile ABD arasında gerilimin tırmandığı günlerde, Papa’ya suikast girişiminden sorumlu Mehmet Ali Ağca ile ilgili enteresan bir iddia ortaya atılmıştı. İddiaya göre; Mehmet Ali Ağca’nın suikast girişiminden önce Kaddafi’nin ajanlarıyla görüştüğü öne sürülmüştü. Fakat bu iddia hakkında herhangi bir delile rastlanmamıştır.³⁶⁰ Aynı yıl yine Amerika ile Libya arasındaki gerginlik neticesinde Kaddafi, Türkiye’yi ilgilendiren bazı açıklamalarda bulunmuştu. ABD’nin Akdeniz’deki filolarının kendileri için tehdit unsuru olduğunu ve Türkiye, Yunanistan ve İtalya’da ki Amerikan üslerinin hedeflerinde olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştu. Bu açıklamalar Türkiye tarafından iç politikaya yönelik olarak yorumlanmış ve üzerinde durulmamıştı.³⁶¹ Kaddafi ile ilgili bir enteresan iddia da İngiliz televizyonu BBC’de yayınlanmıştı. Habere göre; Kaddafi’nin Türkiye’de ki sol terör örgütlerini destekleyerek onlara para ve silah yardımı yaptığı iddia edilmişti.³⁶² Libya’nın dünya devletleriyle olan gergin ilişkileri, terör olaylarının ardında yer alması Türkiye ile olan ilişkilerine de yansımaktaydı. Çok büyük sorunlar yaşanmasa da bu şekilde çeşitli iddialar gündemi sık sık meşgul etmekteydi.

Kaddafi, 1983 yılının Nisan ayında Mümtaz Soysal’a verdiği röportajda Türkiye – Libya ilişkileri üzerine açıklamalarda bulundu. İki ülkenin ilişkilerinden umutlu olduğunu ve Türk müteahhit ve iş adamlarının Libya’nın kalkınmasında etkin bir rol oynadıklarını ve bu durumdan son derece memnun olduğunu ifade etmişti. Tarih boyunca Türkiye’nin Amerika ile kurduğu yakın ilişkilerin hatalı olduğunun altını çizen Kaddafi, Amerika’nın haçlı zihniyeti içerisinde olduğunu ve Türkiye’nin NATO üyesi olmasının son derece yanlış bir karar olduğunu ifade etmekteydi.³⁶³

24 Mayıs 1984 yılında Türkiye Başbakanı Turgut Özal Libya’yı ziyarete gitti. Burada Kaddafi ile görüşen Özal, sanayi alanında Libya ile İş Birliği Anlaşması yapılması

---

³⁵⁹ “Libya Dışişleri Bakanı, Evren ve Ulusu Tarafından Kabul Edildi”, *Milliyet Gazetesi*, 28.05.1981, s. 12.

³⁶⁰ Cihan Akerson, “Ağca ile İlgili Yeni İddialar Öne Sürüldü”, *Milliyet Gazetesi*, 10.07.1981, s. 12.

³⁶¹ “Kaddafi ABD’nin Akdeniz’de ki Üslerini Bombalarız”, *Milliyet Gazetesi*, 03.09. 1981. s. 1.

³⁶² “BBC: Libya Türkiye’deki Terör Örgütlerine Yardımda Bulunuyor”, *Milliyet Gazetesi*, 25.11.1981, s. 11.

³⁶³ Mümtaz Soysal, “Kaddafi: Türkiye ile Ekonomik İlişkilerde Hiçbir Sorun Yoktur”, *Milliyet gazetesi*, 12.04.1983, s.7.

hususunda mutabakata vardıklarını ifade etti.³⁶⁴ Türkiye ve Libya arasında bu dönemde ciddi sorunlar olmasa da Kaddafi'nin yapmış olduğu bazı açıklamalar oldukça talihsizdi. İki ülke arasında durduk yere gerginlik yaratıyordu. Talihsiz açıklamalarından biri 1984 yılında gerçekleşmişti. Kaddafi'ye göre; Libya'yı İtalyanlara teslim eden Türkiye'ydi ve tarihin bunu unutmayacağını dile getiriyordu.³⁶⁵ Gerçekten de Kaddafi'nin dış politika da gel gitler içerisinde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü 1985 yılında da Yunanistan ile Türkiye arasındaki problemlerin çözümü için arabulucu olmayı teklif edecek kadar iyimser bir tavır sergilemişti.³⁶⁶

1985 yılında iki ülke ilişkilerinde önemli bir soruna değinildi. Amerika'nın uyguladığı ekonomik ambargolar neticesinde ekonomisi gittikçe zayıflayan Libya, Türk müteahhitlerinin 500 milyon dolar civarındaki alacaklarını ödeyemiyordu. Bu borçların ödenmesi adına iki ülke arasında bir paket program oluşturulması kararlaştırıldı.³⁶⁷

1986 yılına geldiğimizde ABD, Kaddafi'nin terör eylemleri karşısında, Libya'ya askeri müdahalede bulunulması gerektiğine inanıyordu. Amerika'nın Savunma Bakanı, Libya'ya doğrudan saldırılması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Libya'ya, olası bir İsrail saldırısını da destekleyeceklerini ifade ediyordu. Bu esnada Amerika'nın 6. Filo'ya bağlı uçak gemisi Akdeniz'de Sirte Körfezine gitmeye hazırlanıyordu ve Amerika bu süreçte Libya'ya uyguladıkları ekonomik ambargolara müttefiklerinin de katılması konusunda çağrıda bulunuyordu. Bu durum Türkiye'yi oldukça zor bir durumda bırakıyordu.³⁶⁸ Türk hükümeti ise Libya ile Amerika gerginliği arasında taraf olmaktan ziyade hem terörizmi hemde askeri müdahaleyi yanlış buluyor ve iki ülke arasında arabuluculuk yapmak için her zaman hazır olduğunu ifade ediyordu.³⁶⁹

1987 yılında Kaddafi rejiminden Türkiye'ye karşı turizm alanında küçük bir jest yapılmıştı. Kaddafi hükümeti tatil için Türkiye'yi tercih eden Libyalı turistlere başka ülkeleri tercih edenlerden 100 dolar daha fazla yardım yapacağını duyuruyordu.³⁷⁰

---

³⁶⁴ Orhan Duru, "Sanayide Türk – Libya İş Birliği Kararlaştırıldı", *Milliyet Gazetesi*, 25.05.1984, s. 7.

³⁶⁵ "Kaddafi: Türkiye, Libya'yı Sömürgecilere Teslim Etti", *Milliyet Gazetesi*, 09.10.1984, s. 6.

³⁶⁶ Reha Muhtar, "Libya'dan Arabuluculuk İçin İkinci Girişim", *Milliyet Gazetesi*, 10.02.1985, s. 5.

³⁶⁷ Özgen Acar, "Libya ile ilişkilerde Yeni Bir Dönem", *Milliyet Gazetesi*, 05.07.1985, s. 14.

³⁶⁸ "Akdeniz'de Savaş Rüzgârı", *Hürriyet Gazetesi*, 04.01.1986, s.1.

³⁶⁹ "Böyle İlişki Olmaz", *Milliyet Gazetesi*, 17.04.1986, s. 1.

³⁷⁰ "Kaddafi'den Turizme Destek", *Milliyet Gazetesi*, 21.11.1987, s. 7.

1988 yılında Libya'ya gezi düzenleyen Turgut Özal Kaddafi ile görüştü. Görüşme de Libya'da ki Türk işçilerine sunulan şartların iyileştirilmesi kararlaştırıldı. Türk Hava Yollarının Bingazi seferlerine başlaması ve iki ülke arasındaki vize işlemlerinin kolaylaştırılması konusunda anlaşmaya varıldı.³⁷¹ Daha önceleri Türkiye'nin Libya'yı İtalyanlara teslim ettiği yönünde açıklamalar yapan Kaddafi, 1989 yılında İtalya'dan Libya'da ki sömürge dönemleri için tazminat talebinde bulunacaklarını ve Türkiye'den bu konuda destek beklediklerini ifade etmişti.³⁷²

Türkiye ve Libya arasında 1980 yılından soğuk savaş döneminin sona erdiği 1991 yılına kadar, bazen küçük gerginlikler yaşansa da ciddi problemler meydana gelmemişti. Ancak iki ülke arasında 1975 ve 1980 yılları arasındaki sıcak ilişkiler de yakalanamamıştı. Tabi ki bu durumun ana etkeni Türkiye'nin Amerika ve Libya arasında kalarak iki ülke arasında bir denge kurmaya çalışması, Kaddafi ile yakınlık kurulmasına engel olmuştur. Fakat gördüğümüz üzere Kaddafi'nin de diğer ülkeler ile kurduğu ilişkilerde planlı, programlı ve belli bir stratejiye dayanan bir politika söz konusu değildir. Daha çok Kaddafi'nin kişisel kararları ve istekleri üzerine şekillenen dış politikaya nazaran, Kaddafi'ye göre şekil almak Türkiye açısından da çok kârlı bir hamle olmayabilirdi. Nitekim Türkiye'de kendi iç karışıklıklarıyla birlikte bu konularda denge siyasetini sürdürmeye devam etti.

3.3. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Libya İlişkileri (1991 – 2002)

II. Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdiğinde, savaşın iki kazananı vardı. Sovyetler Birliği ve Amerika. Bu devletler savaş sonunda dünyanın iki süper gücü olduklarını ilan ederlerken aralarındaki rekabet ortamı gittikçe artıyordu. Etraflarına diğer dünya devletlerini toplayarak, tek başlarına dünya gücü olmayı hedeflediler. Böylelikle uluslararası politika da iki kutuplu bir sistem meydana geldi. Bu sistemde taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları birbirlerine karşı silah doğrultmadan, diplomatik olarak çözümlədiler. Diplomasinin ve denge politikalarının ağır bastığı bu dönem, dünya tarihinde “Soğuk Savaş” ismiyle yer edindi.³⁷³ Soğuk savaş dönemi öncesinde dünyadaki güç dengesinin sahibi Avrupalı devletlerdi. Sanayi devrimi ile

³⁷¹ Zülfikar Doğan, “Sanayi Bakanı Zirveye Alınmadı”, *Milliyet Gazetesi*, 31.05.1988, s. 9.

³⁷² “Kaddafi İtalya'dan Tazminat İstedi”, *Milliyet Gazetesi*, 16.05.1989, s. 13.

³⁷³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918 – 1990*, C. II, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 1991, s. 175-176.

birlikte çok sayıda devleti sömürgeleri haline getirmişlerdi. Fakat II. Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa, sömürge devletlerine birer birer bağımsızlık hakkı vermek durumunda kaldı. Soğuk savaş dönemi süresince de bu devletler kendi varlıklarını ortaya koydular. Çin, Japonya, Almanya gibi devletler de bu dönemde endüstriyel açıdan gelişerek güçlerini arttırdılar. 1990'lı yıllara gelindiğinde dünya üzerinde birçok devletin gücünü ve etkinliğini arttırarak dünya kamuoyunda söz sahibi olmaya başladığı bir dönem olacaktı. Yani iki kutuplu denge sistem yerini yavaş yavaş çok kutuplu bir dünya düzenine bırakacaktı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk savaş dönemi sona ererek tarihe karışacaktı.³⁷⁴

Soğuk Savaş Dönemi süresince, Türkiye dış ilişkilerinde genel olarak mevcut durumunu korumaya yönelik hareket etmişti. Dış politika da yayılım coğrafyası sınırlı tutulmuştu. Bu dönemde durağan bir görüntüye sahip olan Türkiye, ekonomisi ile dış politikası arasında da bir bağ oluşturamamıştı. 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dünya üzerinde meydana gelen gelişmelere ayak uyduramadı. Avrupalılar tarafından stratejik konumuna verilen değeri yitirerek, AB ülkeleri tarafından dışlanmaya başladı. Bu durum Türkiye'nin Balkanlar'dan, Orta Asya'ya kadar dünya devletleriyle ilişkilerini geliştirmesine sebep olmuştu. Netice itibarıyla Türkiye, soğuk savaşın ardından dünya devletleri arasında çok yönlü bir politika uygulama alanı buldu. Bu dönemde dünya devletleri aralarında iş birliği ve uzlaşma anlaşmaları yaparlarken, Türkiye; Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar 'da ki problemlerin ortasında kalmıştı. Dolayısıyla dünya devletlerinin kendi içerisindeki gelişmelere odaklandığı bu dönemde, Türkiye'de dış tehdit devam ettiği için silahlanmaya özen gösterilmişti.³⁷⁵

1990 – 1991 yılları arasında Türkiye'nin güneydoğusunda meydana gelen Körfez Savaşı'nda, Turgut Özal'ın Washington Hükümeti'yle arasını iyi tutması neticesinde ön plana çıkmıştı. Özal'ın Cumhurbaşkanı olduğu bu dönemde, 20 Ekim 1991 genel seçimlerinin ardından DYP ve SHP koalisyon hükümeti kuruldu. Böylelikle Süleyman Demirel, bir kez daha Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı oldu. Kurulan hükümet demokrasi adına umut vaat ediciydi. Öyle ki ilk defa merkez sağ ve merkez sol partisi bir araya gelerek hükümet kuruyorlardı. Hükümet göreve geldikten sonra Türkiye'nin

---

³⁷⁴ A.g.e., s. 450-452.

³⁷⁵ Sarıay, a.g.m., s. 833.

güneydoğusunda gerçekleşen Kürt ayaklanmaları ile ilgili çözüm arayışlarına girdi. Hükümet programına göre, ülke vatandaşlarının her birinin kanunlar önünde eşit olduğu ve isteyen herkesin anadillerini, kültürlerini araştırmaları ve geliştirmelerinin olağan bir davranış olduğu kabul ediliyordu. Süleyman Demirel ve Erdal İnönü Hükümeti, 1980 darbesiyle faaliyetlerine son verilerek kapatılan partilerin tekrar aynı isimlerle açılabilmesini öngören yasa tasarısını kanunlaştırdılar. Netice itibarıyla 1992 yılında Atatürk'ün kurmuş olduğu CHP ile birlikte MHP yeniden siyasal yaşamın bir parçası oldular. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın görev süresi içerisinde vefat etmesi üzerine Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Süleyman Demirel bu defa Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştu. Demirel'den boşalan DYP Genel Başkanlığı koltuğuna ve Başbakanlık görevine Tansu Çiller gelmişti. Tansu Çiller Türk siyasi tarihinde ilk kadın başbakan olarak yerini almıştır. Kurulan yeni hükümet SHP ile ortaklığını sürdürmüş ve ülke içerisindeki ekonomik sıkıntılar, işsizlik, sağlık ve sosyal güvence problemleri, Güneydoğu'da ki terör unsuruyla mücadele gibi konular önceki hükümetler gibi Çiller Hükümeti'nin ana gündemini oluşturmuştu. Bu dönemde Türk ordusu ve hükümetin Güneydoğu Anadolu'da birlikte yürüttükleri çalışmalar neticesinde terör örgütü ciddi bir darbe almıştı. Fakat yine de faaliyetlerinin önü tamamen kesilemedi. Çiller'in ekonomi politikaları neticesinde 5 Nisan 1994 tarihinde Türk halkının sırtına yeni vergiler yüklenerek, Türk parasının değerinin de düşürülmesi ile birlikte halk büyük sıkıntı içerisinde kalmıştı. Yaşanan bu sıkıntılar haricinde, tekrar siyasi hayata dönen CHP ile SHP'nin birleşmesi üzerine CHP'nin Genel Başkanı olan Deniz Baykal'ın, hükümet başkanı ile arasının bozulması üzerine DYP – CHP koalisyonu uzun sürmemişti. Bunun üzerine 1995 yılında Türkiye erken seçimlere gitti.³⁷⁶

1995 yılında gerçekleşen seçimlerde kayıtlı seçmen 34.155.981 kişiydi. 29.101.469 kişinin oy kullanması ile birlikte %85,2'lik bir katılım oranı söz konusuydu. Seçimlerden birinci olarak çıkan parti, Necmettin Erbakan'ın genel başkanı olduğu RP idi. 6.012.450 kişinin oyunu alan parti %21,4 oy oranıyla meclise 158 milletvekili ile girdi. İkinci parti ise Mesut Yılmaz liderliğinde ANAP oldu. 5.527.288 kişinin oyuyla %19,6 oy oranına sahip olan ANAP meclisteki yerini 132 milletvekili ile aldı. Meclisin üçüncü partisi ise 5.396.009 kişinin oyunu alarak %19,2 oy oranına ulaşan Tansu Çiller

---

³⁷⁶ Yalçın vd., a.g.e., s. 635-640.

yönetimindeki DYP oldu. Sonuçların üzerinde durduğumuzda meclise giren ilk üç partinin de sağ ideoloji etrafında toplanan partiler olduğunu görüyoruz. 3 partinin bir araya geldiklerinde oy oranları %60'lara ulaşırken bu partilere %10 barajını aşamayıp meclise giremeyen MHP'yi de eklediğimizde sağ partilerin toplam oy oranı %68,4'e ulaşıyordu. Türkiye'de sağ ideolojinin bölünmüş partilerde de olsa salt çoğunluğu sağladığını görüyoruz. Solun durumu ise oldukça kritikti. Ecevit'in partisi DSP, 4.118.025 kişinin oyunu alarak %14,6 oy oranı ile 76 milletvekilini meclise sokmuştu. CHP ise 3.011.076 kişinin oyu ile barajı çok küçük bir farkla aşarak %10,7 oy oranına ulaşmış ve meclise 49 milletvekilini yerleştirmişti. İki sol partinin toplam oyu ise %25,3'e tekabül ediyordu.³⁷⁷

Seçimlerin sonucunda Necmettin Erbakan, tek başına hükümet kuramayınca DYP, ANAP ve DSP arasında koalisyon hükümeti kuruldu. Bülent Ecevit, Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz dönüşümlü başbakanlık konusunda anlaşmaya vardılar. Fakat bu koalisyon çok uzun sürmeyerek 4 ay sonra bozulmuştu. 1996 yılında yeni hükümeti RP ile DYP kurdu. Aynı yıl Türkiye'de meydana gelen bir trafik kazası siyasilerin gündeminde uzunca bir süre yer aldı. Susurluk bölgesinde gerçekleşen kazada İstanbul Emniyet Müdürü Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Edip Bucak, Gonca Us ve Abdullah Çatlı'nın aynı arabanın içinde yer aldığı kaza, devletin polisinin ve milletvekilinin bir mafya lideri ile bir arada olması ve arabanın bagajından çıkan silahlar neticesinde Türkiye'de ki derin devlet karmaşası gün yüzüne çıktı. Fakat olay nihai bir şekilde aydınlığa kavuşamadı.³⁷⁸

Susurluk hadisesinin ardından, mecliste Susurluk Komisyonu kuruldu. Komisyonun genelkurmay ve jandarmadan konu ile bağlantılı ordu mensuplarını talep etmesi üzerine ordunun bu hadiseyle hiçbir ilgisinin bulunmadığı cevabı verildi. Susurluk hadisesi o kadar karmaşık bir hal almıştı ki ordu da dahil ülke içerisindeki çeşitli alanlarda üst kademelerde görev alan kişilerin, yer altından yürüttükleri faaliyetlerin gün yüzüne çıkmasına sebebiyet verebilecek bir noktaya gelmişti. Bu hadiseden ordunun zarar almadan kurtulabilmesi adına gündemin değiştirilmesi ihtiyacı duyuldu ve ordunun yıllardır faaliyetlerine engel olmaya çalıştığı Necmettin Erbakan'ın, Başbakan olması ve

³⁷⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

³⁷⁸ Yalçın vd. a.g.e., s. 640. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980 – 2001)*, s. 222.

laiklik karşıtı aşırı dinci söylemlerini yinelemesi üzerine, MGK 28 Şubat 1997 tarihinde Erbakan Hükümetine karşı post modern darbe gerçekleştirdi. Darbe neticesinde Erbakan Hükümeti, kendi görüşlerinin ve söylemlerinin dışında özellikle eğitim alanında yapılan bazı düzenlemeleri imzalamak durumunda kaldı.³⁷⁹

Hükümetine karşı böyle bir uyarıda bulunulması sonucunda Necmettin Erbakan istifa ederek, başbakanlık görevini birlikte koalisyon hükümeti kurdukları Tansu Çiller'e devretti. Fakat Süleyman Demirel koalisyon hükümetini saf dışı bırakarak, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Mesut Yılmaz'ın Başbakanlık yaptığı 1998 yılında Türkiye'nin sınır komşusu Suriye ile olan ilişkilerinde gerginlikler meydana geldi. Suriye'nin PKK lideri Abdullah Öcalan'ı himayesi altında bulundurması üzerine TSK, Suriye sınırına çok sayıda asker gönderdi. Bu durumdan çekinen Suriye, PKK başını ülkesinden çıkardı. Güneydoğu'da ki terör faaliyetleri 1990'lı yılların sonlarında Türkiye'nin bitmek bilmeyen bir sıkıntısı olarak varlığını sürdürüyordu. Bu dönemde iç politikada karıştı. Bazı bakanlıklarının isimlerinin yolsuzluklara karışması neticesinde hükümet görevinden ayrıldı. 1999 yılındaki seçimlerden önce DYP ve ANAP destekli bir DSP hükümeti kuruldu. Ecevit'in sol görüşlü partisinin, bir kez daha sağ partiler tarafından destek görmesi Türk demokrasisi adına son derece olumlu bir durumdu. Ecevit'in görevde yer aldığı dönem içerisinde Suriye'de elden kaçırılan terörist ele başı Öcalan, önce Rusya'ya ardından İtalya'ya kaçmıştı. Fakat en nihayetinde Kenya'da yakalanmıştı. Bu durum aynı Kıbrıs Barış Harekatı'nda olduğu gibi Ecevit'in Türk halkının gözündeki değerini arttırmıştı. Ayrıca Ecevit'in dini değerlere karşı saygılı laiklik şeklindeki söylev ve demeçleri sağ tabanın da desteğini kazanmasına sebep olmuştu.³⁸⁰

1999 seçimlerinde 37.495.217 kayıtlı seçmenden 32.656.070 kişinin oy kullanmasıyla birlikte %87,1 oranında katılım sağlanmıştı. Az evvel bahsettiğimiz üzere halkın takdirini toplayan Ecevit bunun karşılığını seçim sonuçlarında görecekti. 6.919.670 kişinin oyuyla %22,2 oy oranına sahip oldu. Partisi DSP 136 milletvekili ile meclisteki yerini aldı. İkinci parti ise 5.506.583 kişiden aldığı oyla MHP olmuştu. Bir önceki seçimlerde barajı geçemeyen MHP %18,0 oy oranıyla bu defa ikinci parti

---

³⁷⁹ Akıncı, a.g.m., s. 46-47. Yalçın vd., a.g.e., s. 640.

³⁸⁰ Yalçın vd., a.g.e., s. 640-641.

konumuna erişerek 129 milletvekili ile meclise girdi. 1998 yılında RP Anayasa mahkemesi tarafından kapatılmıştı. Erbakan seçimlere Fazilet Partisi (FP) ile girdi. 4.805.381 kişinin oyunu aldı ve %15,4 oy oranına sahip olarak meclise 111 milletvekili ile girdi. Dördüncü parti ANAP olmuştu. 4.122.929 kişinin oyunu alan ANAP, %13,2 oy oranıyla 86 milletvekilini meclise yerleştirdi. Sağ partilerin bir diğer kolu DYP ise 3.745.417 kişinin oyu ile %12 oy oranına sahip olarak meclise 85 milletvekilini yerleştirerek meclisteki beşinci parti oldu. CHP bu seçimlerde %8,7 oy oranına ulaşabildi. Barajı aşamadığı için meclise giremedi.³⁸¹

Seçim sonrasında Bülent Ecevit'in başkanlığında ANAP ve MHP ile koalisyon hükümeti kuruldu. Kurulan bu hükümet ile birlikte bir kez daha sağ ve sol partilerin bir araya gelebildikleri, Türk kamuoyuna gösterilirken demokrasinin işlenmesini bekleyen Türk halkı adına bu durum umut ve mutluluk vericiydi. Bu yıllarda genel olarak ülke içerisindeki sağ-sol çatışmaları da sona ermişti.³⁸²

Tansu Çiller iktidarda olduğu dönem boyunca ekonominin gelişmesi ve düzelmesi için devlet sanayi kuruluşlarının özelleşmesini savundu. Fakat iktidarının ilk 6 ayında kabinesinden bu kararların çıkmaması neticesinde ekonomi politikalarında güvensiz bir ortam oluştu. Bu durumda kredilendirme kuruluşları Türkiye'nin notunu riskli, güvensiz olarak belirlediler. Kredi notundaki bu olumsuz değişiklik Türk lirasının değer kaybetmesine ve yüksek faiz oranlarının oluşmasına sebep oldu. 5 Nisan 1994'te bu problemleri çözmek adına bir paket yasası çıkarıldı. Fakat kalıcı çözüm sağlanamadı. Kısa süreli gerçekleşen iyileşme neticesinde Dünya Bankası ve IMF'den gelecek yardım beklentisi arttı. Ancak beklentiler karşılıksız kalınca Türkiye ikinci defa dar boğaz dönemine girdi. Yaşanan kriz sonrasında 600 bin kişi işini kaybetti. Kasım 1994'te nihayetinde Özelleştirme Yasası çıktı, 1995 yılının Mayıs ayına kadar 65 milyon dolar gelir elde edilmişti. Erbakan iktidarına kadar Türk ekonomisi düzelmeye sinyalleri verse de bulunan çözümler kalıcı değildi. Nitekim Erbakan'ın iktidar döneminde memur ve emeklilere devlet gücünün karşılayabileceğinden fazla zam yapması ve Türkiye için önemli bir pazar alanı olan Rusya'da, 1998 yılında mali kriz çıkmasıyla birlikte Türk ekonomisi yine bir çıkmaza sürüklenmişti. 1999 yılında iktidar olan Ecevit döneminde

---

³⁸¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94., Akıncı, a.g.m., s.49.

³⁸² Yalçın vd., a.g.e., s. 641.

ise IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan yardımlarla kapsamlı bir program başlatıldı. Ancak Ecevit'ten önce iktidarda bulunanların seçmene şirin gözükmek için ucuz krediler vermeleri sonucu bu dönemde sorunlar meydana gelmişti. 2001 yılında Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasındaki yolsuzlukla mücadele ile ilgili çıkan bir tartışma bardağı taşıran son damla oldu ve Türk lirası bir gecede yarı yarıya değer kaybetti. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin çözümlenmesi adına Kemal Derviş'in ekonomi programı etrafında reformlar yapıldı. Ecevit'ten sonra iktidara gelenler de bu programı uygulamayı sürdürdüler.³⁸³

1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin iç ve dış politikası ile birlikte ekonomisinde meydana gelen olaylar bu şekildeydi. Aynı dönemlerde Libya Hükümeti'nin devamlılığını yine Kaddafi sağlıyordu. 1980'li yıllar boyunca desteklediği terör olaylarının karşılığını 1990'lı yıllarda Amerika ile birlikte Avrupa'dan gördüğü ambargolar ile almıştı. Bir önceki konu başlığımızda değindiğimiz üzere BMGK'den çıkan kararlar neticesinde, terör eylemlerini gerçekleştiren kişiler Kaddafi Hükümeti'nden talep ediliyordu. Teröristlerin teslim edilmemesi halinde de çok sayıda yaptırım uygulanacağı ifade ediliyordu. Kaddafi bu kararları kabul etmeyerek faillerin teslim edilmesi talebini reddetti. BMGK, taleplerinin reddedilmesiyle birlikte 1993 yılında Libya'ya uygulanan ambargonun sınırlarını genişletti. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu yıllarda Kaddafi zaten Sovyetler Birliği gibi bir müttefikini kaybetmişti. Aynı dönemde uluslararası platformda birçok devletle ilişkileri bozulmuştu. Müslüman devletler dahil birçok devlet, Libya ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye başlamışlardı. Kaddafi iktidarının ilk yıllarında Arap Birliği fikri üzerinde direterek dış politikasını buna göre şekillendirmiş fakat başarılı olamamıştı. 1975 yılından itibaren Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve Müslüman Birliği fikrine sıcak bakmış ancak bu konuda da aradığı zemini görememişti. Yalnızlık içine sürüklendiği bu dönemde dış politikasının ideolojisini Afrika Birliği olarak tasarlamıştı. Bu fikre istinaden birçok Afrika ülkesine, petrol ile birlikte ciddi parasal yardımlarda bulundu. Üstelik bunu gerçekleştirdiği dönemde ülke ekonomisi ambargolar sebebiyle oldukça kötü bir durumdaydı. Afrika

---

³⁸³ Zürcher, a.g.e., s. 366-369.

Birleşik Devletleri'nin kurulmasını arzu eden Kaddafi'nin bu isteği gerçekleşmese de yoksul Afrika ülkelerinde oldukça ilgi gördü.³⁸⁴

Kaddafi'nin dış politikası neticesinde ekonomi bu dönemde hızla dibe çakıldı. Libya bu dönemde belki de dünyanın en pahalı ve refah seviyesi en düşük olan ülkesi konumuna geldi. Libya'da ki ürünlerin çoğu Araplar'dan veyahut Ruslar'dan alınan kalitesiz ürünlerdi. Birçok ürünün ithal edilemiyor olması Libya halkının karaborsaya yönlenmesine sebep oldu. Asya ve Avrupa'nın kaliteli malları karaborsa ile satılıyordu. Libya'nın batıdaki komşusu Tunus, Libya'nın bu zor döneminde en karlı çıkan ülkelerden biri oldu. Öyle ki Libya'ya her yıl birçok ürün ithal edilirken Tunus'tan alınan malların büyük bir kısmı Libya'da satılmadı. Libyalı ve Tunuslu tüccarlar tarafından vergi ödemeden alınan Tunus malları çok ucuz fiyatlarla Tunus sınırında halka satıldı.³⁸⁵ Libya halkı ise bu süreçte gittikçe fakirleşiyordu. Bu dönemde Libya'nın en büyük gelir kaynağı olan petrolün getirisi de düştü. Ambargolar petrol rafine kapasitesinin azalmasına sebep oldu. Tarım alanında yapılan yatırım projeleri de ülke kapasitesinin üzerinde oldukları için başarısızlıkla sonuçlandılar. Zaten kötü olan ülke ekonomisi faydasız ve zarar eden yatırımlarla daha da kötü bir hal aldı.³⁸⁶

Kaddafi Hükümeti ekonominin geldiği bu duruma çok fazla dayanamayarak 90'lı yılların sonunda dış politikasında ki saldırgan tutumunu yumuşatma yoluna gitti. 1998 yılında BM Genel Sekreteri'nin Libya'yı ziyaret etmesi üzerine 1999 yılında Lockerbie saldırısının iki failini Hollanda'da ki İskoç yargıçlar tarafından yargılanmaları şartıyla BM'ye teslim etmeyi ve bu saldırıda hayatını kaybeden kişilerin ailelerine 2,7 milyar dolar olarak belirlenen tazminatı ödemeyi kabul ediyordu. Bunun haricinde kitle imha silahları ve uzun menzilli füze programlarını yok edeceğini taahhüt etmişti. Tüm bunların karşılığında ise yaptırımların yumuşatılmasını istemişti. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte 1999 yılının Haziran ayında Libya ve Amerika hükümetleri yaptırımlar hakkında görüşmek üzere 18 yıl sonra ilk defa bir araya geldiler. 2000 yılın da Amerika Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Libya'ya uyguladıkları mevcut seyahat kısıtlamalarının kaldırılmasını görüşmek üzere Libya'ya gittiler. Fakat Amerikan kamuoyu özellikle Pan Am 103 aileleri içerisinde ki yerel seçmenlerin Libya'nın cezalandırılması üzerine

---

³⁸⁴ Cantürk, a.g.m., s. 59.

³⁸⁵ El Kihya, a.g.e., s. 183-185.

³⁸⁶ A.g.e., s. 148-155.

yaptıkları baskılar neticesinde yaptırımlar devamlılığını sürdürdü. Fakat Libya'nın Batı dünyası ile olan ilişkileri biraz daha ılımlı bir hal aldı. 1999 yılında Avrupa-Akdeniz ortaklığına gözlemci konumunda katılım göstererek, Almanya, İngiltere ve İtalya ile olan ekonomik ilişkilerini düzeltme fırsatı buldu. Fakat Kaddafi rejimi, dünya devletleri arasında hala güvenilmez olarak görülüyordu.³⁸⁷

Kaddafi Hükümeti Libya'yı dış politika da ve ekonomide baltalamasıyla birlikte iç politika da karışmaya başlamıştı. Kaddafi'ye karşı muhalefetin sesi gittikçe yükseliyordu. Libyalı muhalifler partilerin kurularak siyasete dahil olmasını istiyorlardı. Ayrıca basına karşı uygulanan sansür politikasının son bulmasını ve ülkedeki yolsuzlukların araştırılmasını istiyorlardı. Kaddafi ise muhalefetin sesini duymazdan gelerek ülkede baskıcı ve sert politikalarına devam ediyordu. Muhalefetin canlanmaya çalıştığı 90'lı yıllar maalesef ki Libya halkı için, işkenceler, sürgünler ve yargısız infazlar ile boğuşmakla geçmişti. Amerika'da gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan ve Irak'a karşı dünya devletleri tarafından saldırılar düzenleneceğini öngören Kaddafi, aynı duruma düşmemek adına hem Libya'nın iç politikasında hem de dış politikasında değişime gitti. Libya'nın iç meselelerinde ekonomi ve sosyal konuların üzerine eğilerek reformlar yapma niyetine girdi. Dış politika da ise uluslararası platformdaki güvenilmez imajını silmek amacıyla dünyaya açılma politikası etrafında çok yönlü bir siyaset izledi. Hatta Kaddafi'de 2001 yılında öyle bir değişim gözlemlendi ki, yıllardır İsrail düşmanlığı yaparken hatta İsrail ile yakınlığı bulunan devletlerle dahi ilişkilerini gözden geçirirken, Arap – İsrail sorununa çözüm bulunması gerektiğini öne sürerek arabuluculuğa gönüllü olmuştu. Bu dönem de Çin ile ticaret ve ekonomi iş birliği anlaşmaları yapıldı. Keza İtalya ile ve daha birçok devlet ile anlaşmalar yapılarak ikili ilişkiler kuvvetlendirildi.³⁸⁸

1990'lı yıllara gergin ilişkiler ile başlayan Libya dış politikası, Türkiye ile olan ilişkilerinde çok büyük problemler gözlenmese de zaman zaman iki devlet arasında gerginliğe varan gelişmeler yaşanmıştı. Örneğin; Kaddafi 1991 yılında meydana gelen Körfez savaşında, Fas ve Irak'ı bombalayan Amerikan uçakları tarafından kullanılan

---

³⁸⁷ Cantürk, a.g.m., s. 59. Doğan, Durgun, a.g.m., s. 74. Dirk Vandewalle, *Libya since 1969 Qadhafi's Revolution Revisited*, New York: Palgrave Macmillan Publisher, 2008, s. 219.

³⁸⁸ Cantürk, a.g.m., s. 60.

İncirlik Üssü'nün kapatılması noktasında uyarıda bulunmuştu.³⁸⁹ Kaddafi'den gelen uyarıya Türk Hükümeti net ve kesin bir dille cevap vermişti. Bölgede barıştan yana olduklarını ancak Türkiye'nin dış politika da kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini ve Libya'nın bu politikalar üzerinde herhangi bir baskı kuramayacağı açıkça ifade edilmişti.³⁹⁰ Kaddafi'den Türkiye'nin uyarısına karşılık gecikmedi. Türkiye'nin topraklarını savaşta kullandığını yineleyen Kaddafi, iki ülke ilişkilerinin çıkmaza girdiğini ifade etti.³⁹¹ İki ülke arasında Körfez Savaşı sebebiyle yaşanan bu gerginlik Turgut Özal'ın 1991 yılının Mart ayında Amerika ziyaretinden önce Kaddafi'yi arayarak 40 dakikalık bir telefon görüşmesi gerçekleştirmesi ve bu konudaki politikalarını aktarması üzerine iki hükümet arasındaki gerginlik tatlıya bağlandı.³⁹²

1992 yılında Libya ve Türkiye arasında gerginlik tekrar tırmanmıştı. İddialara göre Kaddafi Hükümeti, PKK'ya ve elebaşı Abdullah Öcalan'a destek veriyordu. Aynı yıl içerisinde Türkiye'ye gelen Libya Başbakan'ı Callud, bu konu ile ilgili açıklamalarda bulundu. Callud; böyle bir şeyin asla gerçeği yansıtmadığını kendilerinin Türkiye'de ki Kürtler veya terör örgütü hakkında bir politika izlemediklerini yalnızca Körfez Savaşı süresince Irak ve Suriye'de ki Kürtlere destek olacaklarını ifade etti. Ayrıca aslı olmayan bu iddiaların ABD tarafından iki ülke ilişkilerinin bozulması adına ortaya atıldığını dile getirdi. Son olarak Libya'da ücretlerini alamayan Türk firmalarının borçlarının ödenmeme nedeninin herhangi bir siyasi sebebe dayanmadığını Lockerbie saldırısını müteakip ülkeye gelen ekonomik ambargolar dolayısıyla Libya ekonomisinde meydana gelen olumsuzluklar neticesinde ödemelerin duraksadığını fakat yakın zamanda 100 milyon dolar kadar ödeme yapıldığını ifade etti.³⁹³

1994 yılında Ortadoğu'ya gezi düzenleyen Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, Libya'da Kaddafi ile görüştü. Kaddafi Tansu Çiller'den ABD ile Libya arasında arabuluculuk yapmasını ve ambargoların yumuşatılmasını talep etti. Çiller Kaddafi'nin bu isteğini olumlu karşıladı.³⁹⁴ Fakat Washington Hükümeti, Türkiye'nin arabulucu olması bir yana Libya ziyaretinden dahi rahatsızlık duyarak bunu Türk Hükümeti'ne

---

³⁸⁹ “Libya ve Fas'tan Çağrı” *Milliyet Gazetesi*, 22.01.1991, s. 10.

³⁹⁰ “Ankara'dan Kaddafi'ye Uyarı”, *Milliyet Gazetesi*, 29.01.1991, s. 15.

³⁹¹ “Kaddafi Türkiye'yle Köprüleri Atıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 15.02.1991, s. 14.

³⁹² “Libya'dan Güvence”, *Milliyet Gazetesi*, 30.03.1991, s. 16.

³⁹³ Nur Batur, “Libya'nın PKK ile İlişkisi Yok”, *Milliyet Gazetesi*, 29.01.1992, s. 17.

³⁹⁴ Yalçın Doğan, “Çiller Arabulucu”, *Milliyet Gazetesi*, 02.11.1994, s. 4.

bildirmişlerdi.³⁹⁵ 1995 yılına gelindiğinde Kaddafi'nin tutarsız açıklamaları yine Türkiye gündemini meşgul ediyordu. Kaddafi, Irak'a karşı Amerika'yı destekleyen bir Türkiye'nin, karşısında Libya'yı bulacağını ve böyle bir durumda Türkiye'ye yaptırımlar uygulayacağını ifade ediyordu.³⁹⁶ Kaddafi'nin yaptığı bu açıklamalara rağmen 1996 yılında Türkiye Başbakanı Necmettin Erbakan, Libya'ya bir gezi düzenledi. Amacı burada bir ticaret anlaşması gerçekleştirmekti. Anlaşma gerçekleşse de görüşme esnasında Libya lideri, Türk Hükümeti'ni hadsiz bir şekilde eleştirdi. Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı olduklarını ve Türkiye'nin yürüttüğü dış politikadan memnun olmadıklarını dile getirdi. En önemlisi de Türkiye'de bir Kürt Devleti kurulmasını desteklediklerini söyledi. Kaddafi'nin yaptığı ukalaca açıklamalar karşısında Erbakan'ın sessiz kalması Türk kamuoyunda derin bir üzüntü ve kızgınlık hissi oluşturdu.³⁹⁷ Yaşanan bu olaydan sonra Türk Hükümeti Libya'da ki Büyükelçisi Ateş Balkan'ı Türkiye'ye geri çağırdı.³⁹⁸ Türkiye'den böyle bir tepki gelmesi üzerine ukalalığını sürdüren Kaddafi, Erbakan ile gerçekleştirdikleri görüşmenin başarılı geçtiğini söyleyerek, Türkiye gündeminde yeniden yer etti.³⁹⁹

10 Ekim 1996'da Türkiye elçisinin ülkeye dönmesi üzerine, Kaddafi Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmak adına yanlış anlaşıldığını ve Refahiyol Hükümeti üzerinde kötü bir tesir yarattığını söylese de Tansu Çiller, Erbakan'a nazaran daha sert bir üslupla bir "Çöl Bedevisi 'nin" sözlerini dikkate almadıklarını ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Yaşanan bu gelişmeler Amerika tarafından hoş karşılanmamıştı. Aşırı dinci söylemleri ve İsrail düşmanlığı yapan Erbakan'ın Libya ziyaretinden memnuniyetsizliğini Türkiye'ye bildiren Amerika, hükümetin farklı koalisyonlarla demokratik bir biçimde tekrar kurulmasını öngörüyordu.⁴⁰¹ 1996 yılında Amerika'dan gelen hükümet değişimi çağrısı üzerinde durulduğunda 1997 yılında gerçekleşen post modern darbe ve ardından kurulan ılımlı hükümet neticesinde, Ordu'nun Amerika ile olan ilişkilere herhangi bir zarar gelmesini istemediği yorumunu kısmen de olsa yapabiliriz.

---

³⁹⁵ Turan Yavuz, "ABD'nin Libya Rahatsızlığı", *Milliyet Gazetesi*, 03.11.1994, s. 21.

³⁹⁶ "Kaddafi'den Türkiye'ye Uyarı", *Milliyet Gazetesi*, 19.08.1995, s. 17.

³⁹⁷ Kavas, *Osmanlı – Afrika İlişkileri*, s. 478. "Kaddafi, Erbakan'ın yüzüne karşı hareket etti" *Gözcü Gazetesi*, 7.10.1996, s. 1.

³⁹⁸ Örsan K. Eymen, "Büyükelçimizi geri çekiyoruz", *Milliyet Gazetesi*, 08.10.1996, s. 15.

³⁹⁹ "Kaddafi Pişkinliğe Vurdu", *Milliyet Gazetesi*, 09.10.1996, s. 16.

⁴⁰⁰ "Çiller: Çöl Bedevisi", *Milliyet Gazetesi*, 11.10.1996, s. 1.

⁴⁰¹ Yasemin Çongar, "ABD: İş TBMM Çözsün", *Milliyet Gazetesi*, 12.10.1996, s. 17.

16 Kasım 1996 tarihinde Türkiye'nin Libya elçisi Ateş Balkan görevine geri döndü. Balkan'ın Trablus'a dönmesi siyasiler arasında Türkiye Hükümeti'nin geri adım attığı yorumlarının yapılmasına sebep oldu.⁴⁰² Türk Hükümeti'nin Libya karşısında yine sessiz kaldığı bir durum daha gerçekleşti. 1997 yılında Kaddafi; Yahudilerin Araplara karşı Türk ordusunu kullandığı yönünde bir açıklama yapmıştı. Fakat Erbakan, Libya gezisinde olduğu gibi bu konu hakkında da herhangi bir beyanda bulunmayarak sessiz kalmıştı.⁴⁰³ Kaddafi'nin açıklamalarının ardından Türk elçi geri dönmek üzere Libya'dan çekildi.⁴⁰⁴ Kaddafi Hükümeti Türkiye'den gelen bu tepkinin üzerine misilleme yapacağını ifade ederken, Türkiye hakkındaki küstahça açıklamalarını sürdürdü. Türkiye'nin emperyalizmin ajanı olduğunu ve kendisini çok partili sistem gibi tanıtmaya rağmen askeri bir diktatörlük olduğunu ifade etti.⁴⁰⁵ 1997 yılının Haziran ayı iki ülke arasında Kaddafi'nin gerginlik yaratan açıklamaları üzerine gelişmişti. Aynı yılın Aralık ayında Türk Hükümeti'nden bir adım geldi. Trablusgarp'a tekrar elçi gönderilmesi kararı alan hükümet bu göreve Müfit Özdeş'i atadı. İki ülke arasında olumlu bir gelişme yaşanmamasına rağmen Türkiye'nin aldığı bu kararın sebebi hükümete sorulduğunda, Kaddafi'nin değişmeyeceğini fakat elçiliğin geri çekilmesiyle Libya Hükümeti'nin Türkiye'nin vermek istediği mesajı anladığı ifade edildi.⁴⁰⁶ Fakat durum Türkiye'nin düşündüğü gibi değildi. Libya Devrimi'nin yıl dönümü törenlerinde, Türkiye'nin hiç arzu etmeyeceği bir durum yaşanmıştı. Törenlerin resmi geçidine PKK'nın katılması, Türkiye'nin tekrar Trablusgarp'tan elçisini çekmesine sebebiyet verirken bu defa Libya'da karşılık vererek Ankara'dan büyükelçisini çekmişti.⁴⁰⁷ 1998 yılının Ekim ayında Kaddafi'den yine gerginliği körükleyecek bir açıklama geldi. Kaddafi, Türkiye'nin Suriye'ye askerî harekât düzenlemesi durumunda karşısında Libya'yı bulacağını dile getirmişti.⁴⁰⁸ Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin elinden kaçan PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın İtalya'dan sınır dışı edilmesi ile Libya'ya gidebileceği iddiaları Türk siyasilerinin gündeminde yer almaktaydı.⁴⁰⁹ 1999 yılında BM tarafından Libya'ya uygulanan ambargo yürürlükten kaldırılınca Libya Hükümeti Türkiye ile olan ilişkilerini

---

⁴⁰² Sinan Toros, "Libya Elçimiz Görevine Döndü", *Milliyet gazetesi*, 17.11.1996, s. 6.

⁴⁰³ Özge Özgen, "Kaddafi Saldırdı, Erbakan Sustu", *Milliyet Gazetesi*, 13.06.1997, s. 20.

⁴⁰⁴ "Kaddafi Cevabını Aldı", *Milliyet Gazetesi*, 14.06.1997, s. 21.

⁴⁰⁵ "Libya Hala Tırmandırıyor", *Milliyet Gazetesi*, 15.06.1997, s. 23.

⁴⁰⁶ "Libya'ya yeni Büyükelçi Atandı", *Milliyet Gazetesi*, 18.12.1997, s. 20.

⁴⁰⁷ "Libya ile İkinci Kriz", *Milliyet Gazetesi*, 12.09.1998, s. 1.

⁴⁰⁸ "Kaddafi Yine Uçtu", *Milliyet Gazetesi*, 07.10.1998, s. 19.

⁴⁰⁹ "Ankara: Öcalan Libya'ya Gidecek", *Milliyet Gazetesi*, 22.12.1998, s. 14.

düzeltilme yoluna gitti.⁴¹⁰1980'lerin ortalarından itibaren 2000'li yıllara kadar olan süreçte Türkiye – Libya ilişkileri, Muammer El Kaddafi'nin kendi kişisel hırsları ve düşünceleri etrafında Libya'nın dış politikasını şekillendiriyordu. Türkiye'nin de Libya ile daima aynı tarafta yer almasını hedefleyen Kaddafi, yaptığı açıklamalarda sürekli olarak Türkiye'yi eleştiriyor ve gerçek bir devlet lideri zihniyetine sahip olmadığını gözler önüne seriyordu. Öyle ki Türkiye'nin stratejik ve ideolojik olarak dünya devletlerinden kopuk bir politika izleyemeyeceği aşıkardı. Böylesi zaten hiçbir devlet için mümkün değildi. Türkiye'de kendi çıkarları doğrultusunda müttefikler ediniyor ve dünya siyasetinde olumlu ve ılımlı bir profil çizerek varlığını sürdürüyordu. Terör olaylarını destekleyen, fikirleri sürekli değişim gösteren Kaddafi'nin bunu anlaması pek mümkün görünmüyordu. Libya'nın dış politikası da iç politikası da Kaddafi'nin kişisel isteklerine göre, plan ve programa bağlı kalınmadan değişiyor, dönüşüyor ve sürdürülüyordu.⁴¹¹

3.4. 2002 – 2011 Dönemi Türkiye – Libya İlişkileri

2002 genel seçimlerinden önce Türkiye'de; 19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleştirilen MGK toplantısında devletin cumhurbaşkanı ile başbakanı arasında, ekonomik yolsuzluklar üzerine farklı bakış açılarına sahip olmaları neticesinde bir tartışma meydana gelmişti. Ahmet Necdet Sezer'in, "Buna uygun hareket edin." Diyerek anayasa kitapçığını sert bir şekilde Bülent Ecevit'in önüne doğru bırakması üzerine Türkiye gündemine "Anayasa fırlatma krizi" şeklinde yansıyan olay gerçekleşti. Bunun üzerine Bülent Ecevit, bakanlarıyla birlikte toplantıdan ayrıldı. Siyasette yaşanan bu kriz ekonomiyi de etkiledi. Türk lirası bir gece içinde yarı yarıya değer kaybetti ve zaten kırılgan olan ekonomi çok ciddi bir buhrana sürüklendi. İçine düşülen bu zor durumdan çıkmak için Ecevit, aynı dönemde Dünya Bankası'nın Başkan Yardımcılığı görevini sürdüren Kemal Derviş'i, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevini icra etmek üzere Türkiye'ye davet etti. Derviş'in ekonomi alanında öngördüğü reformlar Şubat ayından Nisan ayına kadar olan 3 aylık bir süreçte meclisten onay aldı. Ekonomide düzenlemeler devam ederken, Türk siyasetinde birtakım gelişmeler gerçekleşiyordu. 1998 yılında Erbakan'ın RP'si kapatıldıktan sonra Fazilet Partisi (FP) kurulmuş olup, onun faaliyetlerine de çok geçmeden 2001 yılında son verilmişti. Fazilet Partisinden sonra

---

⁴¹⁰ Kavas, *Osmanlı – Afrika İlişkileri*, s. 479.

⁴¹¹ Yalçıntaş vd., a.g.e., s. 94.

Erbakancılar arasında bir bölünme gerçekleşti. Gelenekçi kanat Recai Kutan liderliğinde Saadet Partisi'ni (SP) kurdular. Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde de kendilerini yenilikçi kanat olarak niteleyen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kuruldu.⁴¹²

Siyaset ve ekonomi çıkmazının yanı sıra Bülent Ecevit'in sağlık sorunları yaşadığı bu dönemde DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükümeti seçimlerin erkene alınmasına karar verdi. 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleşen seçimlerde 41.407.027 kayıtlı seçmen bulunuyordu. 32.768.161 kişinin oy kullanması ile birlikte %79,1 oranında bir katılım gerçekleşti. Seçimlerde birinci olarak meclise giren ilk parti AKP olmuştu. Recep Tayyip Erdoğan'ın AKP'si 10.808.229 kişinin oyunu alarak %34,3 oy oranına sahip oldu. 363 milletvekilini meclise yerleştiren AKP, rakiplerine karşı ezici bir başarı elde etmiş oldu. Meclise giren ikinci parti ise Deniz Baykal yönetiminde ki CHP oldu. 6.113.352 kişinin oyunu alan parti %19,4 oy oranıyla meclise 178 milletvekilini yerleştirdi. 2002 seçimlerinde meydana gelen enteresan bir tablo vardı. Bu iki parti haricinde %10 barajını geçerek meclise girebilen parti olmamıştı. Kökleri Süleyman Demirel'e dayanan DYP %9,5 oranında oy alırken, kökleri Alparslan Türkeş'e dayanan MHP de %8,4'te kalmıştı. Genç Parti (GP) %7,2 oy oranına sahip olurken, kökleri Turgut Özal'a dayanan ANAP %5,1 oy oranına sahip oldu. FP'den ayrılan Saadet Partisi (SP), AKP karşısında %2,5 oy oranına sahip oldu. Ve bir önceki seçimlerde %22,2'lik bir oy oranına sahip olan Ecevit'in partisi DSP, bu seçimlerde %1,2 oy oranıyla köklü liderlerin partileri arasında en kötü sonucu alan parti olmuştu.⁴¹³ Seçimlerin ardından yeni hükümet Abdullah Gül tarafından kuruldu. Bu tarihlerde Erdoğan, Siirt'te Ziya Gökalp'in "minareler süngü" ifadesinin yer aldığı bir şiirini okuyunca, halkı eylemlere teşvik etme gerekçesiyle gözaltına alınarak tutuklandı. Hapis cezası sona eren Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldıran yasa değişikliği ile birlikte Siirt'te tekrarlanan seçim sonucunda milletvekili oldu. Ve hemen ardından 2003 yılının Mart ayında Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı oldu.⁴¹⁴

2002 yılında AKP'nin yüksek bir oy oranıyla hükümetin başına gelmiş olması, parti kurucuları için sevindirici bir durum olsa da 1997 yılında RP'nin de yüksek oy oranı almasına rağmen askeri müdahale ile karşı karşıya kalmasını RP'li olarak bizzat

⁴¹² Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, C.III, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.80-81.

⁴¹³ A.g.e., s. 81. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

⁴¹⁴ Zürcher, a.g.e., s. 375. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, s. 81.

yaşamıştılar. Dolayısıyla post modern darbe tecrübesi, AKP liderlerine birtakım önlemler alınmasının gerekliliğini hissettiriyordu. İlk olarak ordunun siyasetteki etkinliği kırılmalıydı. Ayrıca tam bağımsız bir iktidar döneminin teşekkülü için yargı, devlet mekanizması ve polis ordudan bağımsız olmalıydı. AKP'nin tüm bu hedeflerini gerçekleştirebilmesi adına bu dönemde karşısına önemli bir fırsat çıktı. 1999 yılından itibaren Avrupa Birliği'ne (AB) üye olma girişimlerinde bulunan Türkiye, 2002 yılındaki AB zirvesine katıldığında 2004 yılındaki zirveye kadar Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği takdirde üyelik müzakerelerinin başlatılacağına garantisini almıştı. Gerçekten de 2004 yılında gerçekleştirilen zirve de Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin başlatılması kararı onaylandı ve 2005 yılında süreç başladı. İşte bu sürecin başlamasıyla birlikte AB, Türkiye'den mevcut yasalarda ki birtakım aksaklıkların giderilmesini ve ülke de insan hakları, şeffaflık, sivil özgürlükler konularında birtakım siyasal ve yargısal reformlar gerçekleştirmesini talep ediyordu. Bu süreçte bir dizi yasalar çıkartılıyor ve yasaların büyük çoğunluğu Türk ordusunun siyasi sistem içerisindeki mevcut pozisyonunu ele alıyordu. Ayrıca 1980 rejiminin ürünü MGK, yapılan yasa değişiklikleri ile birlikte artık tavsiyelerine uyulmak zorunda olunan bir kurum değil, yalnızca tavsiye verebilen bir kurum olarak sistemdeki yeni yerini alıyordu. Darbelerin yaktığı canlar göz önünde bulundurularak ve AB İnsan hakları çerçevesinde, milenyum çağına idam cezası kaldırılarak giriliyordu. 2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolacak olması ve Cumhurbaşkanlığı koltuğuna AKP'li bir ismin oturması muhalefet arasında endişe yaratıyordu.⁴¹⁵

Abdullah Gül, Cumhurbaşkanlığına aday oldu. İlk oylama 27 Nisan 2007 tarihinde yapıldı. Fakat muhalefetin seçimleri boykot etmesi gibi sebepler neticesinde sonuç alınamadı. Muhalefet gerçekleştirdiği boykot ve eylemlerin hukuka uygun olduğunu kanıtlamak amacıyla durumu Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı. Anayasa Mahkemesi'nde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde meclisin üçte ikisinin oyunun alınarak salt çoğunluğun sağlanması gerektiği konusu taşınmış ve karar verilmesi beklenirken aynı günün gecesinde Genelkurmay Başkanlığı sitesinde “köktendinci uygulamalar ve ordunun görevleri” başlığı altında hem Anayasa Mahkemesi'ne hem de hükümete karşı tehditkâr bir bildiri yayınlandı. AKP ise bu uyarıya karşılık tepkilerini belli eden

---

⁴¹⁵ Zürcher, a.g.e., s. 376-379.

ifadelerde bulundu. AKP'nin kararlı duruşu Türk demokrasisi açısından önemliydi. Kendinden önce gelen iktidarlar genel olarak darbeler karşısında tepkisiz kalmışlardı.⁴¹⁶

Cumhurbaşkanlığı konusunda bir sonuca ulaşamayınca AKP'nin bu konu ile ilgili hazırladığı yasa tasarısı Sezer'e sunuldu. Tasarıya göre bir sonraki seçimlerde Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecekti. Ayrıca görev süresi 5 yıl olacaktı. Sezer bu tasarımı referanduma sundu. Fakat referandum dan önce 22 Temmuz 2007 tarihinde genel seçimler yapıldı. 42.799.303 kişinin kayıtlı olduğu seçimlerde 36.056.293 kişinin oy kullanmasıyla %84,2 oranında katılım sağlandı. Seçimlerde meclise 3 parti girdi. Birinci olan parti 2002 seçimlerinde ki gibi AKP olmuştu. Fakat bu defa 16.327.291 kişinin oyunu alarak oy oranını %46,6'ya çıkarmıştı. Meclise 341 AKP'li milletvekili girmişti. İkinci parti ise, CHP olmuştu. 7.317.808 kişinin oyunu alan CHP, %20,9 oy oranına sahip olurken 112 milletvekili ile meclisteki yerini almıştı. Üçüncü parti ise, MHP oldu. 5.001.869 kişinin oyunu alan MHP %14,3 oy oranıyla 71 milletvekilini meclise yerleştirdi. Mecliste istikrar ve iktidar sağlanınca 21 Ağustos tarihinde de Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı seçildi. 27 Ekim tarihinde yapılan Referandumda da halk AKP'nin Cumhurbaşkanlığı ile ilgili yasa tasarısını %68,95 oranında evet oyuyla kabul etti.⁴¹⁷

Bir kez daha iktidara gelen AKP, pekişen güven duygusuyla Türkiye'de hükümetlerin Ordu vesayetinden tamamen kurtarılmasını amaçlıyordu. Susurluk olayıyla patlak veren derin devlet olgusunu ortaya çıkarmak amacıyla Ergenekon soruşturmasını başlattı. Ayrıca ordunun 2003 yılından beri hükümete karşı darbe hazırlığı içerisinde olduğu ifade edilerek Balyoz isminde bir soruşturma başlatıldı. Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ve Birinci Ordu Komutanı Çetin Doğan gibi ordunun en üst rütbelerinde görev almış kişiler yargılandılar. Dava süreçlerinin uzamasıyla birlikte ordu yıpratıldı. Eski gücünü ve otoritesini yitirdi. Böyle bir ortamda 2011 genel seçimleri gerçekleşti. 52.806.322 kişinin kayıtlı olduğu seçimde 43.914.948 kişinin oy kullanmasıyla %83,2 oranında bir katılım gerçekleşti. Meclise giren partilerde bir değişiklik söz konusu olmadı. Hatta sıralamada da bir fark olmadı. Ancak AKP, 21.399.082 kişinin oyuyla oyların %49,8'i gibi yüksek bir oy oranına sahip oldu ve 327 milletvekilini meclise yerleştirdi. AKP, halkın büyük bir çoğunluğunun da desteğini

---

⁴¹⁶ Akıncı, a.g.m., s. 52-53. Zürcher, a.g.e., s. 379.

⁴¹⁷ A.g.e., s. 380. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

olarak güven duygusu içerisinde yeni iktidar dönemine başladı. İkinci parti olan CHP’de 11.155.972 kişinin oyu ile %26,0 oy oranına sahip olarak, bir önceki seçimlere oranla oy oranını arttırdı. Meclisteki yerini de 135 milletvekili ile aldı. Üçüncü parti yine MHP olmuştu. 5.585.513 kişinin oyuyla oyların %13,0’ına sahip olan parti meclise 53 milletvekili ile girmişti.⁴¹⁸

2002-2011 yılları arasında Türkiye’yi yöneten AKP Hükümeti iktidara geldiğinde Ecevit’in ülkeye davet ettiği Kemal Derviş’in hazırladığı ekonomi programını uygulamaya devam etti. Programa uyularak yönetimi sağlandı. Programın istikrarlı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte Merkez Bankası’nın bağımsızlığı, kamu maliyesinin disipline edilmesi, banka sisteminin düzenlenerek sağlamlaştırılması neticesinde elde edilen temel kazançların bütçe fazlası eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda kullanıldı. Ekonomide ki düzelme, AKP’nin 2007 yılında oyunu arttırmasında önemli bir etkendi. 2008 yılındaki dünya krizinde, Türkiye ekonomisinin büyüme rakamlarının önemli kaynağı iç taleplerdi. Bu durum ekonomiyi kırılgan hale getiriyordu. Bu kırılganlık ile birlikte 2008 krizinden ciddi oranda etkilenen Türkiye’de 2009 yılında işsizlik oranında da ciddi bir artışla karşı karşıya kalındı. Bu dönemde ekonominin kırılgan olduğu bir diğer husus da rekabet ortamının olmamasıydı. Teknolojik ürün üretimi için Türkiye’nin kalifiye eleman açığı vardı ve bu problem orta vadede eğitim ve Ar-ge destekleriyle çözülebilecekti.⁴¹⁹ Bahsettiğimiz üzere Erdoğan hükümetinin dış siyaset politikaları da Türkiye’nin AB’ye girme çalışmalarıyla başlamıştı. Türkiye’nin AB üyeliğine önem verdiği bu yıllarda ABD ile olan ilişkilerinde bazı gelişmeler meydana geldi. 2003 yılında Irak’ı işgal eden ABD’nin Türkiye topraklarından asker geçirme isteğini reddetti. Bu durum iki ülkenin ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. 2009 yılında Ahmet Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olmasıyla birlikte önce komşularıyla daha sonra dünya devletleriyle ilişkilerde sıfır sorun politikası benimsendi. Bu politikayla birlikte Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler ciddi bir gelişme gösterdi. AKP’nin ikinci iktidar döneminde AB üyelik süreci çıkmaza girerken, Ortadoğu’yla gelişen ilişkiler üzerine İsrail ilişkileri de

---

⁴¹⁸ Zürcher, a.g.e., s. 382. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), a.g.e., s.93-94.

⁴¹⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, s. 52-70.

bozuldu. Geline son noktaya göre, Türkiye'nin dış politikada yüzünü batıdan doğuya dönmesi olarak yorumlanmaktaydı.⁴²⁰

2002-2011 yılları arasında Türkiye'nin iç ve dış politikası, ekonomisi dünya devletleri arasındaki konumu anlattığımız gibidir. Türkiye ile ilişkilerini incelediğimiz Libya'da ise bu yıllar aralığında dış politika; Kaddafi Hükümeti ambargolar ile birlikte düştüğü dar boğazdan kurtulabilmek için dış politikasının da değişime gitmesi gerektiğinin bilincine varmıştı. Arap milliyetçiliği, Arap sosyalizmi, Arap birliği, Müslüman birliği gibi keskin ideolojik yaklaşımlarla hareket eden Kaddafi, 2000'li yıllardan sonra ideolojisinden ödün verdi. Maddi olarak oportünist bir yaklaşım sergilemeye başladı. Batı ile olan ilişkilerini düzeltmeye çalışan Kaddafi, batıya bağımlı kalmadan Rusya ve Çin'le olan ilişkilerini de geliştirdi. Ne var ki Kaddafi'nin güven vermeyen hali tavrı arada sırada yine gün yüzüne çıkıyor ve küçükte olsa krizlere sebep oluyordu.⁴²¹

2004 yılında Bingazi'de ki El Faith Çocuk Hastanesi'nde birtakım üzücü olaylar meydana gelmişti. Hastanede çalışan bir Filistinli doktor ve beş Bulgar hemşire 426 çocuğa bilinçli olarak HIV virüsü bulaştırmakla itham edilmişlerdi. Bu durum neticesinde doktor ve hemşireler idam cezasına çarptırıldılar. Aynı dönemlerde AB üyeleri, Libya'nın ambargosunun kaldırılması konusunda mutabakata varmışlardı. Fakat idam kararı sonrası AB'den de ambargoların aynı şekilde sürdürülmesi kararı çıktı. Libya 2007 yılında tekrar bir geri adım attı. Hapiste tutulan doktor ve hemşireleri serbest bıraktı. Bunun neticesinde de BMGK 2 yıl süreyle Libya'yı üyeliğe kabul etti.⁴²²

2008 yılında Libya, İtalya ile Ticaret ve İş Birliği Anlaşması imzaladı. Bir dönem sömürgesi olduğu İtalya ile bağımsızlık dönemi süresince de ticari ilişkilerini sürdüren Libya, terör olaylarıyla sekteye uğrayan ilişkilerini anlaşma ile birlikte tekrar normale döndürmüştü. Anlaşmadan sonra iki devlet lideri arasında karşılıklı olarak ziyaretler gerçekleştirildi. İtalya ve Libya arasında sıcak ilişkiler kuruldu. İtalya'dan sonra İngiltere ile de ilişkilerini düzeltme yoluna giden Libya, krallık ile 5 İş Birliği Anlaşması imzaladı. 2009 yılında da Birleşik Krallığın Başbakanı'nı Libya'da misafir etti. Kaddafi'nin batı ile ilişkilerinde bu denli bir iyileşme kaydedilirken Arap ve Müslüman devletlerle olan

---

⁴²⁰ Zürcher, a.g.e., s. 399-400. Emirhan Kaya, "Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 12 (2015), s. 89.

⁴²¹ Bölme vd., a.g.m., s. 15.

⁴²² Özgen, a.g.m., s. 162. Cantürk, a.g.m., s. 61.

ilişkilerinde herhangi bir gelişme söz konusu değildi. Bunun sebebi ise genel olarak Kaddafi'nin sıkı sıkıya bağlı olduğu ideolojisiydi. Arap ve Müslüman halkları, ideolojisi için bir deney aracı gibi gören Kaddafi, onlara karşı her zaman sert ve müdahaleci bir tutum sergilemişti. Bu da zaman içerisinde Arap ve Müslüman dünyası arasında Kaddafi'ye karşı bir nefret oluşmasına sebep olmuştu.⁴²³

Kaddafi 1990'lı yıllar boyunca Libya'da ki tüm ayaklanmaları, muhalif görüşleri sindirerek oldukça katı bir tavır sergilemişti. Fakat onun baskıcı tavrı, muhalefetin kinle daha da büyümesine ve El Kaide gibi köktendinci oluşumların desteklenmesine sebep oldu. Bu dönemde daha da ileri giderek ülkedeki dindarların güçlerini zayıflattı ve bölgedeki alimlere saldırdı. Muhalefete karşı kendi ideolojisini daha da katı kurallara oturtturarak ülkesinde uygulamaya koydu. Kaddafi'nin iç politikadaki bu tavrı öncelikle kendi ülkesinde ona karşı büyük bir kin ve nefret duygusu oluşmasına sebep olurken ardından tüm Arap ve Müslüman devletler arasında sevilmeyen adam olarak ilan edilmesine yol açtı. Netice itibarıyla yönünü tamamen Afrika'ya çeviren Kaddafi, 2005 yılında Libya'da düzenlenen Afrika Birliği toplantısında "Afrika Birleşik Devletleri" adı altında bir birleşmeden söz etti. 2008 yılında da Afrika'nın geleneksel liderlerinin bir araya geldiği bir toplantıda "Kralların Kralı" ünvanını aldı. 2009 yılında da Afrika Birliği zirvesinde o yılın başkanı olarak seçildi.⁴²⁴

Kaddafi döneminde sürekli olarak üzerinde durduğumuz üzere ekonomik gelirlerin ana kaynağı petroldü. Petrol gelirleri sayesinde ithal gelirin karşılık ihracat geliri arasında uyum sağlanabilmekteydi. Libya'da üretim konusunda bir türlü istenilen sonuçlara ulaşamamıştı. Halkın büyük bir çoğunluğu işsiz ve bireylerin gelirleri arasında ciddi bir adaletsizlik söz konusuydu. Libya'da yönetime yakın olan kişiler hızla zenginleşirken halk sefalet içinde yüzüyordu. Ambargoların kaldırılmasının ardından yürürlüğe giren reformlar neticesinde sosyalist ekonomiden liberal ekonomiye geçildiğinde ekonomik desteklerle ayakta duran halkın durumu daha da vahim bir hal aldı. 2011 yılında meydana gelecek olan olayların sebebi asıl olarak halkın düştüğü bu durumdu.⁴²⁵

---

⁴²³ Cantürk, a.g.m., s. 61.

⁴²⁴ A.g.m., s. 61.

⁴²⁵ Bölme vd., a.g.m., s. 18.

2010 yılında tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini etkisi altına alacak bir olay gerçekleşti. Tunus'ta Muhammed Buazzi isimli Üniversite mezunu genç bir seyyar satıcının ekonomik sebepler yüzünden intihar etmesi üzerine 10 Aralık günü Tunus'ta halk ayaklanması ve protestolar gerçekleşti. Tunus'ta bir kıvılcım olarak başlayan bu ayaklanmalar Tüm Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika ülkelerine sıçrayarak bir yangına dönüştü. Uluslararası platformda bu yangın totaliter rejimlerin yerini demokratik düzenlerin alması için girişilen bir mücadele, bir halk uyanışı, bir ayaklanma olduğu için "Arap Baharı" ismiyle tarihteki yerini aldı. Ayaklanmalar karşılığında bazı ülkelerde totaliter rejimler yıkıldı. Libya'da ki olaylar 15 Şubat 2011 tarihinde başladı. Kaddafi Hükümeti muhaliflere karşı takındığı tavrı sürdürerek, halkına karşı katı bir direniş sergiledi. Netice itibarıyla Libya'da ciddi bir iç savaş başladı. Batılı devletler kısa sürede iç savaşa karşı askerî harekât başlattılar. Fransa'nın liderliğinde başlayan harekât üzerine Kaddafi 20 Mart 2011 tarihinde ateşkes ilan etti. 31 Mart 2011 tarihinde NATO deniz ve hava saldırılarını kendi idaresi altına aldı. 21-22 Ağustos 2011 tarihlerinde Trablus muhaliflerin eline geçti. İdareyi ellerine alan muhalifler Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) isminde bir hükümet kurdular. Yaklaşık 2 ay sonra Kaddafi Libya'da muhalifler tarafından ele geçirildi ve linç edilerek öldürüldü. Kaddafi'nin ölümüyle birlikte 31 Ekim 2011 tarihinde NATO, Libya harekâtını sonlandırdı.⁴²⁶ Kaddafi'nin 42 yıl boyunca dış politikada uyguladığı saldırgan tavırlar, gerçekleşmesi mümkün olmayan ideolojisine sıkı sıkıya bağlılığı, yürüttüğü yanlış ekonomi politikaları, ülkesindeki baskı ortamı, onun kendi halkı tarafından acımasızca öldürülmesine sebep oldu. İnsanlık tarihi açısından utanç verici olan bu olay maalesef ki Kaddafi'nin de acımasızca sürdürdüğü iktidar döneminde topladığı nefrete dayanıyordu.

2002 – 2011 yılları hem Türkiye için hem Libya için birçok açıdan değişim ve dönüşümün yaşandığı yıllar olmuştu. Türkiye'de sivil yönetim, ordu vesayetinden kurtulurken Libya'da Kaddafi'nin diktatörlüğü son buluyordu. Bir zamanlar Türk hakimiyetinde bulunan Libya Devleti ile Türkiye'nin aynı zaman diliminde buldukları konum, birbirlerinden son derece farklıydı. Birbirinden farklı bu iki devletin bu dönemde birbirleriyle ilişkileri ise şu şekildeydi; 2001 yılında Libya'ya uygulanan ambargonun son bulması ile birlikte büyük bir kalkınma programı başlatan Libya, Trablus'ta bir fuar

---

⁴²⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, s. 51-52. Özgen, a.g.m., s. 164-165. Cantürk, a.g.m., s. 62.

gerçekleştirecekti. Çok sayıda Türk firmasının bu fuara katılacak olması ve alacaklarını dillendirmemeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrardan normalleşmeye başlamasına sebep oldu.⁴²⁷ 2002 yılında Kaddafi'nin Türkiye'den bir isteği oldu. Bingazi'de, Osmanlı döneminde Bingazi Mutasarrıfı Reşit Paşa tarafından yaptırılan Berka Türk Kışlası'nın ortaklaşa onarılmasını teklif etti. Dışişleri Bakanlığı tarafından bu konu ile ilgili ödenek çıkarıldı ve 5 milyon dolar gerekli olduğu tespit edildi. İhaleye çıkarılmayan proje hazineye geri gönderilmişti.⁴²⁸ 2002 yılında Başbakan koltuğuna oturan Abdullah Gül, 1996 yılında Erbakan'ın Kaddafi ile olan görüşmesini değerlendirirken, Kaddafi'nin yaptığı açıklamalar için “deli saçması” ifadesini kullandı.⁴²⁹ Yeni hükümetin Kaddafi'ye karşı herhangi bir sempati beslemediği ortadaydı.

Durgun bir dönemden geçen Türkiye Libya ilişkileri 2004 yılında Libya'da gerçekleşen çekirge istilası üzerine Türkiye'den yardım istendi. Kaddafi'nin çağrısına Adana Ticaret Odası Başkanı Şaban Baş karşılık verdi. Libya, Mali ve Senegal'e 8 zirai uçak gönderildi. Aslında bu yardımı yapan aslen Türkiye değil BM'ydı. Uçakların, ilaçların ve teknik ekibin ücreti onlar tarafından karşılanıyordu.⁴³⁰

2004 yılında Türkiye'nin AB üyeliği müzakereleri başladıktan sonra, Kaddafi Türkiye'nin AB üyesi olması halinde El Kaide lideri Usame Bin Ladin gibi radikal İslamcılar için “Truva atı” konumunda olacağını ifade ederek Türkiye'nin AB'ye girecek olmasına sevineceğini dile getirdi.⁴³¹ 2005 yılına gelindiğinde ise Kaddafi BMGK'ya karşı pervasızca açıklamalarda bulundu. Kaddafi BMGK'de Türkiye'ye ve Yunanistan'a üyelik verildiği takdirde Ukrayna ve İran'a da verilmesi gerektiğini söylerken BM'nin gücü ve saygınlığının olmadığını, Amerika'nın zaten dünyanın süper devleti olmasına rağmen BM'de birçok sandalyesinin olmasının kuruluşun ne kadar işlemez olduğunu ifade ediyordu.⁴³² 2006 yılında düzenlenen Arap Birliği zirvesine katılan Recep Tayyip Erdoğan, bu zirveye katılan ilk Türk oldu. Erdoğan burada gerçekleştirdiği konuşmasında Arap devletlerindeki totaliter rejimlere karşı, çoğulculuğu, insan haklarını, kadın-erkek eşitliğini, yönetimde şeffaflığı ve yoksulluğun ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin

---

⁴²⁷ Zülfikar Doğan, “Libya'ya İkinci Büyük Çıkarma”, *Milliyet Gazetesi*, 11.02.2001, s. 3.

⁴²⁸ “Libya Akıllı Çıktı”, *Milliyet Gazetesi*, 22.01.2002, s. 13.

⁴²⁹ “Kaddafi'ye Deli Dedi”, *Milliyet Gazetesi*, 17.11.2002, s. 18.

⁴³⁰ Şaziye Karlıklı, “Adana'dan Çekirgelere Sınır Ötesi Operasyon”, *Milliyet Gazetesi*, 17.10.2004, s.5.

⁴³¹ “Aşırıların Truva Atı Olacak”, *Milliyet Gazetesi*, 17.12.2004, s. 23.

⁴³² “BM'ye İlanla Savaş Açtı”, *Milliyet Gazetesi*, 03.03.2005, s. 20.

giderilmesinin ortak amaçları olması gerektiğini ifade ederken, dünya barışına ancak bu şekilde katkıda bulunabileceklerini ifade etti. Erdoğan ve Kaddafi ilk kez burada bir araya geldiler ve sohbet edip tanışma fırsatı yakaladılar.⁴³³ Kaddafi'nin danışmanları Erdoğan'ın zirvedeki konuşmasını istedi. Metni göndermek için e-posta adresi isteyen Türk heyeti Libyalılar'ın e-posta adresleri olmadığı cevabını aldılar. Bu talebin üzerine Kaddafi'nin genel kurulda gerçekleştirilen hiçbir konuşmayı dinlemediği ifade edildi.⁴³⁴

2000'li yıllarda durağan bir görüntü çizen Türkiye ve Libya arasında ekonomik ilişkiler devam ediyordu. 2010 yılında Türkiye'den Libya'ya gerçekleştirilen ihracat tutarı 2 milyar doları bulmuştu. İhraç edilen mallar ise makine, çimento, demir, çelik, eşya, ziynet eşyaları, yapı malzemeleri şeklindeydi. Türklerin Libya'nın kalkınma projelerine yaptıkları yatırımlar ise 60 milyon dolar tutarındaydı.⁴³⁵

Nitekim 2011 yılında Kaddafi'nin ölümüyle iki hükümetin ilişkileri sona erdi. Kaddafi'nin linç edilmesinden önce, Libya'da iç savaş başladığında, Türk Hükümeti Libya'ya gerçekleştirilecek herhangi bir batı harekâtında bu duruma karşı olduklarını bildirdiler. Erdoğan'ın bu tavrının altında yatan sebep bölgede bulunan 25.000 civarındaki Türk işçisiydi. Türklerin çatışmaların içinde kalmaları istenmediği için ancak bölgeden tahliyeleri gerçekleştikten sonra bu konu hakkındaki tavrını değiştirdi. 20 Mart 2011 tarihinde Erdoğan'a Kaddafi'nin Libya'daki hükümeti bırakıp bırakmaması yönünde bir soru geldi. Erdoğan bu soruya karşılık olarak Kaddafi'nin o aşamayı çoktan geçtiği şeklinde bir açıklama da bulundu. 22 Mart tarihinde NATO sözcüsünün ifade ettiğine göre, Türkiye NATO adına Libya'ya gerçekleştirilecek deniz harekâtını 5 savaş gemisi ve 1 denizaltısıyla üstlenmişti.⁴³⁶

Türkiye Libya konusunda tamamen barış ve statükoyu destekliyordu. Dolayısıyla 23 Ekim 2011 tarihinde Libya'nın kurtuluşunun sağlanmasından daha önce 25 Ağustos'ta UGK'nın Libya'nın yegâne temsilcisi olduğunu kabul ederek onu ilk tanıyan ülkelerden

---

⁴³³ Utku Çakırözer, "Arap Liderlerine Reform Çağrısı", *Milliyet Gazetesi*, 29.03.2006, s. 19.

⁴³⁴ "Kaddafi Devesini de Götürdü", *Milliyet Gazetesi*, 30.01.2007, s. 17.

⁴³⁵ Bölme vd., a.g.m., s. 17.

⁴³⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, s. 52. Bölme vd., a.g.m., s. 41. Elem Eyrice Tepeciklioğlu, "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan önemi ve Türkiye Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.2 (2012), s. 91.

biri olmuştur. Ayrıca Trablusgarp'a elçi gönderen ilk ülke de Türkiye'ydi ve Kaddafi döneminden sonra dahi Libya ile iyi ilişkiler kurulması hedeflendi.⁴³⁷

---

⁴³⁷ A.g.m., s.92.

SONUÇ

Bugün Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler, Osmanlı döneminde kurulan sıcak ve samimi bağlara dayanmaktadır. Trablusgarp'ın Osmanlı idaresinde bulunduğu yüzyıllar boyunca bölge halkı ve Türkler birbirleriyle kaynaşmış bir bütün olmuşlardır. Bunun en önemli kanıtı da Trablusgarp Savaşı süresince İtalya'ya karşı iki halkın birlikte mücadeleler vermeleridir. Bu savaşın sonucunda iki milletin kaderlerinin birbirinden ayrılması gibi bir sonuç meydana gelse de bu dönemden sonra Osmanlı'nın faaliyetleri, bölgeyi yine kendi topraklarına katabilme isteği ile şekillenmiştir. 1919 yılında Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi ile başlayan yıkım süreci sonunda, tüm ilgisini Anadolu'ya çevirmek zorunda kalması üzerine ne yazık ki Trablusgarp topraklarından tamamen çekilmiştir. Fakat yine de Türkiye'nin Millî Mücadele dönemi sürecinde Libyalı Senusî şeyhinin desteği ve Libya'da gizliden varlığını sürdüren Türk askerlerinin verdikleri mücadeleler gibi durumlar iki ülke arasındaki ilişkilerin sıcaklığının devam etmesine sebep olmuştur.

1911'den sonra, önce İtalyan işgali ile karşı karşıya kalan Trablusgarp, II. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin ve Almanların saldırılarına uğramıştır. II. Dünya savaşı sonunda ise bölge İngiltere'nin işgali altında kalmıştır. Savaş sonunda Libya'nın geleceğini tayin etmekte zorlanan Batılı devletler bu konuyu BM'ye taşımışlardır. BM' de Libya'nın bağımsız bir devlet olması kararına varmıştır. BM'nin karar sürecinde Türkiye daima Libya'nın müstakil bir devlet olması gerektiğini savunmuştur. 1951 yılında Bağımsız Libya Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte Türkiye, Libya'yı tanıyan ilk devletlerden biri olarak kısa bir süre içerisinde diplomatik ilişkilerini başlatmıştır. Görüldüğü üzere iki ülkenin ilişkileri böyle bir yakınlık ve iyi niyet üzerine kurulmuştur. İlişkiler Kral İdris dönemi boyunca durağan bir şekilde sürse de bölgenin kalkınması ve gelişmesi adına Türkiye'den çok sayıda devlet adamı Libya'ya giderek burada hizmet etmişlerdi. Öyle ki, Libya'nın ilk başbakanı dahi bir Türk olmuş, Kral İdris Başbakanlık görevini Sadullah Koloğlu'na vermişti. Ayrıca Koloğlu, Libya' da Başbakanlık görevi ile birlikte Sağlık ve Eğitim Bakanlığı görevlerini de yürütmüştü.

1969 yılında Kaddafi'nin Libya'da devrim yaparak ülkenin başına geçmesi üzerine iki ülkenin ilişkilerinin nasıl bir gelişim göstereceği Türkiye'de merak konusu olmuştu. 1974 yılına kadar iki ülke ilişkilerinde iyi veya kötü hiçbir gelişme

yaşanmazken, Kaddafi Hükümeti'nin, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'ta ki Türk vatandaşlarını Yunan mezaliminden kurtarmak üzere gerçekleştirdiği Barış Harekatı'nı, Türklerin gerçekleştirdiği bir cihat hareketi olarak algılaması üzerine Libya, Türkiye'ye askeri yardımlarda bulunmuştu. Bununla birlikte iki ülke ilişkileri gelişim göstererek Barış Harekatı'nı izleyen yıllarda Türkiye ve Libya arasındaki bağları kuvvetlendirecek çeşitli konularda iş birliği anlaşmaları yapmıştı.

1980'li yıllardan itibaren Kaddafi'nin Batılı devletlere karşı yürüttüğü saldırgan politikalar ve Türkiye'nin Batılı devletler ile iyi ilişkiler içerisinde olması Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. İki ülkenin diplomatik ilişkilerinin kurulduğu ilk andan itibaren ilk defa böyle bir gerginlik söz konusu olmuştur. Bu yıllardan itibaren de iki ülkenin ilişkileri birbirlerinin batılı devletlerle olan ilişkilerinde ki çıkarları neticesinde sürekli bir değişim halinde olacaktır. Nitekim Türkiye'nin ABD ile veya Avrupa ülkeleri ile ilişkileri olumlu anlamda gelişim gösterdiğinde Kaddafi'den yana Türkiye'ye dair ağır ithamlar içeren açıklamalar gelmiştir. 2000'li yıllarda ise Libya'nın dünya devletlerine entegrasyonu gerçekleşerek Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltmesi üzerine Türkiye ile olan ilişkilerde gelişme gösterecektir. Esasen Kıbrıs'ta Libya'dan gelen yardımların dahi kökenine baktığımız zaman, Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi sebebiyle başta Amerika olmak üzere Avrupa Devletleri ile arasının açık olması yatmaktadır. Türkiye yönünü Batı'dan Doğuya çevirdiği her an yanında Libya'yı bulmuştur. Kaddafi bu yakınlığı bu şart üzerine oturtmuştur. Buna binaen iki ülkenin arasında askeri faaliyetleri gerektirecek hiçbir problem yaşanmamasına rağmen ülke liderlerinin arasında yapılan görüşmelerde gerçekleştirilen bazı açıklamalar ülke gündemlerinde yer edinerek karşılıklı olarak elçileri geri çekmekten ve yapılan iş birliği anlaşmalarının duraksamasından öteye geçmemiştir. Türkiye'nin Libya'ya karşı gerçekleştirdiği tek askeri faaliyet 2010 yılında Arap Devletleri arasında başlayan Arap Bahar'ının Libya'da da etkisini göstermesi üzerine Libya halkının Kaddafi Rejimine direniş göstermesi ile başlayan iç savaşa NATO müdahalesi gerçekleştirilmesi ve bu müdahalenin deniz harekâtı kanadında Türkiye'nin görevlendirilmesi idi. Bu müdahale sonucunda Kaddafi'nin linç edilerek öldürülmesi üzerine Libya'da uzun bir dönem sona ermiştir. Bu uzun dönem boyunca Türkiye – Libya ilişkilerindeki dengeler değişkenlik içerisinde sürmüştür. Bu değişkenlik ise genel olarak Türkiye'den kaynaklı olmamıştır. Türk dış politikası Atatürk'ün ölümünden sonra dahi

onun “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine dayanılarak tüm dünya devletleri ile barış ve hoşgörü ilişkileri kurulması üzerine sürdürülmüştür. Bu değişkenlik Libya halkının da boyun eğmek zorunda kaldığı Kaddafi'nin dikta rejimi dolayısıyla gerçekleşmiştir.

Her dönem kendisine ayrı bir görüş (Arap Birliği – Müslüman Birliği – Afrika Birliği) benimseyerek bu görüşler etrafında kendisine bir yol çizmesi ve bu görüşlerin karşısındaki en büyük problem olarak Amerika ile Avrupa devletlerini ve onların ideolojilerini (emperyalizm – kapitalizm) görmesi sebebiyle dış politikasında takındığı saldırgan tavır Libya'nın iç politikası ile özellikle ekonomisini içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Hatta ekonomisinin giderek kötüleşmesi dolaylı yoldan Türk firmalarını etkileyerek, Türklerin yönettikleri birçok kalkınma projesinin yarıda kesilmesine veya firmaların çoğunun alacaklarını Libya hükümetinden tahsis edememesi gibi problemlere sebep olmuştur.

Görüldüğü üzere Türkiye Libya ilişkileri iki ülkeden bağımsız olarak dünya devletleri ile olan ilişkilerinin temel alındığı ve bunun özellikle Kaddafi tarafından benimsendiği bir çizgide değişim, dönüşüm ve gelişim göstermiştir. İlişkiler yüzyıllar öncesinden yakın döneme değin kurulan güçlü bağlar ile birlikte her şeye rağmen genel olarak barış ortamı içerisinde sürdürülmüştür.

Bugün 2020 yılının Ocak ayında uzun bir süreden sonra Türkiye – Libya ilişkilerinde yeni gelişmeler yaşanmaktadır. İki devletin dostane ilişkileri ve birbirlerinin çıkarlarını korudukları günlerden geçilmektedir. İlerleyen yıllarda şu an yaşadığımız sürecin ele alınacağı çalışmalar yapıldığı takdirde, araştırma dönemim süresince ulaştığım bilgilerin ve çalışmamın iki ülke arasındaki ilişkilerin bugününü ve yarınını anlamakta katkı sağlamasını temenni ederim.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BCA, Fon No: 30 – 10 – 0 – 0, Kutu No: 267, Dosya No: 800, Sıra No: 19, (26.05.1949).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 121, Dosya No: 101, Sıra No: 20, (26.05.1949).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 125, Dosya No: 29, Sıra No: 1, (04.04.1951).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 127, Dosya No: 100, Sıra No: 8, (16.01.1952).
- BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 61, Doya No: 374, Sıra No:2, (28.01.1952).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 132, Doya No: 38, Sıra No:2, (18.05.1953).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 133, Doya No: 85, Sıra No:18, (27.10.1953).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 135, Doya No: 21, Sıra No:14, (20.02.1954).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 136, Doya No: 54, Sıra No:12, (10.06.1954).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 136, Doya No: 52, Sıra No: 3, (20.06.1954).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 137, Doya No: 77, Sıra No: 15, (27.08.1954).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 137, Doya No: 93, Sıra No: 18, (16.11.1954).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 141, Doya No: 92, Sıra No: 11, (22.10.1955).
- BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 62, Doya No: 382, Sıra No: 4, (17.01.1957).
- BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 3, Doya No: 19, Sıra No: 2, (01.06.1957).
- BCA, Fon No: 30 – 1 – 0 – 0, Kutu No: 62, Doya No: 382, Sıra No: 13, (08.04.1957).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 148, Doya No: 8, Sıra No: 19, (10.02.1958).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 154, Doya No: 90, Sıra No: 1, (21.04.1960).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 165, Doya No: 34, Sıra No: 15, (06.08.1962).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 222, Doya No: 49, Sıra No: 18, (28.06.1968).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 217, Doya No: 21, Sıra No: 16, (06.03.1968).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 236, Doya No: 43, Sıra No: 15, (20.06.1969).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 324, Doya No: 2, Sıra No: 17, (10.01.1975).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 325, Doya No: 7, Sıra No: 12, (24.01.1975).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 11, Sıra No: 3, (17.02.1975).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 12, Sıra No: 4, (17.02.1975).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 326, Doya No: 12, Sıra No: 10, (19.02.1975).
- BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 334, Doya No: 43, Sıra No: 8, (03.06.1975).

BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 349, Doya No: 117, Sıra No: 1, (31.03.1976).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 355, Doya No: 150, Sıra No: 14, (12.07.1976).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 366, Doya No: 39, Sıra No: 4, (16.08.1977).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 369, Doya No: 84, Sıra No: 4, (09.02.1978).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 375, Doya No: 172, Sıra No: 17, (21.09.1978).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 379, Doya No: 239, Sıra No: 14, (19.06.1979).
BCA, Fon No: 30 – 18 – 1 – 2, Kutu No: 382, Doya No: 277, Sıra No: 1, (13.12.1979).

Araştırma Eserleri

- “Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011”, *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012.
- AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 5. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- AKIN Kenan, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, İstanbul: Er – Tu Matbaası, 1978.
- AKINCI Abdulvahap, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E – Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, 2013, ss. 39-58.
- AKŞİN Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- ALASYA Halil Fikret, “Kıbrıs; İngiliz İşgal ve İdaresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, 2002, ss. 380-383.
- ASRAR N. Ahmet, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemleri*, İstanbul: Büyük Kitaplık, 1972.
- ATAGENÇ İhsan Ömer, “Ferruh Bozbeyleli'nin Siyasal Düşüncesinde “Demokratik Sağ” Kavramı”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2019, s. 130-143.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, “ Septe (Ceuta) Kontu Julianus ve Endülüs'ün Fethinde Müslümanlara Yardımlarıyla ilgili Tartışmalar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 16, 2003, s. 29-51.
- AZAMAT Nihat, “Ahmed Şerif Senûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 527-529.
- BAŞGİL Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 5. b., İstanbul: Yağmur Yayınları, 2011.
- BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- BİANCO Mirella, *Kaddafi “Çölün Elçisi”*, çev. Cemal Süer, İstanbul: Roman's Yayınları, 1974.
- BİLGE Mustafa L., “Cağbub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, 1993, s. 13-14.

- BİLGE Mustafa L., “Berka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 504-505.
- BOSTAN İdris, “Turgut Reis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 2012, s. 417-418.
- BOZKIR Gürcan, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 15, 2007, s. 275-308.
- BÖLME Selin M. vd., “Batı ve Kaddafi Makasında Libya”, *SETA Rapor*, S.3, 2011, ss. 1-49.
- CANTÜRK Caner, Betül Şengül, “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, *Uluslararası Afro – Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6, 2018, ss. 45-70.
- CEVİZ Nurettin, “Libya Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 3, S. 27, 2011, ss. 80-90.
- ÇETİN Atilla, “Alparslan Türkeş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, 2016, s. 622-623.
- ÇETİN Atilla, “Mustafa Bülent Ecevit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, 2016, s. 390-391.
- DEMİR Şerif, “Adnan Menderes ve 6 – 7 Eylül Olayları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2010, s. 37-63.
- DEMİRBAY Muhittin, “Turgut Özal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 105-106.
- DİNÇER Mithat, “Berrak Kurtuluş, Planlı Dönemde Libya Ekonomisi ve Türkiye Libya İlişkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 31, 1982, ss. 469-511.
- DOĞAN Gürkan, Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 15, 2012, ss. 61-90.
- DOMAZETİ Riad, Taner Altun, “Libya: Çalınmış Devrim”, *İNSAMER*, S. 59, 2018, ss. 1-30.
- DURDUN Davut, “Celal Bayar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 216-218.
- DURDUN Davut, “Cemal Abdünnasır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, 1993, s. 296-301.
- DURDUNOĞLU İsmail, Sinan Yazıcı, “Türk Demokrasi Hayatında Askeri Uyarılar: 1971 – 2007 Muhtıralarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Turkish Studies*, C.13, S. 22, 2018, ss. 211-233.
- EL KADDAFİ Muammer, Yeşil Kitap, Ankara: Libya Halk Bürosu, 1982.

- EL KİHYA Mansur Ömer, *Libya'nın Kaddafi'si*, çev. Saadet Yıldız İnal, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011.
- EL MIRSATİ Ali Mustafa, *Libya ve Türkiye Arasındaki Sosyal Bağlar*, çev. Vecdi Gedik, Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.
- ERCAN Yavuz vd., *Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2004.
- ERDOĞAN Caner, "Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923 – 1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S. 51 2017, ss. 270-279.
- ERİNÇ Sırrı, "Bingazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, s. 181-183.
- ERSAN Mehmet, Nuri Karakaş, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- ERTAN Temuçin Faik, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017.
- ERTEM Barış, "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971 – 1974)", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 14, 2018, ss. 657-676.
- ERTUNA Hamdi, *1911-1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Ankara; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, "Osmanlı İtalyan Harbi (1911-1912)", Ankara: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, C.60, S.126, 2011.
- GENUGTEN Saskia Van, *Libya in Western Foreign Policies, 1911 – 2011*, London: Palgrave Macmillan Publisher, 2016.
- GÖZE Ergun, *Dirilen Çöl Libya*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1975.
- GÜZEL Hasan Tevfik, "Hasta Adam; Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2017, ss. 78-118.
- İNCE ERDOĞAN Dilşen vd., *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, I – II, C.I, Aydın: Aydın Tuna Matbaacılık, 2012.
- KARAKOÇ Ercan, "Ahmet Kenan evren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, 2016, s. 428-431.
- KARAKÖSE Nejd, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Kılıgıl)", *Tarihin peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, ss. 251-282.
- KARASAPAN Celal Tevfik, *Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

- KARPAT Kemal Haşim, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, 2. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- KAVAS Ahmet, “İdris I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, 2000, ss. 481-483.
- KAVAS Ahmet, “Libya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, ss. 174-179.
- KAVAS Ahmet, “Trablusgarp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 2012, ss. 288-291.
- KAVAS Ahmet, “Türkiye – Libya İlişkileri”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2011, ss. 46-56.
- KAVAS Ahmet, *Osmanlı – Afrika İlişkileri*, 3.b., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- KAVAS Ahmet, “Kânim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 308-311.
- KAVAS Ahmet, “Ömer el-Muhtar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 76-78.
- KOLOĞLU Orhan, “Libya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 2003, ss. 179-184.
- KOLOĞLU Orhan, *Arap Kaymakam*, 2. b., İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2011.
- KOLOĞLU Orhan, *Mustafa Kemal’in Yanında İki Libyalı Lider; Ahmet Şerif – Süleyman Baruni*, Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.
- KOLOĞLU Orhan, *Türk – Arap İlişkileri Tarihi*, 2.b., İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017.
- KURTCEPHE İsrail, “Trablusgarp’ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1990, ss. 361-375.
- KUZUCU Serhat, “XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları’nın Akdeniz’deki Korsanlık Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 17, 2015, ss. 165-180.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 5. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- MANTRAN Robert, “Karamanlı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, ss. 451-453.
- MAVIŞ Nazım, “Necmettin Erbakan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, 2016, s. 412-414.
- NURİ Mehmed, Mahmud Naci, *Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya’nın Tarihi*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.

- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980 – 2001)*, C.II, 12. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)*, C.I, 17. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001 – 2012)*, C.III, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013
- ÖNAL Tekin, “12 Mart Muhtırası Vesayetini Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971 – 14 Ekim 1973)”, *History Studies*, C. 8, S.1, 2016, ss. 89-109.
- ÖNDEŞ Osman, *Kardeş Libya*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1975.
- ÖRKİ Armağan, “1973 Petrol Krizi ve Sonuçları”, *İstanbul Rumeli Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Çalışma Metni*, 2019, ss. 1-11.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Cerbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, 1993, s. 391.
- ÖZKUYUMCU Nadir, “Tanca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2010, s. 560-562.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- ÖZTÜRK Tuğçe Ersoy, “Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı?”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 7, S. 1, 2012, s. 123-132.
- SALEP Mustafa, “Türk Demokrasi Tarihinde Olağan Dışı Sürece Bir Örnek: Birinci Nihat Erim Hükümeti’nin Kuruluşu”, *History Studies*, C. 9, S. 4, 2017, s. 139-156.
- SARINAY Yusuf, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 48, 2000, ss. 857-886.
- SEZER Hamiyet, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Osmanlı’da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri: Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.20, 2002, ss. 165-178.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, “Adnan Menderes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, 2004, s. 125-128.
- ST. JOHN Ronald Bruce, *Libya From Colony to Revolution*, England: Oneworld Publisher, 2012.
- ŞAHİN Enis, Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, s. 31-69.
- ŞIVGIN Hale, “Mustafa Kemal’in İlk Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, 1987, ss. 187-195.

- ŞIVGIN Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911 – 1912 Türk – İtalyan İlişkileri*, 2.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- TANIL Bora, *Murat Gültekingil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, C.8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- TOPRAK Seydi Vakkas, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, S. 1, 2012, ss. 223-237.
- TURAN Tufan, Esin Tüylü Turan, “Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusîlik, Türk-Senusî ve Türkiye Libya İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 19, 2011, ss. 190-206.
- TÜRKKAN Faiz vd., *Libya – Türkiye El Ele*, İstanbul: Çözüm Yayınları, 1975.
- TÜRKKAN Faiz, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, Ankara: Bilim Matbaası, 1972.
- ÜNALP F. Rezzan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Libya/Trablusgarp Cephesi”, *Beyaz Tarih Dergisi*, 2018, ss. 1-11.
- ÜNALP F. Rezzan, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.
- W. CHILDS Timothy, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- YALÇIN Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 12.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- YALÇINTAŞ Nevzat vd., *Türk – Libya İlişkileri*, İstanbul: Türk Libya Dostluk Derneği, 1980.
- YEŞİLBURSA Behçet Kemal, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950 – 1960)”, *History Studies*, C.2, S.3, 2010, ss. 67-98.
- YILMAZ Hasan, “Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi*, C. 6, S. 12, 2016, ss. 203-232.
- YILMAZ Hasan, “Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. 6, S. 1, 2017, ss. 87-98.
- ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 4. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Gazete Haberleri

- “Seçimler Bütün Dünyada Büyük Akisler Yarattı”, *Milliyet Gazetesi*, 04.05.1954, s. 7.
- “Zorlu ve Polatkan İdam Edildi”, *Milliyet Gazetesi*, 17.09.1961, s. 1.
- “Libya Meliki Bugün Geliyor”, *Milliyet Gazetesi*, 06.08.1956, s. 1.
- “Libya Meliki Dün Şehrimize Geldi”, *Milliyet Gazetesi*, 07.08.1956, s. 1.
- Sami Kohen, “Melik ile Yapılacak görüşmeler”, *Milliyet Gazetesi*, 07.08.1956, s. 1.

“Bakan Kayra, “Jet Yakıtımız Bol” Dedi”, *Milliyet Gazetesi*, 21.07.1974, s. 10.

“Alpkaya: Fantomlar Bu Ay Alınacak”, *Milliyet Gazetesi*, 05.08.1974, s. 10.

Abdi İpekçi, “Dostlarımız”, *Milliyet Gazetesi*, 20.08.1974, s.6.

“Libya’da Devrimin 5. Yılı Törenle Kutlandı”, *Milliyet Gazetesi*, 02.09.1974, s. 1-10.

“Ordu Yönetime El Koydu”, *Hürriyet Gazetesi*, 12.09.1980, s. 1.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 1 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 2 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 3 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 4 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 5 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Milli Güvenlik Konseyi’nin 6 Numaralı Bildirisi”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“7 Numaralı Bildiri”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“8 Numaralı Bildiri”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“9 Numaralı Bildiri”, *Milliyet Gazetesi*, 13.09.1980, s. 6.

“Türkeş Ankara’da Teslim Oldu”, *Milliyet Gazetesi*, 15.09.1980, s.6.

“Ankara’da Libya Büyükelçiliği Halk Bürosu’na Dönüştürüldü”, *Milliyet Gazetesi*, 13.05.1980, s. 1.

“Libya’da ki Türk İşçileri, Halk Komiteleri Kurdular”, *Milliyet Gazetesi*, 11.07.1980, s. 7.

“Kaddafi Evren’i Kutladı”, *Milliyet Gazetesi*, 24.09.1980, s. 6.

“Libya Dışişleri Bakanı, Evren ve Ulusu Tarafından Kabul Edildi”, *Milliyet Gazetesi*, 28.05.1981, s. 12.

Cihan Akerson, “Ağca ile İlgili Yeni İddialar Öne Sürüldü”, *Milliyet Gazetesi*, 10.07.1981, s. 12.

“Kaddafi ABD’nin Akdeniz’de ki Üslerini Bombalarız”, *Milliyet Gazetesi*, 03.09. 1981. s. 1.

“BBC: Libya Türkiye’deki Terör Örgütlerine Yardımda Bulunuyor”, *Milliyet Gazetesi*, 25.11.1981, s. 11.

Mümtaz Soysal, “Kaddafi: Türkiye ile Ekonomik ilişkilerde Hiçbir Sorun Yoktur”, *Milliyet gazetesi*, 12.04.1983, s.7.

Orhan Duru, “Sanayide Türk – Libya İş Birliği Kararlaştırıldı”, *Milliyet Gazetesi*, 25.05.1984, s. 7.

“Kaddafi: Türkiye, Libya’yı Sömürgecilere Teslim Etti”, *Milliyet Gazetesi*, 09.10.1984, s. 6.

Reha Muhtar, “Libya’dan Arabuluculuk İçin İkinci Girişim”, *Milliyet Gazetesi*, 10.02.1985, s. 5.

Özgen Acar, “Libya ile ilişkilerde Yeni Bir Dönem”, *Milliyet Gazetesi*, 05.07.1985, s. 14.

“Akdeniz’de Savaş Rüzgârı”, *Hürriyet Gazetesi*, 04.01.1986, s.1.

“Böyle İlişki Olmaz”, *Milliyet Gazetesi*, 17.04.1986, s. 1.

“Kaddafi’den Turizme Destek”, *Milliyet Gazetesi*, 21.11.1987, s. 7.

Zülfikar Doğan, “Sanayi Bakanı Zirveye Alınmadı”, *Milliyet Gazetesi*, 31.05.1988, s. 9.

“Kaddafi İtalya’dan Tazminat İstedi”, *Milliyet Gazetesi*, 16.05.1989, s. 13.

“Libya ve Fas’tan Çağrı” *Milliyet Gazetesi*, 22.01.1991, s. 10.

“Ankara’dan Kaddafi’ye Uyarı”, *Milliyet Gazetesi*, 29.01.1991, s. 15.

“Kaddafi Türkiye’yle Köprüleri Atıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 15.02.1991, s. 14.

“Libya’dan Güvence”, *Milliyet Gazetesi*, 30.03.1991, s. 16.

Nur Batur, “Libya’nın PKK ile İlişkisi Yok”, *Milliyet Gazetesi*, 29.01.1992, s. 17.

Yalçın Doğan, “Çiller Arabulucu”, *Milliyet Gazetesi*, 02.11.1994, s. 4.

Turan Yavuz, “ABD’nin Libya Rahatsızlığı”, *Milliyet Gazetesi*, 03.11.1994, s. 21.

“Kaddafi’den Türkiye’ye Uyarı”, *Milliyet Gazetesi*, 19.08.1995, s. 17.

“Kaddafi, Erbakan’ın yüzüne karşı hareket etti” *Gözcü Gazetesi*, 7.10.1996, s. 1.

Örsan K. Eymen, “Büyükelçimizi geri çekiyoruz”, *Milliyet Gazetesi*, 08.10.1996, s. 15.

“Kaddafi Pişkinliğe Vurdu”, *Milliyet Gazetesi*, 09.10.1996, s. 16.

“Çiller: Çöl Bedevisi”, *Milliyet Gazetesi*, 11.10.1996, s. 1.

Yasemin Çongar, “ABD: İş TBMM Çözsün”, *Milliyet Gazetesi*, 12.10.1996, s. 17.

Sinan Toros, “Libya Elçimiz Görevine Döndü”, *Milliyet gazetesi*, 17.11.1996, s. 6.

Özge Özgen, “Kaddafi Saldırdı, Erbakan Sustu”, *Milliyet Gazetesi*, 13.06.1997, s. 20.

“Kaddafi Cevabını Aldı”, *Milliyet Gazetesi*, 14.06.1997, s. 21.

“Libya Hala Tırmandırıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 15.06.1997, s. 23.

“Libya’ya yeni Büyükelçi Atandı”, *Milliyet Gazetesi*, 18.12.1997, s. 20.

“Libya ile İkinci Kriz”, *Milliyet Gazetesi*, 12.09.1998, s. 1.

“Kaddafi Yine Uçtu”, *Milliyet Gazetesi*, 07.10.1998, s. 19.

“Ankara: Öcalan Libya’ya Gidecek”, *Milliyet Gazetesi*, 22.12.1998, s. 14.

Zülfikar Doğan, “Libya’ya İkinci Büyük Çıkarma”, *Milliyet Gazetesi*, 11.02.2001, s. 3.

“Libya Akıllı Çıktı”, *Milliyet Gazetesi*, 22.01.2002, s. 13.

“Kaddafi’ye Deli Dedi”, *Milliyet Gazetesi*, 17.11.2002, s. 18.

Şaziye Karlıklı, “Adana’dan Çekirgelere Sınır Ötesi Operasyon”, *Milliyet Gazetesi*, 17.10.2004, s.5.

“Aşırıların Truva Atı Olacak”, *Milliyet Gazetesi*, 17.12.2004, s. 23.

“BM’ye İlanla Savaş Açtı”, *Milliyet Gazetesi*, 03.03.2005, s. 20.

Utku Çakırözer, “Arap Liderlerine Reform Çağrısı”, *Milliyet Gazetesi*, 29.03.2006, s. 19.

“Kaddafi Devesini de Götürdü”, *Milliyet Gazetesi*, 30.01.2007, s. 17.

Sözlü Tarih

Orhan Koloğlu ile 25.07.2019 tarihinde KASEV Vakfı’nda gerçekleştirilen röportaj.

EKLER

Ek 1: Orhan Koloğlu ile 25.07.2019 tarihinde KASEV Vakfı'nda gerçekleştirilen roportajdan hatıra fotoğrafı.

Ek 2: Libya'nın bağımsızlığına kavuşması ve İtalyanların Libya'ya geri dönmelerine karşı çıkılması konularında, Libya'nın Türk Hükümeti'nden yardım talebinde bulunduğu dair Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgesi.

Trablus: 16.5.1949

İsmet İnönü
Türkiye Cumhuriyeti Başkanı
Ankara

Dostlarınız Libyalılar, İtalyanların
geri gelmesine, insanlık adına, karşı koymanız
için yalvarıyorlar.

Abulasaad Müfti
Libya

3/2179
Dışişleri Bakanlığına
ca - x - 2919
yazın şif. m.
21.5.1949

Yazı İşleri ve Sicil Md.		
Tarih	Sayı	Ek
23.5.1949	1775	1

Dışişleri Bakanlığı		
Sıra No	Sayı	Ek
21	5/49	3393

030 | 10

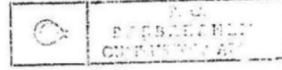
267 | 800 | 19

2-

Ek 3: Sadullah Koloğlu'nun 30 Ocak 1950 tarihinde Bingazi Emirliği'nde çalışmasına izin verildiğine dair Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

KARAR

Karar sayısı
3

10541

Emekli Valilerden Sedullah Koloğlunun, Bingaziye gittiği tarihten başlayarak üç yıl Bingazi Emirliği emrinde çalışmasına izin verilmesi; Maliye Bakanlığının muvafakatına dayanan Dışişleri Bakanlığının 58115/7 sayılı ve 6/I/1950 tarihli ve İçişleri Bakanlığının 511/683 sayılı ve 23/I/1950 tarihli yazıları üzerine 2/376 sayılı ve 5/4/1934 tarihli kararlar yürürlüğe konulan Tüzüğün 4 üncü maddesinin Ç fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunun 23/I/1950 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail İnönü

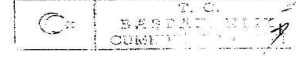
Başbakan <i>J. Gündoğdu</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>Mustafa İsmail</i>	Devlet Bakanı <i>V. G. N. N.</i>	Adalet Bakanı <i>Mustafa İsmail</i>
Millî Savunma Bakanı <i>M. B. B.</i>	İçişleri Bakanı <i>E. İ. İ.</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. S. S.</i>	Maliye Bakanı <i>B. Ö. Ö.</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. B. B.</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. S. S.</i>	Ekono. ve Ticaret Bakanı <i>K. K. K.</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>K. K. K.</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>D. D. D.</i>	Tarım Bakanı <i>C. C. C.</i>	Ulaştırma Bakanı <i>Z. Z. Z.</i>	Çalışma Bakanı <i>A. A. A.</i>
			İşletme Bakanı <i>M. M. M.</i>

030 18 0 03 127 107 20

Ek 4: 1951 yılında kurulan Birleşik Libya Krallığı'nın Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınarak diplomatik ilişkiler kurulmasını onaylayan 16 Ocak 1952 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

KARAR

Karar sayısı
3

14277

Birleşik Libya Krallığının tanınması ve onunla diplomatik münasebetler tesis edilmesi; Dışişleri Bakanlığının 12/1/1952 tarihli ve 1066/10 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 16/1/1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bey

010/18 01 1927 150 8

Başbakan *W. ...*
Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı *S. ...*
Devlet Bakanı
Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı ve
Devlet Bakanı V. *...*
Dışişleri Bakanı
Millî Eğitim Bakanı
Bayındırlık Bakanı
Eko. ve Ticaret Bakanı
Sa. ve So. Y. Bakanı
G. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
VE İşletmeler Bakanı V. *m. Özcan*

Ek 5: 9 Şubat 1978 tarihinde Libya Yardımlaşma, Dostluk ve Kardeşlik Derneği'nin isminde "Türk" ifadesinin yer almasına izin verilmesine dair Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgesi.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/ 14664

Merkezi Ankara'da bulunan "Libya Yardımlaşma, Dostluk ve Kardeşlik Derneği"nin adında "Türk" kelimesinin kullanılmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığınının 13/5/1977, 25/1/1978 tarihli ve 06-16-006/121143, 021575 sayılı yazıları üzerine, 1630 sayılı Dernekler Kanununun 53 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 9 / 2 / 1978 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

CUMHURBAŞKANI ...
Fahri S. Kuvvet

Başbakan	Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Devlet Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Devlet Bakanı	Adalet Bakanı	Milli Sav. Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Maliye Bakanı	Milli Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Güm. ve Tek. Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Gıda-T. ve H. Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi ve T. Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
İşletmeler Bakanı	Enerji ve T. K. Bakanı	Turizm ve Tan. Bakanı	İmar ve İskan Bakanı	Köylüleri ve Koop. B.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı	Sosyal Güv. Bakanı	Kültür Bakanı	Yerel Yönetim Bakanı
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

Dosya No :
156-34
54

369 84 4
01
13
030

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Aylin ÜSTÜN
Tez Adı	TÜRKİYE – LİBYA İLİŞKİLERİ (1951–2011)
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

İmza:

14.02.2020

